

T.C.

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

ESKİÇAĞ BİLİM DALI

BAŞLANGICINDAN M.Ö. 2. BİNYILIN SONUNA KADAR

KIBRIS MISIR İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Melda Özargun

Düzce, 2020

T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ BİLİM DALI

BAŞLANGICINDAN M.Ö. 2. BİNYILIN SONUNA KADAR
KIBRIS MISIR İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Melda Özargun

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Pınar PINARCIK

Düzce Ekim, 2020

Melda Özargun

Düzce Üniversitesi, SBE

Yüksek Lisans Tezi

Ekim, 2020

BAŞLANGICINDAN M.Ö. 2. BİNYILIN SONUNA KADAR KIBRIS MISIR İLİŞKİLERİ

ÖNSÖZ

“M.Ö. 2.binyılın sonuna kadar Kıbrıs Mısır ilişkileri” adlı bu çalışmada Kıbrıs ve Mısır’ın birbiri ile kurduğu politik, ekonomik ve kültürel etkileşim yazılı kaynaklar, arkeolojik buluntular ve etkileşimi gösteren diğer verilerle desteklenerek aktarılmıştır.

Eskiçağ tarihine olan ilgimi ve bilgimi arttıran, kıymetli vaktini benim için harcamaktan çekinmeyen, özgün, mütevazı kişiliğiyle, sıcak ve teşvik edici diyaloglarıyla çalışmama kılavuzluk eden Dr. Öğr. Üyesi Pınar PINARCIK’a, hayat yolculuğuna başladığım andan itibaren sevgisini ve fedakârlığını esirgemeyen annem Havva İNALOĞLU’na, maddi ve manevi desteğiyle beni güçlü kılan babam Tekin İNALOĞLU’na, destek ve yüreklendirmeleriyle varlıklarını her an yanımda hissettiğim kardeşlerim Şeyda&Şeyma İNALOĞLU’na, yüksek lisansa başlamama vesile olup yardımını hiçbir zaman eksik etmeyen kıymetli eşim Aytaç ÖZARGUN’a, son olarak yaşama sevincim olan güzel kızım Defne ÖZARGUN’a teşekkürü bir borç bilirim. Kabul buyursunlar.

Melda ÖZARGUN

ÖZET

BAŞLANGICINDAN M.Ö. 2. BİNYILIN SONUNA KADAR KIBRIS MISIR İLİŞKİLERİ

ÖZARGUN, Melda Yüksek Lisans, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Pınar PINARCIK

Ekim 2020, 173 sayfa

Akdeniz'in üçüncü büyük adası olan Kıbrıs, Doğu Akdeniz'de bulunan Mısır, Levant ve Anadolu'ya komşudur. Coğrafi konumundan ötürü geçiş güzergâhı görevi üstlenen Ada, siyasi ve ticari ilişkilerde aktif rol oynamıştır. İlişki içerisinde olduğu kültürleri etkileyen ve onlardan etkilenen Kıbrıs, ticari aktivitenin altın çağını yaşadığı Geç Tunç Çağı'nda bakır, kereste ve keramik gibi aranan birçok hammadde ve işlenmiş ürüne sahip olduğu için kısa zamanda politik ve ekonomik açıdan güç kazanır.

M.Ö. 2. Binyıl Ada'nın Mısır, Yakın Doğu ve Ege medeniyetleri ile yakın ilişkiler kurduğu bir dönemdir. Konumuz gereği Kıbrıs Mısır özeline baktığımızda Mısır kralı (Firavunu), Alaşia kralı arasındaki yazışmaları gösteren Amarna Mektupları, Geç Tunç Çağı'nda yapılan ticareti gösteren en önemli bulgulardan biri olan Uluburun Batığı, mütevazı yükü ile Gelidonya Batığı, karada birçok noktada ele geçen arkeolojik buluntular ikili ilişkilerin ne denli sık bir dokuya sahip olduğunu gösteren kıymetli kaynaklardır.

Bahsi geçen kaynaklar aracılığıyla başlangıcından M.Ö.2. binin sonuna kadar Kıbrıs Mısır ilişkileri ayrıntılı bir şekilde gösterilmeye çalışılmıştır. Coğrafyanın toplumların değişmez kaderi olduğu bilgisinden yola çıkarak Kıbrıs'ın ve Mısır'ın etkileşimde olmasını sağlayan siyasi ve ticari ilişkiler gözler önüne serilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kıbrıs, Mısır, Doğu Akdeniz, Amarna Mektupları, Uluburun Batığı.

ABSTRACT

Relations Between Cyprus and Egypt from the beginning to 2nd
Millenium BC.

ÖZARGUN Melda

Master Thesis, History Department

Adviser of Thesis: Dr. Öğr. Üyesi Pınar PINARCIK

October,2020

Cyprus, the third largest island in the Mediterranean sea, borders Egypt, the Levant and Anatolia, which are defined as eastern Mediterranean countries. Due to its geographical location, the island served as a transit route and played an active role in political and commercial relations. In The Late Bronze Age, when Cyprus experienced a golden age of commercial activity, it soon gained strength politically and economically, as it had many sought-after raw materials and processed products such as copper, timber and ceramics.

B.C. The 2nd Millennium BC is a period when the island established close relations with the civilizations of Egypt, Near East and Aegean. When we look at Cyprus Egypt specific for our subject, the Amarna Letters showing the correspondence between the Egyptian king (Pharaoh) and the king of Alashiya, the Uluburun Shipwreck, one of the most important findings showing the trade in the Late Bronze Age, the Gelidonya Shipwreck with its modest load, the archaeological finds found in many points on the land. They are valuable resources that show how close relationships are. From the beginning through the sources mentioned, M.Ö.2 The relations between Cyprus and Egypt have been shown in detail until the end of the millennium. Based on the knowledge that geography is the unchangeable destiny of societies, the political and commercial relations that enable Cyprus and Egypt to interact have been revealed.

Keywords: Cyprus, Egypt, Eastern Mediterranean, Amarna Letters, Uluburun Wreck.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
GİRİŞ.....	1
A. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
B. Araştırmanın Amacı ve Sınırları.....	1
C. Araştırmanın Yöntemi.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
KIBRIS.....	2
1. KIBRIS'IN TARİHİ COĞRAFYASI.....	2
1.1. Kıbrıs İsminin Kökeni.....	6
2. KIBRIS'IN TARİH ÖNCESİ DÖNEMLERİ.....	8
2.1. Pleistosen Çağ'da Kıbrıs.....	11
2.2. Paleolitik Çağ'da Kıbrıs.....	11
2.3. Epipaleolitik Çağ'da Kıbrıs	12
2.4. Neolitik Çağ'da Kıbrıs	13
2.4.1. Erken Akeramik Neolitik Çağ	15
2.4.2. Geç Akeramik Neolitik Çağ.....	16
2.4.3. Keramikli Neolitik Çağ	18
2.5. Kalkolitik Çağ.....	19
2.5.1. Philia Safhası.....	21
2.6. Tunç Çağı'nda Kıbrıs.....	21
2.6.1. Erken Tunç Çağı'nda Kıbrıs	22
2.6.2. Orta Tunç Çağı'nda Kıbrıs	23
2.6.3. Geç Tunç Çağı'nda Kıbrıs	25

İKİNCİ BÖLÜM

MISIR.....	29
1. MISIR'IN TARİHİ COĞRAFYASI.....	29
2. MISIR'IN TARİH ÖNCESİ	
DÖNEMLERİ.....	30
2.1. Erken Tunç Çağı'nda Mısır	32
2.2. Orta Tunç Çağı'nda Mısır	35
2.3. Geç Tunç Çağı'nda Mısır	36

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIBRIS MISIR

İLİŞKİLERİ.....	39
3.1. Yazılı Kaynaklara Göre Kıbrıs Mısır	
İlişkileri.....	44
3.2. Arkeolojik Buluntulara Göre Kıbrıs Mısır	
İlişkileri.....	74

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TİCARETE KONU OLAN HAMMADDE VE İŞLENMİŞ

ÜRÜNLER.....	80
4.1. Bakır.....	80
4.2. Keramik.....	83
4.3. Figürin.....	87
4.4. Diğer Ele Geçen Maddi Kültür Öğeleri.....	90
4.5. Abanoz.....	92
4.6. Fildişi.....	92
4.7. Cam.....	93
4.8. “Eski Kıbrıs Sergisi”nden Kıbrıs Mısır İlişkilerini Gösteren Eserler.....	95
SONUÇ.....	110
KAYNAKÇA.....	113
LEVHALAR.....	135

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Konumuzu başlangıcından M.Ö. 2. binyılın sonuna kadar olan süreçte Kıbrıs'ın Mısır ile kurduğu politik, ekonomik ve kültürel ilişkiler oluşturmaktadır. Doğu Akdeniz'in incisi olarak nitelenen Kıbrıs yatay ve dikey ticarete uygun coğrafi konumundan dolayı tarih boyunca birçok medeniyetin uğrak noktası olmuştur. Geç Tunç Çağı'nda arz talep ilişkisine bağlı olarak başlayan deniz ticareti Kıbrıs'ın yoğun etkileşim içine girmesine sebep olur. Konumuzu mühim kılan husus Adanın Mısır, Anadolu, Mezopotamya ve Ege ile kurduğu ilişkiler neticesinde dönemin siyasi, sosyal ve iktisadi yaşamı hakkında bilgi edinmemize ışık tutacak olmasıdır.

B. Araştırmanın Amacı ve Sınırları

Bu çalışmanın amacı başlangıcından M.Ö. 2. binyıla değin Kıbrıs Mısır ilişkilerini nitelik ve nicelik bakımından ortaya koymaktır. Araştırmada konumuz dâhilindeki zaman aralığında ticaretin en yoğun olarak yapıldığı M.Ö. 2. binin ikinci yarısına ağırlık verilmiştir. Döneme ait yazılı belgeler, arkeolojik buluntular, dönem hakkında yazılmış kitap, makale ve tez çalışmalarının katkılarıyla Kıbrıs-Mısır etkileşimi açığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.

C. Araştırmanın Yöntemi

Konu bilimsel araştırma yöntemlerinin usul ve sıralaması gözetilerek titizlikle kaleme alınmıştır. Öncelikle çalışma konusu tespit edilmiş ardından bu doğrultuda birincil kaynak niteliğindeki belge ve arkeolojik buluntular tespit edilip değerlendirmeye alınmıştır. Daha sonra konuyla ilgili ikincil kaynak niteliğindeki yerli ve yabancı kitaplar, makaleler, yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiştir. Edinilen bilgi ve veriler, okunmuş olan belgeler, danışman ile etüt edilerek danışmanın tavsiyeleri doğrultusunda kullanılır hale getirilmiştir. Tüm süreç sonunda toplanan veriler tasniflendirilerek yazıya dökülmüştür.

BİRİNCİ BÖLÜM

KIBRIS

1. KIBRIS'IN TARİHİ COĞRAFYASI

Doğu Akdeniz havzasında yer alan Kıbrıs, Sicilya (25710 km²) ve Sardinya'dan (24090km²) sonra Akdeniz'in üçüncü büyük adasıdır (9251 km²)¹. Adanın kuzeyinde Türkiye, doğusunda Suriye, güneydoğusunda İsrail, Filistin ve Lübnan, güneyinde Mısır en yakın komşularıdır². 34° 31' ile 35° 41' kuzey enlemleri ve 32° 20 ile 34° 35 doğu boylamları üzerinde³ bulunan Kıbrıs⁴ Türkiye'ye 61 km, Suriye'ye 98 km, Mısır'a ise 370 km uzaklıktadır⁵.

Kıbrıs'ın yeryüzü şekilleri farklı evrelerde oluşmuştur⁶. Ada'nın Toros sistemi içinde yer aldığı, genç toprak yapısına sahip olduğu bilinir. Toroslar, Amanos dağlarının uzantısı olduğundan dolayı⁷ adanın İskenderun Körfezinden koptuğu bugünkü mevkiine kadar sürüklendiği şeklinde yorumlar mevcuttur. Bu görüşü savunanlar Kıbrıs'ın Anadolu ile olan bağlantısını⁸ şu şekilde izah ederler: Yeryüzünün şekillendiği son evrelerde⁹ Kıbrıs'ın bulunduğu bölgede yükselmeler meydana gelmiş ve Kıbrıs İskenderun'a bağlı yarımada olmuştur. Ancak Kıbrıs'ı İskenderun'a bağlayan kara parçasının Kuzey yarımküredeki dağ buzulları evresinde sular altında kalmasıyla ve ara yerlerdeki başlarının çökmesiyle Kıbrıs ada olarak

¹ Cevat Rüştü Gürsoy, “*Kıbrıs Müşahedeleri*”, Ankara Üniv. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi Cilt: XX, S.3-4, Ankara, 1962, s.167.

² Vergi Halil Bedevi, “*Başlangıcından Günümüze Kadar Kıbrıs Tarihi*”, Halkın Sesi Matbaası, Lefkoşa, 1966, s.9

³ Firuzan Kınal, “*İlkçağlarda Kıbrıs*”, Belleten, 28/111, 1964, s.383

⁴ Ergün Gökten- C.Özgünel, “*Salamis (Kıbrıs) Antik Kenti Yerleşim Alanı ve Çevresinin Jeolojisi*”, Türkiye Kuvaterner Sempozyumu TURQUA V, İTÜ Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü, 2-5 Haziran, İstanbul, 2005, s.91.

⁵ Aylin Ü. Erdem, “*Geç Tunç Çağ'da Doğu Akdeniz Ticaret Yolları*”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2002; Harita 1: Ahmet Gözlü, “*Kıbrıs Eskiçağı ve Jeopolitiği*”, Çizgi Kitapevi, Konya, 2011, s.151.

⁶ Emrullah Güney, “*Toponomik Terimlerin Sınıflandırılması*”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1966, s.147.

⁷ Afif Erzen, *İlkçağ Tarihinde Kıbrıs*, Belleten, C.40, 1976, s.94.

⁸ Firuzan Kınal, a.g.e. , s.383

⁹ Holosen olarak adlandırılan dönemin başlamasıyla biten buzul çağları dönemidir.

günümüzdeki halini almıştır¹⁰. Bu bilgi doğrultusunda Toroslar ve Amanoslar'ın¹¹ uzantısı olan Kıbrıs'ın Hatay (Anadolu) ile bağlantısı kanıtlanmaya çalışılmıştır¹².

Antik Coğrafyacı Strabon'un ünlü eseri Geographica'da Kıbrıs'ın jeopolitiği hakkında şu bilgiler yer alır:

“Kıbrıs'ın çevresi, körfezlerin girintileriyle beraber üç bin dört yüz yirmi stadion'dur¹³. Kleides'ten Akamas'a kadar, doğudan batıya doğru karadan uzunluk bin dört yüz stadion'dur. Kleides Kıbrıs'ın doğusunda iki adadır ve Pyramos'tan yedi yüz stadion uzaklıktadır. Akamas, üzeri kerestelik ormanlarla kaplı iki çıkıntılı bir burundur, adanın batı kısmındadır ve kuzeye doğru uzanır; Selinous'a ve Kilikia Trakheia'ya en yakın yerdir, geçiş bin stadion'dur. Hâlbuki Pamphylia'daki Side'ye bin altı yüz ve Khelidonia Adaları'na bin dokuz yüz stadion'dur. Tümüyle adanın şekli dikdörtgendir ve bazı yerlerde berzahlar meydana getirir¹⁴”.

Ada, Akdeniz'de coğrafi açıdan en fazla Anadolu topraklarına yakındır¹⁵. Ayrıca yapılan çalışmalar neticesinde Türkiye'ye her yıl 2,5 cm yaklaştığı hesaplanmıştır¹⁶. Anadolu'nun 65 km güneyinde kalan Kıbrıs, Hatay'ın 130 km güneybatısında, Suriye'nin 95 km batısında, Mısır'ın 400 km kuzeyinde ve Ege Adaları'nın 480 km doğusunda yer alırken, anakara Yunanistan'a olan uzaklığı ise 750 km'dir¹⁷.

¹⁰ H.N. Evcet, “Kıbrıs'ta İlk Tunç Çağ”, İÜEF Eski Ön Asya Dilleri ve Kültür Bölümü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1979, s.1; Gözlü, a.g.e. , s.134-135. Anlaşılabacağı üzere Kıbrıs'ın Anadolu ve Suriye ile çok eskiye dayanan jeolojik bağlantısı bulunmaktadır.

¹¹ Günay Yorgancıoğlu, “Kıbrıs Coğrafyası”, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998, s.14-16.

¹² Afif Erzen, “İlkçağ Tarihinde Kıbrıs”, Belleten, C.40, S.157, 1976, s.94. ; Kıbrıs'ın coğrafi ve jeolojik yapısı ve evrimi hakkında detaylı bilgi için bkz. Akif Akkuş, “Genel Fiziki Coğrafya”, Nobel Yayımları, Ankara, 1998. ; Süleyman Pampal, “Genel Uygulamalı Jeoloji”, Devlet Kitapları Yayınevi, Ankara, 1987. ; İsmail Ertunç Özatenç, “Kıbrıs Coğrafyası”, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, (t.y.)

¹³ Stadion: Günümüzdeki stadyum kelimesi Yunanca stadiondan türemiştir. Eski Yunan kültüründe 180-200 metreye tekabül eden uzunluk ölçü birimi anlamındadır. Bkz: Hense Leonard, “Helen-Latin Eskiçağ Bilgisi”, (çev. Suad Y.Baydur), İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 1948, s.474.

¹⁴ Strabon, “Geographika”, XIV, 6, 2.

¹⁵ Firuzan Kınal, a.g.e., s.383

¹⁶ Aylin, Ü.Erdem, a.g.e., s.15

¹⁷ Ekin Kozal, “The Kypro-Anatolian Connections in the Late Bronze Age”, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1999, s.3; Vergi Halil Bedevi, a.g.e., s.9; H. Fikret Alasya, “Tarihte Kıbrıs”, Kıbrıs Kültür Derneği Genel Merkezi Lefkoşe, 1988, s.1; Eric Solsten, “Cyprus, A Country Study”, Federal Research Division Library of Congress, 4th edition, Washington, 1993, s. xiv; Bernard Knapp, “The Archaeology of Cyprus: From Earliest Prehistory through the Bronze Age”, Cambridge University Press, 2013, s.3; Bernard Knapp, “Bronze Age Mediterranean Island Cultures and the Ancient Near East”, The Biblical Archaeologist, Vol.55, No.2, 1992, s.54, 57; N.P. Stanley Price, “Colonization and Continuity in the Early Prehistory of Cyprus”, World Archaeology, Vol.9, 1, Island Archaeology, 1977, s.27; P.Nick Kardulias, Richard W. Yerkes, “Defining the Cypriot Aceramic Neolithic: The Lithic Evidence”, Maney Publishing, Vol.23, No.2, 1998, s.125; A.Bernard Knapp, Steve O. Held and Sturt W.Manning, “The Prehistory of Cyprus: Problems and Prospects”, Journal of World Prehistory, Vol.8, No.4, 1994, s.397-398.

Adanın önemli dağ sırası kuzeyde Beşparmak (Kyrenia) ve güneybatısında yer alan Troodos'tur. Bu dağ sıralarının arasında Mesarya (Maseoria) ovası yer alır¹⁸. Adanın bitki örtüsü Akdeniz ikliminin tipik bitki örtüsü olan makidir¹⁹. Antik çağ tarihçileri tarafından dağlarının ve ovalarının başlangıçta sık ormanlarla kaplı olduğu aktarılan Kıbrıs'ın, bakır madenlerinin işletilmesi, gemi yapımı ve kereste ihracatı gibi sebeplerden dolayı ormanları tahrip edilmiştir. Yangın ve keçilerin verdiği zararlar da bu etkenlere eklenince, bugün Kıbrıs arazisinin sadece beşte biri ormanlık kalabilmiştir²⁰. Strabon;

“Verimlilik yönünden Kıbrıs, adaların herhangi birisinden aşağı değildir. Çünkü hem iyi yağ ve şarap ve hem de kendi kullanımına yetecek kadar tahıl yetiştirir. Tamassos'ta içinde bakır sülfatı ve pası bulunan zengin bakır madenleri vardı. Bakır pası tıbbi amaçlarla kullanılır. Eratosthenes eski zamanlarda ovanın sık ormanlarla kaplı olduğunu, ağaçlarla örtülü toprağın bu nedenle işlenemediğini söylüyor. Madenler durumun biraz değişmesine yardımcı oldu, çünkü halk bakırı ve gümüşü yakabilmek için ağaçları kesmek zorunda kaldı ve deniz, filolar için güvenli bir ulaşım sağladığından beri, gemi yapımı da ağaç kesimini arttırdı. Fakat bununla da ormanın büyümesine hâkim olamadılar. İsteyen ve başarabilen herkesin ağaçları kesmesine ve böylece ağaçtan temizlenmiş toprağı, verimsiz olarak kendi malı imiş gibi kullanmasına izin verdiler²¹”.

Özetle coğrafi konumu açısından iletişime elverişli bir noktada bulunması, tarım yapmak için uygun iklim koşullarına sahip olması, ticarete elverişli limanları ve zengin bakır kaynakları gibi olumlu birçok faktörün birleşmesiyle Kıbrıs, çağlar boyunca Doğu Akdeniz'in önemli bir üssü olmuştur. Ayrıca Kıbrıs'ı cazip kılan bir diğer önemli etken elbette ki kuzeyde Anadolu, güneyde Mısır, batısında Ege, doğusunda Mezopotamya gibi kadim medeniyetlerin varlığı ve onlarla kurduğu çeşitli etkileşimlerdir.

¹⁸ E. Oberhummer, “Kypros”, RE XII, I.Sp., 1924; E. Kozal, a.g.e.,s.3.; B. Knapp, “The Archaeology of ...”, s.5.; Matthew Suriano, “Historical Geography of the Arcient Levant”,The Oxford Handbook of Archaeology of the Levand, (ed.) Margreet L. Steiner and Ann. E. Killebrew, Oxford University Press, Oxford, 2014,s.14.; Karageorghis, “Cyprus, From The Stone Age to Romans”, London,1982,s.12-13.; Louise Steel, “Cyprus”, The Oxford Handbook of Archaeology of the Aegean, (ed.) Eric H. Cline, Oxford, 2010, s.804; Price, “Colonization and Continuity ...”,s.27.

¹⁹ A.Ü. Erdem, a.g.e.,s.15

²⁰ Cevat Rüştü Gürsoy, “Kıbrıs” İ.A., C.25, 2005, s.371.; Ahmet Gözlü, a.g.e., s.134-135.

²¹ Strabon, “Geographika”, XIV,6,5.

Tunç ve Demir Çağlarının çok öncelerinden başlayarak Ön Asya'nın devingen kültürlerinin ve halklarının yaşadığı yer olan Kıbrıs, konum itibariyle uluslararası mal, kültür alışverişi, insan göçleri gibi etkenlere açık bir haldedir. Bu durum içerisinde farklı kültürlerin oluşmasını sağlamıştır.²²

Strabon, Geographika adlı eserinde Kıbrıs'ın etrafındaki denizlerden de bahseder; *“Benim için güneyde (Anadolu) yarımadaının yanında uzanan adayı tanımlamak kaldı. Kıbrıs'ı kastediyorum. Daha önce de söylemiştim; Mısır, Phoinikia, Syria ve Rhodia'ya kadar olan kıyıların bir kısmıyla çevrilen deniz, aşağı yukarı Mısırlıların ve Pamphylia'luların denizinden ve Issikos körfezindeki denizden oluşur. Bu denizde Kıbrıs bulunur. Kuzey kısımları Kilikia Trakheia'ya çok yaklaşıyor ve kıtaya en yakın yerdir. Doğu kısımları Issikos Körfezi ve batısı Pamphylia Denizi'yle sınırlanır. Güneyde Mısır Denizi vardır. Mısır Denizi batıda Libya ve Karpathia Denizi'yle birleşir, güney ve Issos'a kadar uzanan kıyıyla, kuzeye doğru Kıbrıs ve Pamphylia Denizi kuzeyde Kilikia Trakheia'nın son uçlarıyla Rhodos'a kadar Pamphylia ve Lykia, batıda Rhodos Adası'yla ve Paphos ve Akamas yakınlarında Kıbrıs'la, güneyde Mısır Denizi'yle birleşir”²³* şeklinde bahseder.

Neolitik dönemde yaşayan insanlar kendi ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra fazla gelen ürünleri değiş tokuş etmek için pazar arayışına çıkmıştır. Bu sebepten, basit bir deniz aracı yapabilecek teknik donanımına sahip olan insanlar kısa mesafeli deniz ulaşımını başlatmıştır. Neolitik Çağ'da Kıbrıs'ta Anadolu ve Suriye'den gelen yerleşimciler görülür²⁴. Akdeniz'in doğusunda oldukça stratejik bir mevkide yer alan ada, Anadolu ve Suriye sahillerini kontrol edebilecek konumda olmasından dolayı civarda bulunan uygarlıklar için cazibe merkezi haline gelmiş ve iskân edilmeye başlanmıştır²⁵.

Kıbrıs, Neolitik Çağ'dan itibaren Ege Dünyası, Anadolu, Mısır, Mezopotamya yani Yakındoğu ile sürekli ticari ve siyasi ilişkilerde bulunmuştur. Bu durumu yazılı kaynaklar ve arkeolojik bulgular ispatlamaktadır.

²² Walter Fasnacht, “Kıbrıs'ta Madencilik ve Bakır Üretimi” Uluburun Gemisi:3000 Yıl Önce Dünya Ticareti,(ed.) Ü.Yalçın, C.Pulak, R.Slotka, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s.517.

²³Strabon, “Geographika”, XIV,6,1.

²⁴ Firuzan Kınal, a.g.e., s.383

²⁵ Vergi Halil Bedevi, a.g.e., s.9

Geç Tunç Çağı Kıbrıs'ın altın çağını yaşadığı dönemdir. Uluslararası deniz ticaretinin hızla gelişmesi ve yoğunlaşmasıyla, birçok limana sahip olan Kıbrıs, daha ilgi çekici duruma gelmiştir²⁶. Henüz pusula icat edilmeden önceki dönemde yapılan bu deniz ticareti kıyıları takip edilerek yapılabilmektedir. Adada bulunan bakır, gemi kerestesi ile diğer ürünlerin bulunması²⁷ ekonomik ve politik açıdan Kıbrıs'ı güçlendirmiştir. Mısır, Yakındoğu ve Ege Denizi arasındaki ticaret üçgeninin ortasında bulunan ada, zaman içerisinde Mısır, Mezopotamya ve Anadolu uygarlıklarının hâkimiyet kurmak istedikleri alan haline gelmiştir²⁸. Kıbrıs'ın böylesi bir mücadeleye konu olması stratejik değerini²⁹ arttırırken adaya hâkim güçlerin sık sık el değiştirmesine de yol açmıştır³⁰. Çünkü Kıbrıs adasının nüfusu, aşırı sıcaktan dolayı fazla olmadığından burada siyasal bir güç olamamaktadır.

1.1. Kıbrıs İsmi'nin Kökeni

Ada, “Deniz ya da göl suları ile çevrili küçük kara parçası” olarak tanımlanmıştır³¹. Tarih boyunca insanlar yaşadıkları ve geçimlerini sağladıkları yerlere isim vererek aidiyet duygularını perçinlemek istemişlerdir. İnsanların üretkenliklerini sergiledikleri isimler toplumun çoğunluğu tarafından kabul edilince uzun soluklu olur, aksi durum söz konusu olduğunda unutulmaya yüz tutar. Ayrıca salgın hastalıklar, saldırılar, kuraklık, sel gibi çeşitli nedenlerle bölgeden uzaklaşılması isimlerin unutulmasına ve yahut değişikliğe uğramasına sebep olurken³² herhangi bir yazılı kaydın bulunmaması da yer adının anlamının karışıklıklar göstermesine, unutulmasına sebebiyet verir. Bu ve bunlara benzer sebeplerden Kıbrıs isminin de çeşitlilik gösterdiği görülmektedir³³.

²⁶ Afif Erzen, a.g.e., s.94; Ayrıca bkz. Besim Darkot, “Kıbrıs”, İslam Ansiklopedisi, 63,1954, s.672.; Cengiz Gürsoy, “Kıbrıs Müşahedeleri”, D.T.C.F.D.C. XX, S.3-4, 1965, s.165.; Afif Erzen, “Kıbrıs Tarihine Bir Bakış”, Türk TOK Belleteni, Kıbrıs Özel Sayısı, 44/323 Ekim-Aralık, 1974, s.45; Steel, “Cyprus”, s.804

²⁷ Cengiz Gürsoy, a.g.e., s.194. vd. Afif Erzen

²⁸ A. Tanoğlu, “Türkiye'nin Coğrafi Mevkii ve Bu Mevkii İle İlgili Bazı Meseleler”, Ed. Fak. Enstitüsü Dergisi, Cilt 7, Sayı 13, s.60.

²⁹ Oberhummer, “Kypros” RE, XII,1,sp.59:krşl. F.G.Maner, Cypren,1994, s.13.

³⁰ Afif Erzen, “İlkçağ Tarihinde Kıbrıs”, s.93-95.; Steel, “Cyprus”,s.804. ; Bernard Knapp, Jan Bauzaek, David Frankel v.dğr., “Production, Location and Integration in Bronze Age Cyprus (and Comments and Reply)”, Current Anthropology, Vol.31, No.2, 1990,s.147.

³¹ Reşat İzbirak, “Coğrafya Terimleri Sözlüğü”, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986, s.2

³² Emrullah Güney, “Toponomik İsimlerin Sınıflandırılması”, Türk Dil Kurumu Yayınları, s.619.

³³ Ahmet Gözlü, a.g.e., s.128-129.

Kıbrıs tarihsel süreç içinde birçok farklı isimle anılmıştır³⁴. Kıbrıs'ın en eski adının Asy veya Alašia olduğu düşünülür. M.Ö. 18. yüzyıla ait Ugarit, Alalakh, Mari, Amarna ve Boğazköy'de bulunan Yakındoğu vesikalarında Kıbrıs'ın bu isimlerle kaydedilmiş olması bu düşünceyi destekler niteliktedir³⁵. Eski zamanlara ait çeşitli belgelerde geçen Alašia'nın Kıbrıs'ın adı olduğu hakkındaki ilk hipotezi, Ohnefalsh Richter ortaya atmıştır. Tamassos civarında bulunduğu Apollon Alasiotas'a (Alašia Apollon'u) vakfedilmiş Yunanca ve Fenikece yazılı çift dilli yazıt bu düşüncesine dayanak olmuştur. Daha sonra M.Ö. II. yy'a ait olan Golanişef Papirüsü ile Mısırlıların Kıbrıs'a Alašia dedikleri bilinir³⁶.

Hitit Kralı III. Hattuşili meşhur müdafaanamesinde yeğeni ile yaptığı mücadeleleri anlatırken “*Darbeyi öğrenir öğrenmez onu yakaladım ve denizde bir tarafa sürdüm*” demektedir. Bundan başka bir Boğazköy vesikasıyla, Hitit Kralı II. Şuppilulima'nın, Alašia Kralı'na karşı deniz savaşı yaptığı ve galip geldiği bilinir. Bu vesika Hatti (Anadolu)'dan Alašia'ya deniz yoluyla gidildiğini açıkça göstermektedir. Vesikalar da göstermiştir ki, Alašia'nın Kıbrıs veya o devirde Kıbrıs'ta önemli bir şehir krallığı'nın (bugünkü Enkomi'nin bulunduğu yerdeki krallığın) adı olduğu şüpheye yer bırakmayacak kadar açıktır³⁷.

Kıbrıs adı için bir diğer görüşü savunanlar, Ana Tanrıça Kibele'yi gerekçe sunarlar. Kibele ismi farklı kültürlerde farklı adlar almaktadır ki Kıbrıs'ta Kipris olarak geçmektedir³⁸. Adanın isminin kaynağı ile ilgili bir diğer varsayım; bir zamanlar adada yaygın olarak yetişen kına çiçeğinin İbranice adı olan “Kopher”den geldiğine dairdir³⁹. Çok erken dönemlerden beri Kıbrıs'ın her yerinde yetişen kına ya da cyprus,

³⁴Ersu İderman, “*Salamis Antik Kenti ve Çevresinin Uzaklar Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Kullanılarak Tarihsel ve Güncel Arazi Kullanımları Yönünden İncelenmesi*” Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Adana, 2006, s.32.

³⁵ EA 33-40; KBo,12,38,10-20; W. Brandestein, “*Kyprische Sprache*”, RE, Suppl VI, 1935, s.212.; Porphyrios Dikaos, A Guide to the Cyprus Museum, Third. Ed., Nicosia, 1961, s.29,41,116 vd.; Vassos Karageorghis, *Cyprus*, Archaeologia Mundi, 1968, s.63-73 ve s.145.; F. Schachermeyr, “*Zum altesten Namen von Kypros*”, Klio, XVII,1921, s.230-239.; Alasya, “*Tarihte Kıbrıs*”, s.1.; Hector Catling-A.C.Brown, “*Ancient Cyprus*”, Ashmolean Museum, Oxford, 1975, s.33.; Shelley Wachsmann, “*Is Cyprus Ancient Alashiya? New Evidence from an Egyptian Tablet*”, The Biblical Archaeologist, Vol.49, No.1,1986, s.37.

³⁶ Firuzan Kınal, a.g.e., s.401-402.

³⁷ Vergi Halil Bedevi, a.g.e., s.12.

³⁸ Bener Hakkı Hakeri, “*Başlangıcından 1978'e Dek Kıbrıs Tarihi*”, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993, s.7.

³⁹ Hüseyin Metin, “*Kıbrıs Tarihine Toplu Bakış*”, Halkın Sesi Basımevi, Lefkoşa, 1959, s.16.

Fenike ve Yunan telaffuzuyla “Kybros”⁴⁰. Kıbrıs’ın Latincedeki Cypress (Selvi) sözcüğünden geldiği de düşünülmektedir⁴¹.

Adada bol miktarda bakır bulunması isminin bakırla bağlantılı olabilme ihtimalini akıllara getirir⁴². Kıbrıs’ın bakır memleketi olduğu, Anadolu’nun Erken Tunç Çağı’na ait yazılı metinlerinde ve yine Mezopotamya ve Mısır’a ait vesikalarda geçer. Örneğin, Eski Babil Dönemi’ne ait Mari Mektupları’nın birinde Alaşia bakırından söz edilir. III. Tutmosis ve Sethos’un vergi listelerinde Kıbrıs’tan bakır geldiği ifadeleri geçer. Ayrıca III. Tutmosis’in vezirinin mezarında bulunan betimlemede kişilerin omuzlarında taşıdıkları ürünlerin dört tutamaklı bakır külçeler (ingotlar) olduğu anlaşılmıştır⁴³.

Adanın isminin tarihi kaynaklar ve tarihi olaylarla ilgili olduğunu düşünen kimi tarihçiler bu savlarını Homeros’un İlias Destanı’nda⁴⁴ Kinyros Efsanesi’ne ait bölümde geçen Kypros ismine dayandırır. Kitabelerde ise isme ilk defa M.Ö. 459 yılında rastlanmıştır⁴⁵. Kıbrıs adının yerli dilden geldiği⁴⁶ söylenmiş olsa da ağırlıklı görüş adada bol miktarda bulunan bakırla ilişkili olabileceği yönündedir. Bize göre ülkenin adı Kıbrıs ise de civar memleketlerin kayıtlarında Alaşia denilmesi hâkim şehir devletinden dolayıdır.

2. KIBRIS’IN TARİH ÖNCESİ DÖNEMLERİ

Bilim insanları tarihin ilk dönemlerinden günümüze kadar gelen sürenin anlaşılabilirliğini ve rahat araştırılmasını sağlamak için tarihi, dönemlere ayırmışlardır.

⁴⁰ Ayşe Yıldırım, “Kıbrıs ve Kırmızı”, 6. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi (24-26 Ekim 2007), Doğu Akdeniz Ün. Yayınları, Gazimagosa, s.43-51.

⁴¹ Bener Hakkı Hakeri, a.g.e., s.8.

⁴² Afif Erzen, a.g.e., s.96.; B. Knapp, “Bronze Age Mediterranean ...”, s.58.

⁴³ Bu levhaları ilk defa Muray bulmuştur. 65x35 çapında ve 32,10 kg ağırlığında olan bu ingot bugün British Museum’da korunmaktadır. Lefkoşe Müzesinde bulunan bir diğer levha ise 69x40 çapında ve 38x40 kg ağırlığındadır. Antalya’nın güneyindeki Gelidonya Burnu’nda yapılan denizaltı hafriyatında meydana çıkarılan batık gemi içinde bu ingotlardan yüzlerce bulunmuştur. Bu levhalar Bodrum Müzesi’nde korunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Firuzan Kınal, a.g.e., s.270

⁴⁴ Hom.II.II.XI.21; Hom.Od.I.270.

⁴⁵ CIG 165=CIA 433

⁴⁶ Afif Erzen, a.g.e., s.96. bkz: Oberhummer, “Kypros”, s.59.; Cengiz Gürsoy, a.g.e., s.105.; Brandestein, “Kyprische Sprache”, s.212’de Kypros’un Ön Asya dillerinden geldiği ve isminde bakır manası olabileceği yazmaktadır.; Silvia Ferrara-Carol Bell, “Tracing Copper in the Cypro-Minoan Script”, Antiquity Publications, 2016, s.1016.

İnsanlığın tarih sahnesinde yerini aldığı andan, yazının ortaya çıkıp yaygın olarak kullanıldığı döneme kadar geçen süre, “tarih öncesi” ya da “yazı öncesi dönem” olarak tanımlanır⁴⁷. İnsanlık tarihine dair bu devir ayrımları, zaman içinde meydana gelen kültür düzeyini bir diğerinden ayırma ve bunları kavram birliği içinde sunma ihtiyacından doğar.

Prehistorya olarak da adlandırılan tarih öncesi dönem, insanlık tarihinin 4-5 milyon yıl süren en uzun parçasıdır. Tarih öncesi dönemde insan sürekli gelişim halindedir. Düşünme yetisi, el becerisi gelişen insan dolayısıyla kültürel anlamda da gelişme göstermiştir⁴⁸. Tarihin en uzun ve içinde birçok çeşitliliği barındıran bu sürecini sonlandıran olgu, yazının bulunup kullanılmasıdır.

Yazı öncesi ve sonrası kültürler, insanların kullandıkları aletlerin yapılış teknikleri⁴⁹, tipleri ve kullanılan malzemenin cinsi bakımından belli evrelere ayrılır. Bunlar Yontma Taş Çağı (Paleolitik), Cilalı Taş Çağı (Neolitik), Bakır Çağı (Kalkolitik), Tunç Çağı ve Demir Çağı’dır⁵⁰. İlaveten, arkeoloji biliminde beslenme alışkanlıklarına ya da yaşam biçimine dayalı; avcı toplayıcı ve ilk çiftçi topluluklar gibi ayrımlar da bulunmaktadır⁵¹.

Geç Epipaleolitik	Akrotiri Safhası	MÖ 11000-9000
Erken Akeramik Neolitik		MÖ 8500-7000
Geç Akeramik Neolitik	Khirokitia Kültür	MÖ 7000-5200
Keramikli Neolitik	Sotira Kültürü	MÖ 5200-4000
Kalkolitik	Erimi Kültürü	MÖ 4000-2400
Philia Safhası		MÖ 2500-2350
Erken Tunç Çağı I-II	Erken Kıbrıs	MÖ 2350-2000
Erken Tunç Çağı III	Erken Kıbrıs	MÖ 2000-1900
Orta Tunç Çağı I	Orta Kıbrıs	MÖ 1900-1800
Orta Tunç Çağı II	Orta Kıbrıs	MÖ 1800-1725

⁴⁷ Recep Yıldırım, “Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları”, 4. Basım Ankara, Saray Matbaacılık, s.23.

⁴⁸ V. Gordon Childe, “Kendini Yaratan İnsan”, (Çeviren Filiz Ofluoğlu), İstanbul, 1996, s. 25; Mehmet Kaan Polatlar, “İnsanlığın Atılım Çağları”, İstanbul, 1996, s. 17.

⁴⁹ Hasan Tahsin Uçankuş, “Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji”, Ankara, 2000, s.196.

⁵⁰ Metin Kartal, “Türkiye’de Son Avcı-Toplayıcılar”, İstanbul, 2009, s.27.

⁵¹ Robert J. Braidwood, “Tarih Öncesi İnsan”, (Çev. Bilgi Altınok), İstanbul, 1995, s. 47

Orta Tunç Çağı III	Orta Kıbrıs	MÖ 1725-1650
Geç Tunç Çağı I	Geç Kıbrıs	MÖ 1650-1450
Geç Tunç Çağı II	Geç Kıbrıs	MÖ 1450-1300
Geç Tunç Çağı IIIA	Geç Kıbrıs	MÖ 1300-1125
Geç Tunç Çağı IIIB	Geç Kıbrıs	MÖ 1125-1050

Knapp'e göre Kıbrıs'ın kronolojik tablosu (Bernard Knapp)⁵²

Catling'e göre Kıbrıs'ın kronolojik tablosu (Hector W. Catling)⁵³.

Neolitik I	MÖ 5800-5250
Neolitik II	MÖ 3500-3000
Kalkolitik I	MÖ 3000-2500
Kalkolitik II	MÖ 2500-2300
Erken Kıbrıs I	MÖ 2300-2000
Erken Kıbrıs II	MÖ 2000-1900
Erken Kıbrıs III	MÖ 1900-1850
Orta Kıbrıs I	MÖ 1850-1800
Orta Kıbrıs II	MÖ 1800-1700
Orta Kıbrıs III	MÖ 1700-1600
Geç Kıbrıs I	MÖ 1550-1400
Geç Kıbrıs II	MÖ 1400-1200
Geç Kıbrıs III	MÖ 1200-1050

Karageorghis'e göre Kıbrıs'ın kronolojik tablosu (Vassos Karageorghis)⁵⁴.

Neolitik I	Khirokitia	MÖ 7000/6800-6000
Neolitik II	Sotira	MÖ 4500-3900/3800
Kalkolitik		MÖ 3900/3800-2900/2500
Erken Tunç Çağı I	Erken Kıbrıs	MÖ 2500-2075

⁵² Knapp, "The Archaeology of ...", s. 27.

⁵³ W. Hector Catling - A.C. Brown, "Ancient Cyprus", Ashmolean Museum, Oxford, 1975, s.9

⁵⁴ Karageorghis, "Cyprus from the...", s. 9.

Erken Tunç Çağı II	Erken Kıbrıs	MÖ 2075-2000
Erken Tunç Çağı III	Erken Kıbrıs	MÖ 2000-1900
Orta Tunç Çağı I	Orta Kıbrıs	MÖ 1900-1800
Orta Tunç Çağı II	Orta Kıbrıs	MÖ 1800-1725
Orta Tunç Çağı III	Orta Kıbrıs	MÖ 1725-1650
Geç Tunç Çağı IA	Geç Kıbrıs	MÖ 1650-1575
Geç Tunç Çağı IB	Geç Kıbrıs	MÖ 1575-1475
Geç Tunç Çağı IIA	Geç Kıbrıs	MÖ 1475-1400
Geç Tunç Çağı IIB	Geç Kıbrıs	MÖ 1400-1325
Geç Tunç Çağı IIC	Geç Kıbrıs	MÖ 1325-1225
Geç Tunç Çağı IIIA	Geç Kıbrıs	MÖ 1225-1190
Geç Tunç Çağı IIIB	Geç Kıbrıs	MÖ 1190-1150
Geç Tunç Çağı IIIC	Geç Kıbrıs	MÖ 1150-1050

2.1. Pleistosen Çağ'da Kıbrıs

Pleistosen Çağ'a ait Kıbrıs biostratigrafisi⁵⁵ günümüzde çalışmaların devam ettiği bir alandır⁵⁶. Stuart Swiny Kıbrıs adasında söz konusu dönemde yaşayan kimi memeli türlerini sayar. Bu memeliler: Koyun, tavşan, fare, tilki, iri fare, kirpi, yaban domuzudur. Adada bulunan cüce filler (pigmy elephant) ve cüce su aygırları (pigmy hippopotamus) Pleistosen ve holosen arasındaki geçiş döneminde yok olmuşlardır⁵⁷. Pleistosenin son dönemlerine ait olduğu düşünülen küçük fil ve su aygırlarına ait fosil kalıntıları Pile, Akanthuo, Akdeniz, Karaoğlanoğlu, Taşkent köylerinin civarında ve Girne Boğazındaki İnpınar bölgesinde bulunmuştur. Kıbrıs'a bu canlıların hangi yollarla geldikleri kesin olarak bilinmese de adanın anakaraya bağlı olduğu dönemde karayoluyla veya denizden sürüklenerek geldikleri tahmin edilmektedir⁵⁸.

2.2. Paleolitik Çağ'da Kıbrıs

Paleolitik Çağ'da insanlık ve doğanın iç içe olduğu görülür⁵⁹. Tarih öncesi çağların en uzununu⁶⁰ olan bu çağ, insanların taşları yontarak, çeşitli aletler ürettiği zaman dilimi

⁵⁵ Biostratigrafi: Çökel kayaçların hayvan ve bitki fosilleri kullanılarak yaşlandırma ve karşılaştırmaları olarak tanımlanır.

⁵⁶ Akif Akkuş, “Jeomorfolojiye Giriş”, 1996, s.44.

⁵⁷ Louise Steel, “Cyprus Before History”, First Published, Great Britain, London: Duckworth-Publisher, 2004, s.5.

⁵⁸ Hüdaverdi Öncan, “Kıbrıs Tarihi”, Lefkoşa, Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, s.34.

⁵⁹ Gordon Ghild, “Tarihte Neler Oldu”, 2. Baskı, İstanbul, Alan Yayınları, 1983, s.24.

⁶⁰ Henry Fairfield Osborn, “Men of The Old Stone Age”, New York, 1916, s. 211.

olmasından ötürü Eski Taş Devri’de denilir. İnsanlar hayatta kalabilmek için avlanmak ve bitki köklerini topladıkları görülür, işte bu sebepten dolayı bir diğer ismi de avcılık ve toplayıcılık dönemidir⁶¹.

Dönem insanı gelecek çağlarda geliştirilecek türde kültürel izler bırakmaya başlar⁶². Paleolitik insan bu çağda ilk aletleri yapmış ve ateşi bulmuştur. Eski insanlar barınma ve iâşe ihtiyaçlarını temin etmenin yanı sıra manevi bir kültüre de ihtiyaç duymuşlardır. Ölen yakınları için belki de ölenin dirileceği ya da ölüm durumunun sona ereceği gibi iyimser bir umutla, toplum tarafından kutlanan gömme törenleri düzenlemişlerdir. Cesetleri, bazen üzerlerine, toprağın ağırlığından koruyacak taşlar koyarak, özel olarak hazırlanmış mezarlara gömmüşlerdir. Mezarlar genellikle yaşayanların barınak olarak kullandıkları mağaralara kazılmıştır. Bazen bu mezarlar sanki ateşin sıcaklığını yeniden kazandıracağı umuyorlarmış gibi, ocaklara yakın yerlere kazılmışlardır⁶³. Dahası hayvan avlayabilmek için ok uçları, dikiş dikebilmek için kemik iğneler icat etmiş ve mağara duvarlarına yaşam koşullarını yansıtan resimler yapmıştır⁶⁴. Kıbrıs’ta Paleolitik Çağ’a ait herhangi bir ize rastlanmamıştır⁶⁵.

2.3. Epipaleolitik Çağ’da Kıbrıs (M.Ö. 10000 – 8000)

Bu çağ geçiş evresi olarak bilinir. Son buzul çağı doruğunun ardından iklim şartlarının olumlu şekilde değişimiyle çevresel koşullar insanlar için daha yaşanabilir bir ortam yaratmıştır. Doğal çevrenin bir anlamda yeniden biçimlenmesiyle Epipaleolitik dönem insanı da bu değişime ayak uydurmuştur⁶⁶.

Epipaleolitik Çağ’da insanlar çevresel koşullara önceki dönemlerden getirdikleri kültür ve bilgi birikimleri sayesinde uyum sağlamışlardır⁶⁷. İnsanlar, çevresel koşulları

⁶¹ Metin Özbek, “*Dünden Bugüne İnsan*”, Ankara, 2007, s. 188,189.

⁶² Nermi Uygur, “*Kültür Kuramı*”, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1984.s.18.

⁶³ Arlette Leroi-Gourhan, “*The Flowers Found With Shanidar IV, A Neanderthal Burial in Iraq*”, Science, Vol, 190, No:4214, (Nov. 7), Boston, 1975, s. 562-564; V. Gordon Childe, “*Tarihte Neler Oldu*”, (Çev. Mete Tunçay-Alaeddin Şenel), İstanbul, 1998, s. 35; Mehmet Kaan Polatlar, “*İnsanlığın Atılım Çağları*”, İstanbul, 1996, s. 19.

⁶⁴ Robert J. Braidwood, a.g.e., s. 47

⁶⁵ Ahmet Gözlü, a.g.e., s.168.

⁶⁶ Handan Aydın, “*Dünya’nın Oluşumu ve Tarihöncesi Çağlar*”, Uygurlık Tarihi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, s.3-25.

⁶⁷ Lewis H. Morgan, “*Ancient Society*”, Chicago, 1877, s. 1-49; V. Gordon Childe, “*Doğunun Prehistoryası*”, (Çev. Şevket Aziz Kansu), Ankara,2010, s.34.

elverdiği ölçüde bazen açık alanlarda bazen de mağara veya kaya sığınaklarında yaşamışlardır⁶⁸. Bu çağda, avcı toplayıcılığın yanı sıra insanların balıkçılık da yaptığı bilinir. Zaman içinde yaşam şekilleri ve hayat standartları gelişen insanlara geçmişte yapmış oldukları aletler yetersiz gelmiştir. Çakmaktaşının yongalanmasıyla yapılmış aletler ihtiyaçlarına cevap vermeyince obsidyen ve çakmaktaşından ‘mikrolit’ adı verilen minik aletler yapmışlardır. Epipaleolitik insanların yaptığı bu aletler oldukça küçüktür. Tek başına işlevsiz olan bu aletler sap ya da gövdelere takılarak kullanılmıştır⁶⁹. Minik saplı kazıcılar, deliciler en sık rastlanan mikrolit alet türleridir. Kaya sığınaklarında ele geçirilen sayısız küçük uç, bu insanların avcılık teknolojisinde önemli bir atılım olan ok ve yayı kullandıklarını gösterir. Bu dönemde görülen bir diğer yenilikte insanların beslenmelerinin çeşitlenmesidir. Daha önceden protein ağırlıklı beslenme hâkimken bu dönemde çeşitli yemiş, bitki ve kökleriyle beslenme ağırlık kazanır. Epipaleolitik Çağ insanları kalabalık ve düzenli gruplar halinde yaşamıştır. Ekonomik ve sosyal yaşamları hakkında bilgi edinemediğimiz dönem insanları ateşin bulunmasıyla karanlığa hükmedebilmiş ve bunun getirisi olarak da sosyalleşmiştir⁷⁰. Ateş toplumsallaşmayı sağladığı gibi ısınma, pişirme, yırtıcı hayvanları uzak tutma, aydınlatma gibi birçok olumlu fayda sağlamıştır. Hatta insanların akıllarında da aydınlık yarattığı söylenebilir. Özetle ateşin bulunmasıyla insanlar tabiatın kölesi olmaktan çıkmıştır. Yaşanan tüm bu gelişmeler Neolitik Çağ’ın hazırlayıcısı olmuştur⁷¹.

Kıbrıs’ın güney bölgesinde yer alan Akrotiri’de yapılan arkeolojik kazılar sonucunda ilk kez insan kalıntıları bulunmuştur. Akrotiri (Aetokremnos)’deki veriler sonucunda Kıbrıs’ın en erken yerleşim yeri olduğu ileri sürülmüştür⁷².

⁶⁸ Henry Fairfield Osborn, a.g.e., s. 212; C. Baykal Aydınbeğ, “*Ekolojik Ortamın İnsanın Kültürel Gelişimine olan Etkileri ve Akdeniz Bölgesi Paleolitik Açısından Değerlendirilmesi*”, (Basılmamış Y. Lisans Tezi) Ankara, 1998, s. 63-64.

⁶⁹ Robert J. Braidwood, a.g.e, s. 108

⁷⁰ Yüksel Arslantaş, “*Paleolitik ve Mezolitik Çağlarda Ateşin Kullanımı Üzerine Notlar*”, Ömer Çapar’a Armağan, Ankara, 2012, s. 19-34.

⁷¹ Babylonia Şehirleri, The Cambridge Ancient History, (Edited by I. E. S. Edwards), Vol. 1, Part 1, Cambridge, 2007, s. 118.

⁷² Stavros Panteli, “*Historical Dictionary of Cyprus*”, 1995, s.101.

2.4. Neolitik Çağ'da Kıbrıs (M.Ö. 8500 - 3800)

Neolitik Çağ yaşam ve geçim tarzında köklü değişikliklerin görüldüğü bir evredir. Bu dönem insanlar doğal barınaklardan kalıcı köysel yaşama, avcılık ve toplayıcılıktan üretime bir başka ifadeyle tarım ve hayvancılığa geçmiştir. Dönem itibariyle insanlık üretim evresine geçer⁷³. Sadece toplumların yaşam biçimi, hayata bakışı ve düzeninde köklü değişiklikler yaşanmamış günümüz uygarlığının temelleri bu dönemde atılmıştır⁷⁴. Neolitik Çağ 'Çanak Çömleksiz = Akeramik', Çanak Çömlekli = Keramikli dönem olarak iki bölümde ele alınır⁷⁵. Çanak çömleksiz dönemde insanlar genellikle su kaynaklarına yakın olan yerleri, gıda ihtiyaçlarını rahatlıkla karşılayabilecekleri yerleri tercih etmişlerdir. Bu alanlara sağlamlığından emin oldukları çamur tuğlalarla ördükleri evlerini inşa etmişler ve böylece yerleşik düzeni başlamıştır. Yerleşik yaşamın getirisi olarak köy yaşantısı ortaya çıkmıştır.

Neolitik Çağ'da avcılık ve toplayıcılık devam etmekle beraber bu dönemde tarımın başlamasıyla tahıllar da beslenme ürünleri arasında yer alır⁷⁶. Günlük eşyalarını ağaç veya taşları oyarak yapan Neolitik insan zamanla kilin yoğurulabilen, istenilen şekli alabilen özelliğini keşfeder ve çanak çömlekli dönemi başlatır. Yapılan çanak çömlek, pişirme ve saklama gibi çeşitli alanlarda Neolitik yaşamın vazgeçilmez bir parçası olur⁷⁷. Çanak Çömlekli Neolitik Çağ'ın ardından besin üretimine dayalı ekonomik model yavaş yavaş tüm topluma yayılır⁷⁸. Tahıl tanelerinin tohum olduğu fark edilmesiyle tarım giderek yayılır⁷⁹. Neolitik Çağ mülkiyet kavramının, iş bölümünün ve mesleklerin doğduğu dönemdir⁸⁰.

Kıbrıs Neolitiğine dair var olan boşluklar son yıllarda edinilen arkeolojik bulgular sayesinde doldurulmaktadır⁸¹. Kıbrıs prehistoryası, son 10 yıl içerisinde büyük

⁷³ Veli Sevin, "Anadolu Arkeolojisi", İstanbul, 2002, s. 31.

⁷⁴ Şevket Aziz Kansu, *İnsanlığın Kaynakları ve İlk Medeniyetler*", Ankara, 1991, s. 178.

⁷⁵ Mehmet Özdoğan, "Çanak Çömlekli - Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ", *ArkeoAtlas Dergisi*, 2002, s. 70.

⁷⁶ Mehmet Özdoğan, "Neolitik Çağ-Neolitik Devrim-İlk Üretim Toplulukları Kavramının Değişimi ve Braidwoodlar", *TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, S.7, s.43-51.

⁷⁷ Celal Tuna, "Mağaradan Kente Anadolu'nun En Eski Yerleşim Yerleri I", *İletişim Yayınları*, İstanbul 2000, s.51.

⁷⁸ Arzu Evcecen-Mustafa Gürbüz Beydiz, "Paleolitik ve Neolitik Dönem Buluntularında Giyim Kültürü", *Turkish Studies Academic Journal Sosyal Bilimler*, ISSN:1308-2140, Volume 13/10, Spring, 2018, s.309.

⁷⁹ James C. Davis, "Taş Devrinden Bugüne Tarihimiz", (Çev. Barış Bıçakçı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s.12.

⁸⁰ Adnan Turani, "Dünya Sanat Tarihi", Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010, s.34.

⁸¹ Gözlü, "Kıbrıs Eskiçağı ...", ss. 175-176.

araştırma ve sonuçlara şahit olmuştur. Özellikle 1930'lu yılların düşünce ve teorileri yapılan yeni kazılar ışığında çürütülmüştür⁸². Parekklisha-Shillourokambos, Akanthou-Arkosykos ya da Tatlisu Çiftlikdüzü kazı çalışmaları adanın Akeramik Neolitik dönemine yeni bilgiler sunmuştur. Kıbrıs kronolojisinin tekrar düzenlenmesi ve tarihlendirilmenin daha geriye çekilmesini sağlayan bu emareler Kıbrıs'ın tarihöncesi döneminin M.Ö.10.000'de başladığını ve adada yaşayan avcı toplayıcı topluluklardan oluşan ilk yerleşimcilerin bıraktıkları izlerin en erken M.Ö. 9.000 sonlarında tarihlendiğini gösterir. Kıbrıs adasına ilk iskân Neolitik dönemde yapılmıştır⁸³. Adaya ilk yerleşimcilerin Anadolu'nun güneyinden ardından Suriye ve Filistin bölgesinden (M.Ö. 7000-6500) geldiği genel kanaatler arasındadır⁸⁴.

2.4.1. Erken Akeramik Neolitik Çağ (M.Ö. 8500 - 7000)

Çanak çömleğini Neolitik dönemden itibaren deri, taş ve ahşaptan üreten insanların kille tanışmadığı bu döneme Keramiksiz Neolitik Çağ adı verilmektedir. Kıbrıs'ın uygarlık yolculuğu Keramiksiz Neolitik Çağ'la ortaya çıkmaya başlar⁸⁵.

Yapılan arkeolojik çalışmalar sonucu Kıbrıs'ta Neolitik Çağ'a ait köylerin izlerine rastlanmıştır⁸⁶. Kıbrıs'a⁸⁷ gelen ilk işgalci ya da yerleşimcilerin menşei Anadolu ya da Levant bölgesinden olabileceği tahmin edilse de henüz netlik kazanamamıştır⁸⁸. Porphyrios Dikaïos, Kıbrıs'a ilk yerleşenlerin Levant bölgesinden geldiğini savunur ve Khirokitia'nın mimarisiyle Yakın Doğu'daki Tell Haraf, Byblos, Tepe Gawra, Jericho,

⁸² Müge Şevketoglu, "MÖ 8. Binde Anadolu ve Kıbrıs İlişkileri: Akanthou/Tatlisu Kurtarma Kazısı", Anadolu, S. 30, 2006, s. 111; Ayrıca bkz. Einar Gjerstad-Alfred Westholm, "Swedish Cyprus Expedition: finds and results of the excavations in Cyprus 1927-1931", vol. I, Stockholm, 1934; Einar Gjerstad, "Ages and Days in Cyprus, Studies in Mediterranean Archaeology", der. Paul Aström, Goteborg, 1980; Kristian Göransson, "The Swedish Cyprus Expedition, The Cyprus Collections in Stockholm and the Swedish Excavations after the SCE", Cahiers du Centre d'Etudes Chypriotes, Vol. 42, 2012, s. 399, 407; Price, "Colonization and Continuity ...", s. 32; Knapp vd., "The Prehistory of ...", ss. 397-398.

⁸³ V. Karageorghis, "Ten Years of Archaeology in Cyprus, 1951-1962", Archaeologischer Anzeiger, 1963, s.504; ayn. Müellif, XIII. Congr. Inter. Sciences Hist. Rapports IV, s.77.

⁸⁴ Kınal, "İlkçağlarda Kıbrıs", s. 386; Alasya, Tarihte Kıbrıs, s. 2; Suriano, "Historical Geography...", s. 15; Ellen Herscher, "Archaeology in Cyprus", AJA, Vol. 99, No. 2, April, 1995, s. 262

⁸⁵ Jane C. Biers- David Soren, "Cypriote Archaeology", Monograph XVIII, Institute of Archaeology, University of California, Los Angeles, t.y. , s.2.

⁸⁶ Kınal, "İlkçağlarda Kıbrıs", s. 383.

⁸⁷ Marta Tobolczyk, "Structure of Neolithic Settlements in Cyprus in Light of Study in Ontogenesis of Architecture", Proceedings of the Fifth International Congress on Cyprus Studies, Volume III, April, Nicosia, 2005, s.47.

⁸⁸ Vassos Karageorghis, "Cyprus", Geneva: Nagel Publishers, 1968, s.36.

Arpachiyah mimarisi arasında benzerliklerinden dolayı bağlantı kurar⁸⁹. Anadolu bağlantılı kuramın dayanağı ise şu şekildedir: Keramiksiz Neolitik Çağ'da basit deniz araçlarıyla adaya gelen Anadolu insanı⁹⁰ kültürel birikimlerini de adaya getirmiştir. Anadolu menşeli obsidyenler, Karpaz Yarımadası'nda ele geçen buluntular Anadolu'nun Hacılar ve Çatalhöyük gibi Neolitik kültür bölgelerindeki bulgularla ayrıca keman vücutlu figürinler, Mersin Yumuktepe'deki bulgularla benzerlikler taşır⁹¹. Ele geçen bu veriler Kıbrıs'ın ilk yerleşimcilerinin Anadolu kökenli olduğunu savunan kuramcıların dayanak noktasını oluşturur⁹².

Beraberinde getirdikleri gelişmiş kültürlerini Ada'ya yayılan yeni yerleşimciler, adanın kalkınmasına büyük rol oynamıştır. Tarım ve hayvancılığa bağlı yerleşimler kuran insanlar keçi, koyun beslemişlerdir⁹³. Kazılar sonu ele geçirilen sayısız taştan yapıma kap kacak en önemli ekonomik faaliyetlerin sürtme taş endüstrisi olduğunu kanıtlamaktadır⁹⁴. Keramik üretmeyen bu tarımcı toplulukların Ada'da kurdukları sitelerin en tipik örnekleri Parekklisha-Shillourokambos, Akanthou-Arkosyko, Kalavassos-Tenha, Petra Tou Limniti ve Troulli'dir. Bu yerleşim yerleri önce Ada'nın kıyı ve kıyıya yakın yerlerinde kurulmuş daha sonra iç bölgelere yayılmaya başlamıştır⁹⁵.

⁸⁹ P. Dikaios, “*Khirokitia: Final Report, Excavations of Neolithic Settlement in Cyprus 1936-1946*”, Oxford University, London, 1953; Şevketoğlu, “*MÖ 8. Binde ...*”, s. 112.

⁹⁰ Afif Erzen, a.g.e., s.179.

⁹¹ Müge Şevketoğlu, a.g.e., s.112-113.

⁹² Afif Erzen, a.g.e., s.97.

⁹³ <https://en.wikipedia.org/wiki/Prehistoric-cyprus>

⁹⁴ Ahmet Gözlü, a.g.e. , s.179.

⁹⁵ Herscher, “*Archaeology in Cyprus*”, s. 262; Price, “*Colonization and Continuity ...*”, s. 28.

2.4.2. Geç Akeramik Neolitik Çağ (M.Ö.7000 – 5000)

Keramiksiz Neolitik Çağ'ın bir alt safhası Geç Akeramik Neolitik Çağ'dır. İki önemli yerleşme bu ayrımın yapılmasına neden olmuştur. Bu yerleşmeler: Khirokitia⁹⁶ ve Cape Andreas Kastros'dur⁹⁷.

Ada'da şimdiye kadar keşfedilmiş en büyük yerleşim yeri Khirokitia'dır⁹⁸. Adadaki ilk yerleşim yeri olduğu düşünülen Khirokitia kültürünün kökeni tam olarak bilinmese de, Yakın Doğu'daki Jericho, Ain Mallaha ve Natufiyan kültürleriyle benzer özellikler gösterir. Kendine özgü özelliklere sahip olan yerleşme mikrolit olmayan bir çakmaktaşı endüstrisine sahiptir. Çanak çömleğin olmadığı bu dönemde ada kültürünün anlaşılmasında taş analizi oldukça önemlidir. Khirokitia kültürüne ait en erken bulgu taş aletlerdir⁹⁹. Adanın dış dünya ilişkilerinin olmadığı bu evrenin yerleşim yerleri Khirokitia, Kalavassos, Cape Andreas Kastros, Cape Greco, Troulli ve Ayis Yiorkis'tir.

⁹⁶ Khirokitia, Dikaio tarafından 1934 yılında keşfedilmiştir. İlk bulguların 1934 yılında Journal of Hellenic Studies'de yayımlanan Dikaio, sitede 1934-1946 yılları arasında arkeolojik kazı faaliyetleri yapmıştır.

⁹⁷ P. Dikaio, *Khirokitia: Final Report, Excavations of Neolithic Settlement in Cyprus 1936-1946*, Oxford University, London, 1953, s.15.

⁹⁸ Karageorghis, "Cyprus, From The Stone Age to Romans", London, 1982, s.2.

⁹⁹ P. Dikaio, "New Light On Prehistoric Cyprus", British Institute for the Study of Iraq, Vol. 7, 1940, s. 70.

Kıbrıslı arkeolog Vassos Karageorghis'in Archaeologischer Anzeiger'de yayımlanan makalesinde “Platodaki bir iskân bölgesi ile Karpaz Yarımadası'nın doğusunda bulunan Aphrodite Akrai yakınındaki bir tepenin güney yamaçlarında taş endüstrisine dair gri andezitten çanak parçaları ve çakmak taşına rastladığını, hiçbir şekilde çanak çömleğe rastlamadığını, dahası bu bölgenin Keramikli Neolitik dönemden önceki ilk evresine (M.Ö. 6. Bin yıl) ait olduğunu” belirtir. Ayrıca “Ele geçirilen buluntuların Anadolu'ya yakın yerlerde çıkarılmış olması Anadolu Kıbrıs bağlantısını hatta ilk Ada halkının Anadolu'dan geldiğini gösterir” demiştir¹⁰⁰.

2.4.3. Keramikli Neolitik Çağ (M.Ö. 5000 – 3800)

Keramikli Neolitik Çağ'da insanlar, kili kullanmaya başlar. Bahsi geçen dönemde önceleri kil mimaride kullanılmış, gündelik eşyalar üretilmemiştir¹⁰¹. Ev tabanları, dam örtüsü, ocak kenarı, ocak tabanı gibi çok farklı şekillerde kullanılan kilin kurutulduğu zaman geçirimsiz olması ve şeklini korumasından ötürü kullanım alanı giderek çeşitlenmiştir¹⁰². Tahıl ambarı, depo kapları, kap kacak yapımı derken çömlekçilik başlamıştır¹⁰³. Avcılık ve toplayıcılığın terk edildiği bu dönemde besin üretimine dayalı ekonomiye geçilmiştir. Yapılan tarım kuru tarım olduğu için iklim

¹⁰⁰ Afif Erzen, a.g.e., s.97.

¹⁰¹ Ahmet Gözlü, a.g.e., s.197.

¹⁰² <https://hititterra.com/seramik-tarihcesi/>

¹⁰³ Recep Yıldırım, “Uygarlık Tarihine Giriş”, Meridyen Yayınları, İzmir, 2002, s.27.

koşullarına bağlıdır¹⁰⁴. Hasat çakmaktaşıdan yapılan orakla biçilmekte ve tahıl taş dibeklerde öğütülmektedir¹⁰⁵.

Kıbrıs'ta Keramiksiz Neolitik Çağ'ın ansızın kesintiye uğramasıyla kronolojik boşluk görülür. Bu boşluk Keramikli Neolitik Çağ'ın başlamasına kadar sürer. Ne var ki ada M.Ö. 5000-4500 yıllarında yeni bir yerleşimci dalgası tarafından işgal edilir ve gelen yerleşimciler Kıbrıs'ı keramik ile tanıştırır ve adada Keramikli Neolitik Dönem başlar. Keramik kültürüne ilaveten mimari gelenekleri de ada kültürüne yansır¹⁰⁶.

Hem tarımla uğraşan hem de Ada'ya keramik tecrübesini getiren yeni yerleşimciler ada ekonomisini canlandırmıştır¹⁰⁷. Keramikli Neolitik Çağ erken ve geç olmak üzere ikiye ayrılır. Erken Neolitik Çağ'da yapılan keramikler tek renkli, kalın çeperli, ağır ve basit şekilli iken Geç Neolitik Çağ'da çanak çömlekler daha ince çeperli, ustalıklı pişirilmiş kahve, gri, devetüyü renklerindedir. Yeni teknolojiyle üretilen beyaz zemin üzerine kırmızı renkli bezeme motifli keramikler Ada'ya özgü ve Keramikli Neolitik Çağ'ı niteleyen sembol haline gelmiştir¹⁰⁸. Keramikli Neolitik Çağ Akeramik döneme göre daha kısa sürmüştür. Kıbrıs'ta Keramikli Neolitik Çağ'ın izlerini Ayios Epiktos-Vrysi, Philia-Drakos, Sotira¹⁰⁹-Teppes gibi yerleşmelerde görmek mümkündür.

2.5. Kalkolitik Çağ'da Kıbrıs (M.Ö. 3800-2500)

İsmi bakır ve taş sözcüklerinin birleşmesinden alan dönem madeni çağlara geçiş dönemini ifade etmektedir¹¹⁰. Bu döneme ayrıca ileri üretici dönemi ya da gelişkin köy

¹⁰⁴ J. Robert Braidwood, a.g.e., s.171-172.

¹⁰⁵ Handan Aydın, a.g.e., s.22.

¹⁰⁶ Dikaio, "A Guide to ...", s. 4 vd.; Karageorghis, "Ten Years of ...", s. 505; Karageorghis, Cyprus, s.37.

¹⁰⁷ Louise Steel, "Cyprus Before History", First Published, Great Britain, London: Duckworth- Publisher, 2004, s.63.

¹⁰⁸ Ahmet Gözlü, a.g.e., s. 211.

¹⁰⁹ Keramik Neolitik Dönem, Sotira Kültürü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Knapp, "The Archaeology of...", ss. 158-165; Khirokitia ile Sotira Kültürü arası dönemin devamı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Alexandra Legrand-Pineau, "Bridging the Gap: Bone Tools as Markers of Continuity between Aceramic (Khirokitia Culture) and Ceramic Neolithic (Sotira Culture) in Cyprus (7th-5th Millennia cal-BC)", Paleorient, Vol. 35, No. 2, 2009, ss.113-123; P. Dikaio, "New Light On ...", s. 77; Price, "Colonization and Continuity ...", ss. 34-35.

¹¹⁰ Recep Yıldırım, a.g.e., s.39.

dönemi gibi adlarda verilmektedir. Kalkolitik dönemin en belirgin özelliği taş aletlerin yerini bakır aletlerin almaya başlamasıdır.

Tarih öncesi dönemde taş devirleri ile tunç devirleri arasında geçiş safhası olan bu çağda kullanılan ilk maden bakır olmuştur. Yapılan son çalışmalar Keramiksiz Neolitik Çağ'da madenin işlendiğini gösterse de kullanımı, yaygınlaşması ve çoğalması bu dönemde olmuştur. Taş ve kilden heykeller ve küçük objeler yapılırken adanın gözde madeni bakırdan küçük aletler ve aksesuarlar yapılmıştır. İlk defa bu dönemde çıkartılan bakır gelecekte adanın kaderini belirleyen en önemli unsur olacaktır. Ada'nın kıymetli bakırına ilk zamanlarda çekiç darbeleriyle şekil verilmiş zamanla yüksek ısıda eriyebildiği keşfedilince takı, süs eşyası ve araç gereç gibi pek çok alanda bakırdan istifade edilmiştir. Çiftçiliğe dayalı köy yaşıntısı bu dönemde de görülmekle beraber bu dönemin belirgin özelliğinden biri köylerin gelişip kentlere dönüşmesidir. Bu değişim ilerde görülecek kent-devlet-imparatorluk ekonomik sisteminin temelini oluşturmuştur. Ayrıca bu dönemde bölgeler arasında ekonomik açıdan farklılaşma ortaya çıkmış dünya tarihinde ilk kez ekonomik çıkar bölgeleri oluşmuştur¹¹¹.

Hayat standartlarının giderek artması, barınma, besin bulma gibi temel sorunların azalması nüfusun hızla çoğalmasına sebep olmuştur. Artan nüfusun gıda ihtiyacını karşılayabilmek için iklime bağlı olarak yapılan tarım yerine sulu tarıma geçilmiştir. İnsanlar daha fazla ekip biçebilmek için sulak arazilerin olduğu yerlerde yaşamlarını sürdürmek istemişlerdir. Böylece ekonomik merkez doğal imkânların zengin olduğu bölgelerden sulamalı tarım yapma imkânı olan Dicle ve Fırat arasındaki Mezopotamya bölgesine yönelmişlerdir. Sulu tarımın başlamasıyla birlikte ürün fazlası yani artı ürün ortaya çıkmıştır. Artı ürünün doğması büyük bir organizasyonu da beraberinde getirmiştir. Üretimin planlanması, sulama kanallarının açılması, elde edilen ürünün toplanması, depolanması, korunması toplumsal çaba sonucunda olmuştur. “Tapınak ekonomisi” adı verilen sistemle ürünler dini merkez olan tapınaklarda toplanmış ve halka dağıtılmıştır. Kalkolitik Çağ'da kurumsallaşan bu yapıda ürünün kaydını din adamları ve rahipler tutmuştur. Ekonomi ve dinin iç içe olduğu bu sistemde üretenler

¹¹¹ Veli Sevin, a.g.e., s.64.

ve üretimi kontrol edenler arasındaki ayırım belirginleşmiş ve zamanla toplumda net bir tabakalaşma görülmüştür¹¹².

Kalkolitik Çağ'da bakır ön plana çıkar. Ticaret sisteminin temellerinin atıldığı bu dönemde maden, değerli taşlar, dokuma için gerekli yün, yağ bitkileri ve çeşitli besin maddeleri gibi ihtiyaçlar başka bölgelerden sağlanmaya çalışılmıştır. Kalkolitik Çağ ekonomisinde Mezopotamya, Anadolu, İran, Hindistan, Pakistan, İndus Vadisi ve Güney Arabistan etkin rol oynar¹¹³. Kısacası bu dönem kent ve devlet ekonomisinin temellerinin atıldığı, yönetici sınıfın ve bürokrasinin organize ticaretin ve savaşların ortaya çıktığı bir dönemdir¹¹⁴.

Kalkolitik Çağ öncesinden bildiğimiz Kıbrıs, Anadolu-Kuzey Suriye etkileşimi bu dönemde de sürdürmüştür. Kalkolitik Çağ'da özellikle Tarsus'la ilişkilerin olduğuna dair veriler mevcuttur¹¹⁵. Bu dönem Neolitik Çağ'ın aksine yerleşmelerin adanın batısında, dağlık kesimlerinde ve Karpaz Yarımadası'nda daha yoğun olduğu görülür. Bakır her ne kadar bu dönemde işlense de, bu metalden üretilmiş malzemeler son derece azdır. Saf bakırdan yapılmış mücevher, kanca ve keski gibi ürünler vardır. Kalkolitik Çağ keramiği çizgili ve bitki motifli, beyaz zemin üzerine kırmızı boya ile süslenmiştir¹¹⁶. Ada'da bakırın keşfedilip işletilmeye başlanmasıyla birlikte kültürel ve siyasal olarak gelişmeler artmıştır. Bu dönemde bakır aracılığıyla ada, dış dünya ile bağlantı kurmuş, Anadolu ve Doğu Akdeniz ülkeleriyle ticari ilişkilere başlamıştır¹¹⁷. Kıbrıs'ta Kalkolitik Çağ'ı temsil eden yerleşmeler; Erimi, Suskious, Lemba-Lakkous, Kisonerya-Mylouthkia, Kisonerya-Mosphilia'dır.

2.5.1 Philia Safhası (M.Ö. 2500 – 2350)

¹¹² Dikaio, "A Guide to ...", s. 4 vd.; Karageorghis, "Ten Years of ...", s. 505; Karageorghis, "Cyprus", s. 37; Kalkolitik dönem hakkında ayrıca bkz. Edgar Peltenburg, "Cyprus During Chalcolithic Period", The Oxford Handbook of Archaeology of the Levant, (ed.) Margret L. Steiner and Ann. E. Killebrew, Oxford, 2014, ss. 252-269.

¹¹³ Machteld Mellink, "Anatolian Contact with Chalcolithic Cyprus", BASOR, No. 282/283, Symposium: Chalcolithic Cyprus (May- Aug. 1991), s. 167; Knapp, "Bronze Age Mediterranean ...", s. 55.

¹¹⁴ Handan Aydın, a.g.e., s.23-24.

¹¹⁵ Firuzan Kınal, a.g.e., s.386.

¹¹⁶ Ahmet Gözlü, a.g.e., s.200.

¹¹⁷ Louise Steel, "Cyprus", s. 806.; Mellink, "Anatolian Contact with...", s. 167 – 170.

Erken Tunç Çağı'nın öncel bir dönemi olarak nitelenen Philia Safhası bir geçiş dönemidir¹¹⁸. Philia Safhasında yerleşim modellerinde farklılaşma, adada bakır kullanımında artış, köşeli mimari kullanılması başta olmak üzere bazı değişiklikler görülür¹¹⁹. Bu safhada ada'ya Anadolu, Mısır, Suriye ve Filistin üzerinden Mezopotamya halkları gelerek adanın ekonomisini hareketlendirmiştir. Dönem yerleşimlerinin madenin çıkarıldığı bölgelere yakın kurulması dikkat çekmektedir¹²⁰.

2.6 Tunç Çağı'nda Kıbrıs

Erken, Orta ve Geç olmak üzere üç evreye ayrılan Tunç Çağı'ı, adını bakıra arsen ya da kalay katılmasıyla elde edilen tunçtan alır. Tunç Çağı'nda taş aletlerin yerini metal aletlerin aldığı görülür. Bakıra kıyasla daha sert bir yapıya sahip olan tunç eritilerek kalıpta şekillendirilir ve sonra dövme tekniği kullanılarak düzeltilir. Üretim ekonomisinin gelişmesinde oldukça önemli yer edinen madenlerin kullanım alanı dönem itibariyle giderek yaygınlaşır. Bu dönemde tuncun dışında altın, gümüş gibi değerli madenlerin de kullanıldığı görülmektedir. Madencilğin giderek güçlenmesi iş bölümüne dayanan kent yaşamının oluşmasını sağlarken aynı zamanda toplumda sosyal sınıfların oluşmasına da zemin hazırlar¹²¹. Siyasal manada ise bu dönemde Aşağı Mezopotamya ve Güneybatı İran'da Sümer ve Elam gibi devletler kurulduğu, Mısır'da görkemli kral sülaleleri ortaya çıktığı görülür¹²².

2.6.1. Erken Tunç Çağı'nda Kıbrıs (M.Ö. 2350-1900)

Erken Tunç Çağı'nda teknik ve kültürel anlamda birçok yenilik görülür. Bu dönemde Kıbrıs'ın komşu ülkelerle ilişkileri gelişmiş özellikle Anadolu'nun batı ve güney bölgeleri ile ticari ve kültürel temasları artmıştır. Bu irtibat Anadolu kültürüne özgü

¹¹⁸ Knapp, "The Archaeology of...", s. 279

¹¹⁹ Herscher, "Archaeology in Cyprus", s. 269; Philia Safhası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Jennifer M. Webb and David Frankel, "Characterizing the Philia Facies: Material Cultur, Chronology and the Origin of the Bronze Age in Cyprus", AJA, Vol. 103, No. 1, 1999, ss. 3-43.; Erken, Geç Kalkolitik dönemlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Knapp, "The Archaeology of ...", s. 195-263; Randers, "Zypern", s. 866.

¹²⁰ Ahmet Gözlü, a.g.e., s.204-205.

¹²¹ Veli Sevin, a.g.e., s.93-96.

¹²² Firuzan Kınal, a.g.e., s.391.

keramik sanatının, maden işleme tekniklerinin Kıbrıs kültürüne yansımaya sebep olmuştur. Kültür aktarımının yanı sıra nüfusu da hızla artan adanın doğal kaynakların zenginliği, merkezi bir noktada bulunması onu cazibe merkezi haline getirmiştir¹²³.

Erken Kıbrıs Döneminden (M.Ö. 2350 - 1900) itibaren Kıbrıs'ın bakır ihracatı yaptığı görülür. Anadolu ve Yakın Doğu ülkeleri Kıbrıs'ın bakır alıcılarıdır. Bakır, süs eşyalarının yanı sıra çoğunlukla tunç üretmek için de talep edilmiştir. Mezarlardan çıkarılan Kıbrıs hançeri başta olmak üzere iğneler, mızrak ve ok uçları kullanım alanları hakkında fikir verir¹²⁴. Yine mezarlardan ele geçen keramikler sayesinde Kıbrıslı keramik ustalarının kendilerini şekil ve bezek konusunda geliştirdikleri görülür. Hepsi el üretimi olan kırmızı cilalı keramiklerin üzerine parlak çizgili geometrik desenler çizilmiştir. Bu dönemin sanat eserleri arasında tahta heykelticikler ve küçük materyaller de bulunmaktadır¹²⁵.

Bu dönemde yerleşim daha çok adanın güney bölgelerinden iç kesimlerine doğru kaymıştır¹²⁶. Erken Tunç Çağ'ı kıyı bölgelerinde bulunan yerleşimleri ise kuzey ve kuzey doğu bölgelerinde kurulmuştur¹²⁷. Bu döneme ait en çok bilinen yerleşim yerleri Vounous, Lapithos, Marki-Alonia, Sotira, Alambra'dır. Kıbrıs'ın kuzeyinde bulunan Vounous Nekropolü en yoğun ve en değerli buluntuların çıkarıldığı yerdir¹²⁸. Vounous ve Lapithos'ta bulunan mezarlarda süs eşyası ve bakır ele geçmiştir. Çıkarılan ürünlerin Anadolu'daki ürünlerle benzerliği ada ile Anadolu'nun ilişkisini göstermektedir. Ele geçen arkeolojik verilerin dışında filolojik bulgular da bu etkileşimi desteklemektedir¹²⁹. Alman filolog Paul Kretschmer Grek Dil Tarihine Giriş (1896) adlı eserinde; "*M.Ö. 3. Bin yılda eski Anadolu diline ait olan '-nd' ve '-ss' eki*

¹²³ Vehbi Zeki Serter, "*Kıbrıs Tarihi*", Özel Baskı, Lefkoşa, 1975, s. 13; Jennifer M. Webb, "*Cyprus during the Early Bronze Age*", The Oxford Handbook of Archaeology of the Levant, (ed.) Margreet L. Steiner and Ann. E. Killebrew, Oxford, 2014, s. 355; Steel, "*Cyprus*", s. 807; Dikaos, "*New Light on ...*", s. 71.

¹²⁴ Vehbi Zeki Serter, "*Kıbrıs Tarihi*", Lefkoşa, t.y., s.11.

¹²⁵ Vergi Bedevi, a.g.e., s. 19; Steel, "*Cyprus*", s. 805; Randers, "*Zypern*", s. 866.

¹²⁶ Hüdaverdi Öncan, a.g.e., s.25.

¹²⁷ Dikaos, "*A Guide to ...*", s. 13, 15, 17; Karageorghis, "*Cyprus*", s. 38 vd.; Buchholz-Karageorghis, "*Altägaeis und Altkypros*", s. 132.

¹²⁸ Ahmet Gözlü, a.g.e., s. 219; Herscher, "*Archaeology in Cyprus*", s. 269

¹²⁹ Karageorghis, "*Cyprus*", res. 35, 36, 38, 39, 42-46, 49, s.110; Buchholz-Karageorghis, "*Altägaeis und Altkypros*", s.403-415; Krşl. H. Z. Koşay, "*Alacahöyük Kazısı*", 1937-39, Ankara, 1951, lev. CLXXVI, CLXXIX; aynı yazar, "*Alaca Höyük*", 1940-48, Ankara, TTK, 1966, Lev. 13 ve 14; Tahsin Özgüç, "*Kultepe Kazısı 1948*", TTK, Ankara, 1950, lev XXXVII; Knapp vd, "*Production, Location and ...*", s. 160.

ile biten yer isimleri Ege Denizi üzerinden Batı 'ya yayılmıştır'' der¹³⁰. Bu da Kıbrıs'ın eski Anadolu dil sahasına dâhil olduğunu göstererek bir önceki cümleyi destekler niteliktedir.

2.6.2. Orta Tunç Çağı'nda Kıbrıs (M.Ö. 1900 – 1600)

Orta Kıbrıs dönemine tekabül eden Orta Tunç Çağı, Kıbrıs'ın Geç Tunç Çağı'nda elde ettiği nüfuzun temellerinin atıldığı evre olması bakımından önem taşımaktadır. Kıbrıs Orta Tunç Çağı'nda; Mısır, Hitit, Asur, Ugarit, Myken kaynaklarında Alaşia (Alaşıya) adıyla geçer¹³¹. Kültürel ve ekonomik bakımdan gelişen ve zenginleşen ada keramik ve madeni eşya alanında sanatını üst seviyelere çıkarmıştır. Tüm bunların sonucunda Alaşia ürünlerinin çeşitli coğrafyadan pek çok alıcı bulduğu görülür¹³². Erken Kıbrıs Dönemi üretilen kırmızı cilalı ürünler Orta Kıbrıs Döneminde de görülür. Orta Kıbrıs Dönemini yansıtan ürün ise beyaz cilalı ürünlerdir. Keza Megiddo, Ras Şamra ve Knossos'da belli bir alan üzerinde Orta Tunç Çağı'na ait keramikler bulunmuştur. Orta Tunç Çağı'nda Babil, Alalakh ve Mari metinlerinde, Alaşia (Alaşıya) bakırı ile ilgili bilgiler göze çarpmaktadır¹³³. Ama Kıbrıs'ın Suriye, Filistin,

¹³⁰ Afif Erzen, a.g.e. , s. 100; ayrıntılı bilgi için bkz. Paul Kretschmer, "Einleitung in die Geschichte der Griechischen Sprache", Göttingen, 1896, s. 505.

¹³¹ <http://en.wikipedia.org/wiki/prehistoric-cyprus>

¹³² Afif Erzen, a.g.e. , s. 101.

¹³³ Treasures in the Cyprus Museum 1962, 2.

Minos kültürleri ile olan ilişkilerine dair Yakındoğu kayıtlarında deliller olmasına karşın Kıbrıs'ta bu ilişkilere dair bir kalıntı bulunamamıştır.

Kıbrıs, Orta Tunç Çağı'nda Suriye (Mari), Filistin, Minos kültürleri ve Mısır ile yakın ilişkiler kurar¹³⁴. 12. Hanedanın sonu 13. Hanedanın başlangıcının yaşandığı Orta Tunç Çağı Mısır'ına gönderilen Kıbrıs keramikleri yapılan arkeolojik kazılar sonucu Tell el Daba'da gün yüzüne çıkarılmıştır. Beş yüzün üzerinde bulunduğu söylenen Kıbrıs keramiği Orta Tunç Çağı Kıbrıs Mısır iletişiminin kanıtıdır. Kıbrıs'ta bulunan Minos keramikleri, bronzdan yapılan aletler karşılıklı iletişimin göstergesidir. Dönemin yerleşim alanları genellikle kuzey kıyılarda bulunan Alambra, Kalopsida, Episkopi-Phoneromeni, Pyrgos, Marki-Alonia, Lapithos ve Ambelikou'dadır. Yerleşim alanı çok olmadığı için Orta Kıbrıs Dönemini Erken Kıbrıs Döneminden ayırmak zordur¹³⁵. Kuzey sahili boyunca Karpaz Yarımadası'nda yirmi bir adet kale inşa edilmiştir. Nitovikla kalesi Karpaz Yarımadası'nın oldukça ihtişamlı kalelerinden biridir. Kalelerin yapılma maksadının güvenlik ve bakır yataklarını koruma amaçlı olduğu düşünülür¹³⁶. Nitovikla Kalesi¹³⁷ yapı itibariyle Anadolu mimari özellikleri taşısa da Suriye ve Fenike'deki kalelerle paralellik gösterir. Kale inşası yapımına kadar varan güvenliğin bu denli ön planda tutulmasında Mısır'da etkili olan Hiksoslar'ın payı olmalıdır¹³⁸. Ada'nın ortasında Hagios Sozomenos'da, kuzeyde Krini'de, doğuda Ajos Yakovos ve Milia'da bulunan mezarların Hiksoslara ait olduğu, Hiksoslara dâhil olan bir kavmin Kıbrıs'a gelip bir müddet burada kaldığı düşünülmektedir¹³⁹. Henüz bu bilgiyi teyit edecek yazılı verilere ulaşılamamıştır.

¹³⁴ Paul Astrom, “*The Middle Cypriote Bronze Age*” Lund, 1957, s.277.

¹³⁵ Orta Kıbrıs Çağı gelişmeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. David Frankel, “*Cyprus During the Middle Bronze Age*”, *The Oxford Handbook of Archaeology of the Levant*, (ed.) Margreet L. Steiner and Ann. E. Killebrew, Oxford, 2014, ss. 482-497; Steel, “*Cyprus*”, s. 809.

¹³⁶ Knapp, “*The Archaeology of ...*”, s. 418; Louise C. Maguire, “*The Cypriote Pottery and Its Circulation in the Levant*”, Tell el-Dab'a, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Vienna, 2009, ss. 26-37.

¹³⁷ Nitovikla 1929 yılında İsveçli arkeologlarca ilk kazı çalışmaları gerçekleştirilen, Orta Tunç Çağı sonu ile Geç Kıbrıs Çağı arasına tarihlendirilen antik bir kaledir. Denizden yaklaşık 25 m. yükseklikte bir kayalık üzerinde inşa edilmiş olan kalenin duvarları harçsız moloz taşlardan örülmüştür. Kalenin MÖ 1400'ler civarında Hiksos istilasından etkilenerek tahrip olduğu düşünülmektedir. Yerleşimin Orta Tunç Çağı mezarlığı da araştırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erhan Öztepe, “*Karpaz Yarımadası Arkeolojik Yerleşimleri*”, Anadolu, S. 33, 2007, s. 146.

¹³⁸ E. Sjöqvist, a.g.e., s.190.

¹³⁹ Nitovikla gibi kuvvetli bir kalenin zapt ve tahrip edilmesi buna delil sayılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Afif Erzen, a.g.e., s. 101; E. Sjöqvist, “*Problems of the Late Cypriote Bronze Age*”, Swedish Cyprus Expedition, Stockholm, 1940, s. 189; Göransson, “*The Swedish Cyprus ...*”, s. 406.

2.6.3. Geç Tunç Çağı'nda Kıbrıs (M.Ö. 1600-1050)

Geç Tunç Çağı Kıbrıs'ın tarih sahnesinde gerek ekonomik gerek politik açıdan adından söz ettirdiği dönemin başlangıcıdır. Doğu Akdeniz'de hareketliliğin yaşandığı bu dönemde (yaklaşık olarak MÖ 1200'ler) Kıbrıs'ta bu olumlu şartlardan nasibini alarak hem doğu hem batı ticaretinde oldukça aktif bir rol oynar¹⁴⁰. Bu çağın başlamasıyla birlikte ada için yeni bir sayfa açılır. Bu dönem yazının gelişimi görülür ve Kıbrıs'ta tarihi çağlar başlar. Yazının uzun örnekleri Alaşia ve Kalvassos gibi yerleşim merkezlerinde bulunan pişmiş kil tabletler üzerinde ve diğer dokümanlarda mevcuttur. Yazılı metin kazınmış ve puntolanmış karakterleri Metropolitan'daki Cesnola Koleksiyonu'ndaki bazı vazolarda görülebilmektedir. Geç Tunç Çağı'nın en gözde madeni olan bakırı ihraç eden Kıbrıs, ayrıca zaman içinde geliştirdiği keramik teknolojisiyle çanak çömleğini de denizaşırı bölgelere gönderir¹⁴¹. (Harita 4) Bakırın ve çanak çömleğin farklı medeniyetlerde hızla yayılmasıyla ada Akdeniz dünya sistemi içerisine dâhil edilir. Mısır, Yakın Doğu ve Ege Bölgesi ticaret yaptığı coğrafyalardır. Adanın sanatkârları Sicilya ve Sardinya gibi yerlerde Kıbrıs keramiğini tanıtmışlardır¹⁴². Bronz işlemeciliği, mühür oymacılığı, takı üretimi ve bazı keramik stillerinin gelişiminde Ege'nin Kıbrıs kültürü üzerindeki etkisi yadsınamaz¹⁴³.

Kıbrıs'ın bu dönemde kurduğu ekonomik ilişkilere Mısır Firavunu ile Alaşia Kralı arasındaki Amarna Mektupları olarak adlandırılan yazışmalar (M.Ö. 14.yy'ın ilk yarısı), döneme ait gemi batıklarından çıkarılan bulgular, karadaki kazılardan ele geçen arkeolojik veriler ve Cesnola¹⁴⁴ Koleksiyonu buluntuları, yapılan ticaretin önemli kanıtlarıdır. Kıbrıs Mısır özeline baktığımızda Mısır'dan ihraç edilen fayans

¹⁴⁰ Treasures in the Cyprus Museum (1962). Picture Book 1, By the Department of Antiquities, Cyprus.

¹⁴¹ Ian Robertson, "Cyprus", Second Edition, London: A&C Black (Publishers) Limited, 1987, s.14.

¹⁴² Ian Robertson, a.g.e., s.14.

¹⁴³ Gözlü, "Kibro-Minoan Yazısı ...", s. 330.

¹⁴⁴ Luigi Palmadi Cesnola, Kuzey İtalya'da yoksul bir aristokrat aileden gelmektedir. Gençken orduya katılan Cesnola 1853-1856 yılları arasında Kırım savaşında görevlendirilmiştir. 1860 yılında Amerika'ya göçmüş, 1862-64'te Amerika iç savaşında görev almış sonrasında da 25 Aralık 1865'de Amerika konsolosluğunda Kıbrıs'a gelmiştir. Larnaka'da görev yaparken aynı zamanda çanak çömlekler, metal obje, mücevher, kandiller, pişmiş toprak heykelticikler ve yazıtlar gibi çeşitli eski eserleri toplamak ya da kazılar yaparak ortaya çıkarmak gibi tutkulu bir uğraşa girmiştir. Cesnola'nın 1870'lerde Kıbrıs'tan 35,000'in üzerinde eser bulmuştur ki New York'taki Metropolitan Müzesi'ne getirilenlerin dışında bir grup eser sevkıyat sırasında Beyrut yakınlarında denizde kaybolmuş; bir kısım eser Avrupa'daki müzeler tarafından satın alınmış ve Cesnola Koleksiyonu kısa zamanda pek çok yere dağılmıştır. Bkz. S. Özkan, Osmanlı Devletinde Arkeolojik Kazılar ve Müzecilik, İzmir 2019, s.62 ve 78.

ve alabaster/sumermeri nesneler de Kıbrıs-Mısır ticaretinin göstergeleri arasında yer alır. (Harita 1)

Geç Tunç Çağ boyunca ada'nın ekonomik yapısı hakkında bilgi aldığımız yeterli veri mevcutken, siyasi yapısı hakkında bilinenler çok azdır. M.Ö. 1500-1450 yıllarında Mısır firavunu III. Tutmosis, Suriye'den sonra Kıbrıs'a da hâkim olmuş, adaya sahip olabilmek için dönemin bir diğer gücü olan Hititler ile mücadele etmiştir. Firavun III. Tutmosis, Karnak Tapınağı'ndaki zafer listesine Alaşia'yı da eklemiştir¹⁴⁵.

Kıbrıs için mücadele etmekten vazgeçmeyen Hititler, III. Tudhaliya zamanında (M.Ö. 1320) Kıbrıs'a egemen olmayı başarır. Yüz yirmi yıl boyunca kesintisiz süren bu hâkimiyette Hitit Devleti, adanın bakırından istifade etmiştir¹⁴⁶. Özellikle Karpaz bölgesindeki Nitovikla'yı ticari üs yapan Hititler ayrıca adayı sürgün yeri olarak da kullanmıştır. Adada yapılan çalışmalarda Hitit dönemine ait bazı eserler ele geçmiştir¹⁴⁷. M.Ö. 1200'lerde Hititlerin yıkılmasıyla ada tekrar Deniz Kavimleri olan Mikenlerin hâkimiyetine girmiştir. Yunanistan'ın Dorlarca istila etmelerinin ardından adanın göç aldığı görülür. Arkeolojik verilere göre M.Ö. 1150 ve 1050 yıllarında yaşanan depremler birkaç yerleşim yeri dışında hepsini tahrip etmiştir. Ekonomik neticeler sonucu kurulan¹⁴⁸ yerleşmelerden Enkomi, Kition ve Kaurion ayakta kalmayı başarabilmiştir¹⁴⁹.

M.Ö. 1200'ler Miken saray düzeninin kalktığı¹⁵⁰, Ege'de siyasal yapının bozulduğu, Hititlerin tarih sahnesinden silindiği, Ugarit ve Amurru gibi Levant siyasal yapılarının dağıldığı bir dönemdir. Çağdaş dönemlerde yazılan Hitit, Mısır ve Ugarit metinlerinde denizlerden gelen kavimlerin¹⁵¹ saldırılarından bahsedilir. III. Ramses döneminde

¹⁴⁵ V. Diakov and S. Kovalev, İlkçağ Tarihi, (çev. Özdemir İnce), V Yayınları, Ankara, 1987, s. 149; Erzen, "İlkçağ Tarihinde Kıbrıs", s. 102; Dikaos, A Guide to ..., s. 29.

¹⁴⁶ H. D. Purcell, "Cyprus", 2. baskı, New York; Frederick A. Praeger, 1969, s. 78.

¹⁴⁷ Hethitisches Zeichenlexikon, "Inventar and Interpretation der Keilschriftzeichen aus den Bogazköy – Texen.", Studienzuden Bogazköy-Texen, Beiheft 2, 1989.; Manfred Korfmann, "Troia, an ancient Anatolian palatial and trading center: archeological evidence for the period of Troia VI/VII.", The Classical World 91.5, 1998, s.369-385.

¹⁴⁸ N. P. Stanley Price, "Colonization and Continuity in the Early Prehistory of Cyprus", World Archaeology, Vol. 9, No. 1, Island Archaeology, 1977, ss. 27-41.

¹⁴⁹ Purcell, "Cyprus", ss. 81-83, Steel, "Cyprus", s. 813.

¹⁵⁰ Hans Günter Buchholz ve Vassos Karageorghis, "Prehistoric Greece and Cyprus", New York: Published in the United States of America by Phaidon Publishers, 1973, s.134

¹⁵¹ Deniz Kavimleri, Geç Bronz Çağ'ın sonlarına doğru (M.Ö.13.yy.) Suriye, Filistin, Kıbrıs ve Anadolu'nun Çukurova kısmını işgal eden denizci savaşçı halklardır. Deniz kavimleri terimi, Fransız Mısır Tarihçisi ve Dil Uzmanı (Ejiptolog) olan Gatton Maspero tarafından ilk kez 1881 yılında ortaya atılmış bir adlandırmadır. MÖ 13.

Mısır’da karşı konulan bu kavimlerden III. Ramses’in Medinet Habu’daki Ölüler Tapınağı’nda söz edilir. M.Ö. 13. yüzyıl sonu 12. yüzyıl başında yaşanan bu dönemi gösteren betimlemelerde mücadelenin ne denli zor olduğunu anlamak mümkündür¹⁵²;

“Ben Ra gibi, Mısır’a Kral olarak doğdum: Ben dokuz yayı (yani Barbarları, marjinal toplumları) savuşturarak O’nu koruyorum. Yabancı ülkeler- onlar adalarında ittifak kurdular; yola düzülüp ülkeleri savaş talanıyla bir vuruşta dağıttılar; hiçbir ülke saflarına karşı duramadı; Hatti Ülkeleri, Kadi (Kilikya), Karkemiş (Güneydoğu Anadolu-Kuzey Suriye Bölgeleri), Arzawa (Kuzey Batı Anadolu) ve Alaşiya (Kıbrıs) bir vuruşta kökten dağıldı. Amurru’da (Suriye) bir yerlerde otağ kuruldu; onlar insanları ve ülkesini hiç var olmamış gibi yakıp yıktılar; önlerinde ateş çemberleri olmasına rağmen Mısır’a doğru ilerlediler; birlikleri Peleset’ten, Tyeker’den, Şekeleş’ten, Danuna’dan ve Weşes’ten oluşuyordu. Birleşik ülkeler- ellerini dünyanın kenarına kadar uzattılar; kalpleri güven içinde ve inançlıydı. Birbirlerine şöyle dediler: Planlarımız gerçekleşiyor!”

Yaşanan tüm bu olumsuzluklardan Kıbrıs’ın da etkilendiğini görsek de ancak yıkıma gidecek seviyeye gelmemiştir. Fakat bu süreçte bakıra olan talep azalması, ada ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Geç Tunç Çağı sonunda Kıbrıs’a Mikenler gelmiştir. Geç Tunç Çağı şehirlerini yağmalayan yakıp yıkan bu kavimler pek çok yerleşimi talan etmiştir. Enkomi Sinda, Kition, Maa Palaiokastrosu şehirleri karşı koyabilen sur yapıları, anıtsal tapınakları ile kısa zamanda yeniden inşa edilmiştir¹⁵³.

yüzyılda ve özellikle MÖ 12. yüzyılda denizden gelen bu akıncılar Ege, Anadolu ve Doğu Akdeniz’deki devletlerin yıkılmasında başta gelen nedeni olarak gösterilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gustav A. Lehmann, “Deniz Kavimlerinin Ortaya Çıkması MÖ 1412./11. Yüzyıllarda Doğu Akdeniz Bölgesi’ndeki istilacı Güçler”, Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s. 285 ve harita 5, s. 290; P. Gaziler, Akdeniz Uygarlıklarındaki Kayık ve Yelkenli Gemilerin Plastik Açısından Değerlendirilmesi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Sanat Eseri Çalışması Raporu), Ankara, 2003, ss. 187-188; Knapp, “Bronze Age Mediterranean ...”, s. 52.

¹⁵² Birgitta Eder, “Eskiçağ Tarihi ve Arkeoloji Açısından Geç Bronz Çağı Kavim Göçleri”, Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s. 278; III. Ramses’in sekizinci hükümdarlık yılındaki bu söylemlerinden dönemin karışıklığı anlaşılmaktadır. Bakınız E. Edel, “Der Seevölkerbericht aus dem 8. Jahre Ramses’, III”, MH II, pl.46, 15-18, Übersetzung und Struktur. In: P. Posener-Krieger (ed.) Melanges Gamal Eddin Mokhtar. Kairo, 1985, s. 223 vd; Akkermans, The Archaeology of ..., s. 358.

¹⁵³ Y. Eran, Erken Demir Çağında Ege ve Doğu Akdeniz Konut Mimarlığı, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1994, s. 185.

Bu yerleşimler zamanla kaybedilen ekonomik canlılıklarını geri kazanmaya çalışmıştır¹⁵⁴.

İKİNCİ BÖLÜM

MISIR

1. MISIR'IN TARİHİ COĞRAFYASI

Mısır coğrafi konumu itibariyle Afrika kıtasının kuzeydoğusunda yer alır. Mısır'ın kuzeyinde Akdeniz, güneyinde Habeşistan Dağları, batısında Libya, doğusunda

¹⁵⁴ A. Coşkun, “Salamis Antik Kenti Roma Hamamı”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2004, s. 7; Horst Klengel, “Anatolia (Hitites) and the Levant”, The Oxford Handbook of Archaeology of the Levant, (ed.) Margreet L. Steiner and Ann. E. Killebrew, Oxford, 2014, s. 95.

Kızıldeniz ve Sina Yarımadası bulunur¹⁵⁵. Mısır'ın fiziksel çevresi ve coğrafyası tarihsel sürecinin oluşumunda oldukça önemli bir rol oynar¹⁵⁶. Eski Mısır Nil Vadisi çevresinde gelişir¹⁵⁷. Nil Vadisinin batısında Batı Çölü, doğusunu Doğu Çölü, Kızıldeniz tepeleri ve Kızıldeniz sıralanmaktadır. Dış dünyadan soyutlanmış halde vadi ve çöllerle çevrili olan Mısır'da iki ana bölge vardır. Bunlar: Aşağı Mısır ve Yukarı Mısır'dır. Eski Mısırlıların deyimiyle vadi ve delta¹⁵⁸.

Antik çağın en bereketli topraklarından birine sahip olan Mısır, verimli topraklarını can damarı olan Nil Nehri'ne borçludur¹⁵⁹. Çevresinin deniz ve çöllerle kaplı olması izole bir yaşam sürmesini sağlarken bir yandan da bölgeyi yabancı istilalarına karşı korumaktadır. Mısır medeniyeti kendi içinde gelişmiş aynı zamanda dış dünyayı etkileyecek güce ulaşabilmiş bir medeniyettir. Bu yönüyle diğer uygarlıklardan ayrılır¹⁶⁰.

Konumu sebebiyle Doğu Akdeniz bölgeleriyle¹⁶¹ ticari, siyasi ve kültürel etkileşim içine giren Mısır'ın ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanırken ticareti ise değiş tokuşa dayalıdır. Bu değiş tokuş sırasında altın ve gümüş külçeleri, süs eşyaları, egzotik mallar, köleler ve hayvanlar değer ölçütü ya da birimi olarak kullanılır¹⁶².

Mısır medeniyetine ait toplumsal ve siyasi bilgilere çoğunlukla her firavun için özel olarak tutulan yıllıklardan, çevre medeniyetlerle kurdukları iletişimin yazılı kaynakları olan mektuplardan, yazılı metinlerden ve arkeolojik bulgulardan ulaşmak mümkündür¹⁶³.

2. MISIR'IN TARİH ÖNCESİ DÖNEMLERİ

Mısır, Afrika ve Avrasya'nın kesiştiği bölgede bulunması sebebiyle adeta bir geçiş noktasıdır. Bu sebeple erken dönemlere ait insan izlerine rastlanması beklenen bir sonuçtur. Nil vadisinde M.Ö. 700000'den Mısır tarihinin başladığı M.Ö.3000'e kadar

¹⁵⁵ Hasan Bahar, "Eskiçağ Uygarlıkları", Kömen Yayınları, 2013, s.121.

¹⁵⁶ Barbara Mertz, "Red Land, Black Land – Daily Life in Ancient Egypt", Londra: HarperCollins, 2009, s. 21-22.

¹⁵⁷ John Baines- Jaromir Malek, "Cultural Atlas of Ancient Egypt", Checkmark Books, New York, 1980, s.14.; Herodotos, XIX.

¹⁵⁸ Afet İnan, "Eski Mısır...", TTK Yayınları, Ankara, 1987, s.3.

¹⁵⁹ Jean Vercoutter, "Eski Mısır", İletişim Yayınları, Çev. Emine Çaykara, İstanbul, 2015, s.16-17.

¹⁶⁰ Mısır medeniyetinin gelişmesinde Sümer, Asur, Babil gibi Ön Asya kültürlerine yakındı. Bkz: Afet İnan, "Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti", TTK Yayınları, Ankara, 1987, s.2.

¹⁶¹ F.C.Wendel, "History of Egypt", D. Appleton and Company, New York, 1890, s.7.

¹⁶² Horst Klengel, Syria, 3000 to 300 B.C.: A Handbook of Political History, John Wiley& Sons, 1993, s.93-94.

¹⁶³ G. Maspero, "History of Egypt" London, 2008, Vol.1., s.3.

geçen süreçte insana dair faaliyetler oldukça azdır hatta bazı dönemlerde hiç iz bulunmaz¹⁶⁴. Tarihi dönemler başlamadan çok önce Mısır'daki insanın varlığı civar çöllerde ve çok sayıda mezarda bulunan hem Erken hem Geç Paleolitik Döneme (M.Ö. 8000-7500) ait aletlerle kanıtlanır¹⁶⁵. Çöl yüzeyinde bulunan buluntular Paleolitik Döneme ait oldukları tespit edilmiştir¹⁶⁶. Ele geçen bu buluntular dışında Paleolitik dönem ile ilgili şimdilik başka bir buluntu yoktur¹⁶⁷.

Doğu Akdeniz bölgesindeki yerleşimlere kıyasla Mısır'da tarım daha geç başlar. Bu durumun oluşmasına Nil Nehri'nden balık ve su kuşu gibi canlılar, çöllerden av hayvanları ve çeşitli bitkileri tüketmeleri neden olur. Böylelikle Mısır'da tarımsal aktivitenin dış kültürlerden aktarıldığı söylenebilir. M.Ö.5000'lerde başlayan Neolitik Dönemde (M.Ö. 5000-3500) bir dizi yenilikler görülür. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz: Ziraatın keşfi, yerleşik hayat, hayvanların evcilleştirilmesi ve keramik imalatı. Bu dönemde avcılık ve toplayıcılığın yanı sıra yerleşik hayata geçiş görülmektedir¹⁶⁸. Neolitik dönem insanları ürettikleri tahılları, kilden yaptıkları depolarda muhafaza ederler¹⁶⁹. Üretilen tahılların una dönüştürebildiği arkeolojik kazılarda bulunan değirmen taşlarından anlaşılmaktadır. Hayvancılık ve ziraatı öğrenen insanlar çok geçmeden çömlekçilik ve dokuma sanatını keşfederler. Zıpkın, bilezik ve iğne yapımı için kemiği işledikleri görülmektedir. Bununla birlikte sanatsal işler de yapılmıştır¹⁷⁰. Neolitik dönemde yaşanan gelişmeler Mısır medeniyetinin temel yapı taşlarını oluşturmada önemli bir yere sahiptir¹⁷¹. Neolitik yerleşmelerde orak ve çekicinin haricinde balık avı ve hayvan avlamaya yarayan çengeller ve farklı aletler bulunmuştur¹⁷². Mısır'da yavaş yavaş merkezi yönetime¹⁷³ geçişin ilk adımları Neolitik dönemde Fayyum Gölü'nün ve Nil Nehri'nin kenarındaki coğrafyalarda

¹⁶⁴ Fekri Ali Hassan, "Epi-paleolithic Cultures", Encyclopedia of the Archaeology of the Ancient Egypt, Compiled and Edited by Kathryn A. Bard, Routledge, 2005, s.16-17.

¹⁶⁵ Fred W. Wendorf and Angela E. Close, "Paleolithic Cultures", Encyclopedia of the Archaeology of the Ancient Egypt, com. and ed. by Kathryn A. Bard, Routledge, s.6-15.

¹⁶⁶ Stephan Seidmayer, "Egypt's Path to Advanced Civilization" Egypt, The World of the Pharaohs, Könnemann, Italy, s.8-23.

¹⁶⁷ Micheal Roaf, "Mezopotamya ve Yakınoğu Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi 9", İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.29.

¹⁶⁸ Rosalie David, "Handbook To Life In Ancient Egypt", Facts On File, Inc., New York 2003, s.112.

¹⁶⁹ Rosalie David, a.g.e., s.112.

¹⁷⁰ Bob Brier, "The History of Ancient Egypt", The Great Course, Virginia 1999, s.7-8.

¹⁷¹ Jean Vercoutter, a.g.e., s. 43-44.

¹⁷² Altay Gündüz, "Mezopotamya ve Eski Mısır Bilim, Teknoloji, Toplumsal Yapı ve Kültür", İstanbul, 2002, s.67.

¹⁷³ Ekrem Memiş, a.g.e., s. 74.

atılır¹⁷⁴. Neolitik dönemin bazı yerleşim yerleri yüksek tepeler üzerine kurulduğundan Nil'in yıllık artışlarından etkilenmez. Böylece yüksekte kalan Neolitik yerleşimlerde Eski Mısır'ın Neolitik dönemi hakkında bilgi sahibi olmak mümkün hale gelir¹⁷⁵. Mısır'da en eski Neolitik yerleşim Orta Mısır'ın batısındaki Fayyum Gölü'nün kıyısında keşfedilmiştir. Bir diğer yerleşim yeri ise Fayyum'dan epey uzakta bulunan Merim'de keşfedilir. Delta'nın alt kesiminde El Omari denilen bir Neolitik yerleşim merkezi daha mevcuttur. Bütün bu yerleşmeler Aşağı Mısır'ın (Kuzey Mısır) Neolitik dönemden itibaren iskân edildiğinin göstergesidir¹⁷⁶.

Nil vadisinde yapılan kazılarda ve bulunan mezarlarda Kalkolitik döneme ait önemli tarihi eserler bulunmuştur. Kalkolitik Dönem (M.Ö. 4000-3000) Mısır'ını diğer dönemlerden ayıran en önemli özellik taş aletlerin yanı sıra madenlerin de dönem içinde kullanılmasıdır. Neolitik dönemde de bulunan altın ve bakır madenin işlenerek kullanılması ancak Kalkolitik dönemde mümkün olur. Madenlerin işlenip, aletlerin yapılması ve kullanılmasıyla birlikte insanlar bu gelişmeye paralel olarak yaşam tarzlarında değişikliğe gitmiştir¹⁷⁷. Güney Nil vadisindeki halk bu dönemde yerleşik hayata neredeyse tamamen geçiş yapar. Negada, Ombos, Koptos, Abidos, Hiyerakonpolis gibi belli başlı yerleşim yerleri Kalkolitik dönemin izlerini taşır. Bu yerleşim yerlerinden olan Negada, Kuzey (Aşağı) Mısır'ın yollarında bulunur ve Güney Mısır'ın merkezi olarak kabul edilir. Bu bölgenin kültürüne de I. Negada Kültürü adı verilir. Kuzey Mısır'ın bu dönemdeki merkezi Heluan ve Kahire arasında olan Meadi'dir. Bu döneme ait arkeolojik buluntuların en önemlilerinin çıkarıldığı yerleşim Gerze ve Abusir el-Melek'tir. Kalkolitik dönemde iklim değişikliğine bağlı olarak av hayvanlarında azalma yaşanır ve aynı zamanda Kuzey ve Güney Mısır'da tarım iyice ilerler. Kalkolitik dönem insanı Nil'in taşkınlarını hesaplayarak tarımı elverişli hale getirmeye çalışmıştır¹⁷⁸.

¹⁷⁴ Hakan Sivas, “*Eski Mezopotamya ve Mısır Tarihi*”, Eskişehir, 2013, s.107.

¹⁷⁵ Jean Vercoutter, a.g.e., s. 42-43.

¹⁷⁶ Ekrem Memiş, a.g.e., s.76.

¹⁷⁷ Afet İnan, a.g.e., s. 41.

¹⁷⁸ Afet İnan, a.g.e., s. 44-52.

2.1. Erken Tunç Çağı'nda Mısır (M.Ö. 3400 – 2055)

Mısır tarihinde Erken Tunç Çağı üç temel dönemi kapsar. Bunlar: Geç Hanedanlar Öncesi Dönem (M.Ö. 3000-2686), Eski Krallık (M. Ö. 2686-2345), Geç Eski Krallık ve I. Ara Dönem (M.Ö. 2345-2055)'den oluşur¹⁷⁹.

Bu üç ana dönemden ilki *Geç Hanedanlar Öncesi Dönem*'dir. Bu süreç içinde: Geç Nakada Dönemi (M.Ö. 3400-3200), 0. Hanedan (M.Ö. 3200-3000), 1. Hanedan (M.Ö. 3000-2890) ve 2. Hanedan (M.Ö. 2890-2686) yer alır. İkincisi *Eski Krallık*'tır. Bu süreç içinde: 3. Hanedan (M.Ö. 2686-2648), 4. Hanedan (M.Ö. 2613-2498) ve 5. Hanedan (M.Ö. 2494-2345) yer alır. Üçüncüsü *Geç Eski Krallık ve I. Ara Dönem*'dir. Bu süreç içinde: 6. Hanedan (M.Ö. 2345-2184), 7. ve 8. Hanedan (M.Ö. 2181-2160), 9. ve 10. Hanedan (M.Ö. 2160-2025) ve 11. Hanedanlığın ilk yarısı (M.Ö. 2125-2063) yer alır.

Mısır'da hanedanlar öncesi dönemde M.Ö. 3200'lerde hiyeroglif olarak adlandırılan Mısırlılara özgü yazı sistemi kullanılmaya başlanmıştır. Bu yazı sistemi M.S. 394 tarihine değin kullanımda kalır. Neolitik dönemde yavaş yavaş temelleri atılan merkezi yönetim biçimi bu dönemde kökleşmiş M.Ö. 3200 ile 2600 arasındaki süre boyunca krallık modeli gelişmiştir. M.Ö. 2500'lü yıllarda Güneş Tanrısı olan Ra'nın varisinin kral olarak kabul edildiği görülür.

Geç Hanedanlar Öncesi Dönem (Erken Hanedanlar Dönemi) Geç Nakada Dönemi ve 2. Hanedan dönem aralığını kapsamaktadır. Bu dönemde konumunun doğal getirisi olarak hem Asya hem de Afrika ile ilişki kuran Mısır, bölgeler arası teması arttırarak özellikle Levant bölgesi ile ilişkisini geliştirir. Üretim fazlası ürünler paranın bulunmadığı dönemde takas sistemi ile ihraç edilmiş bölgeler arası etkileşimin sonucu olan ticaret Erken, Orta, Geç Tunç Çağı'nda giderek artmıştır. I. Hanedan döneminde¹⁸⁰ Ön Asya ile ilişki içinde olan Mısır, sedir ağacı ve zeytinyağını Lübnan'dan alır. Ticari etkinliğin karşılıklı olduğu bu devirde Mısır çanak çömleğinin

¹⁷⁹ Marc Van De Mieroop, “*Eski Mısır...*”, s. 26-305.

¹⁸⁰ 1. Hanedan Dönemi 253 yıl sürmüştür. Bu dönemde yazının kullanımı artmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz; Manetho, *History of Egypt and Other Works*, Trans: William Gillan Waddell, Harvard University Press-William Heineman Ltd., Cambridge, Massachussets, London 1964, s.29.

Filistin’de görülmesi yaşanan etkileşimin güzel bir örneğidir¹⁸¹. Çanak çömlek dışında tahıl ürünleri, egzotik mallar, altın, keten elbise, papirüs kâğıdı, deri eşyalar gönderen Mısır, Suriye ve Filistin’i elinde tutmak için mücadele eder. Günümüzde olduğu gibi geçmişte de mücadelelere sahne olan bu coğrafya Mısır için ürünlerini satabileceği pazar, üretimine katkı sağlayacak iş gücü, haraç alacağı kent, Anadolu, Kıbrıs, Mezopotamya, Ege, İran ve Afganistan gibi pek çok ülkeye açılan kapı demektir. 2. Hanedan döneminde yaşanan ilişkilere dair yeterli veri mevcut değildir.

Eski Krallık dönemi 3.- 8. Hanedan aralığını kapsamaktadır. 3. Hanedan dönemi de 2. Hanedan döneminde olduğu gibi yeterli veri yoktur. 4. Hanedan döneminde Mısır firavunu Kefren ve 6. Hanedan firavunu I. Pepi dönemine ait taş vazolar günümüz Suriye’inde bulunan İdlip’in yakınındaki Tell Mardikh (Ebla)’da bulunmuştur¹⁸². 5. Hanedan firavunlarından olan Sahure (M.Ö. 2480-2468) döneminde Mısır ticari ilişkileri gelişerek Suriye, Filistin, Anadolu kıyıları, Ege uygarlıkları ve bilhassa Girit coğrafyasına değin yayılmıştır. 5. Hanedanın son firavunu olan Unas döneminde Filistin hâkimiyeti için mücadele devam etmektedir. Ayrıca Unas döneminde Biblos’la olan ticari ilişkiler sürdürülür. Ele geçen mezar betimlemeleri, Asya kökenli olduğunu düşündüren esirleri ve yardım dileyen göçebeleri resmeder. Tüm bu veriler Mısır’ın kurduğu ilişkilere arkeolojik kanıt oluşturur. Ayrıca 5. Hanedan döneminde yerel yöneticiler güçlenip merkezi otoriteyi zayıflatacak seviyeye gelmiştir. Feodalleşmenin temellerinin atıldığı bu süreç ülkenin giderek zayıflamasına ve I. Ara dönemin yaşanmasına sebep olacaktır. 6. Hanedan dönemi hakkında bilgiler çok olmakla beraber gelişigüzel derlendiği için karışık bir haldedir. Kısıtlı bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Mısır 6. Hanedan döneminde Delta’nın doğusu ile Filistin’in güneyine yapıldığı tahmin edilen seferler düzenler. Aynı hanedan döneminde başlayan merkezi otoritenin zayıflaması siyasi parçalanmaya sebep olur¹⁸³ ve 6. Hanedan’ın sonundan 11. Hanedan’ın ortasına kadar aynı anda tahtta oturan birden fazla kral görülür. 6. Hanedan döneminde başlayan ve 7. ve 8. Hanedanlık süresince devam eden gerileme Eski Krallığın sonu olur. Mısır tarihinin incelenmesinde kullanılan çerçeve içinde bu

¹⁸¹ I.E.S. Edwards, “*The Early Dynastic Period in Egypt*”, CAH I/2, 1971, 45-47; Egypt 1998, 43-44; E. Hornung, “Mısır Tarihi”, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2004, s.14.

¹⁸² Egypt, “*The World of the Pharaohs*”, (Ed. R. Schulz, M. Seidel) Fransa, 1998, s.45.

¹⁸³ Gordon Childe, “*Tarihte Neler Oldu*”, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2009, s.167.

zaman aralığına I. Ara Dönem denir¹⁸⁴. Çoğu tarihçi Mısır edebiyatında bahsi geçen kıtlık ve toplumsal kargaşayı ara dönem olarak tanımlasa da bu dönemi, merkezi yönetimin himayesi altında olan zenginliğin bölgeler arasında taksim edildiği zaman olarak nitelemek daha uygun olur¹⁸⁵.

I. Ara Dönem 9. 10. ve 11. Hanedanlığı kapsar¹⁸⁶. I. Ara Dönemde siyasi açıdan yaşanan karışıklık ticaretin aksamasına sebebiyet vermez. Mısır bu dönemde Suriye'nin kıyı şehirleri, Kıbrıs ve Girit ile bağlantı halindedir¹⁸⁷. Ara dönemde yaşanan siyasi ve sosyal durum hakkında İpu-Wer'in Öğütü, Sinuhe'nin Hikâyesi ve Lanetleme Metinleri gibi yazılı kaynaklardan bilgi edinmek mümkündür¹⁸⁸. Dahası Byblos, Ugarit, Ebla, Katna, Bika, Neirab gibi merkezlerde bulunan Mısırlı ya da Mısırlılaştırılmış heykeller¹⁸⁹ sfenksler ve farklı türdeki objeler ile Mısır'daki duvar resimlerinde betimlenen Asyalı göçebeler, aradaki bağlantıya kanıt oluşturur¹⁹⁰.

2.2. Orta Tunç Çağı'nda Mısır (M.Ö. 2055-1550)

Mısır tarihinde Orta Tunç Çağı Orta Krallık dönemine tekabül eder ve 11. Hanedan (M.Ö. 2125-2055), 12. Hanedan (M.Ö. 1985-1773), 13. Hanedan'ın (M.Ö. 1773-1650) iktidar sürelerini kapsar. Orta Krallık döneminin ilk kralı I. Mentuhotep (M.Ö. 2008-

¹⁸⁴ İzzet Çıvgın, "I. Ara Dönem'den Orta Krallığa (M.Ö. 2200-1950): Mısır Devleti'nde "Yayılmacı" İdeolojinin Oluşumu ve Aşağı Nübye'ye Uygulanışı", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt-Sayı: 70-3, (2015), s.668.

¹⁸⁵ Marc Van De Microop, "Eski Mısır Tarihi", s. 125.

¹⁸⁶ İzzet Çıvgın, a.g.m., s.693-694.

¹⁸⁷ Ekrem Memiş, a.g.e., s. 81-82

¹⁸⁸ Van Seters 1964, 13-23; İpu-Wer'in Öğütü hakkında bkz. Parkinson 1999; Sinuhe'nin Hikâyesi'nin hakkında bkz. Parkinson 2009; hieratik şekilde yazılan ve içeriği firavunun düşmanlarının lanetlendiği metinler olan "Lanetleme Metinleri" (Execration Texts) keramik üzerine yazılan ve ritüelden sonra kırılan metinlerdir. Kırılma nedeniyle parçalar halinde bulunmaktadır. Pinch 1995; Ben-Tor 2006, 63- 87.

¹⁸⁹ Suriye'de bulunan Mısır heykelleri hakkında bkz. William A. Ward, "Egypt and the East Mediterranean in the Early Second Millenium B.C." *Orientalia* 30, 1961, s. 22-45; Megiddo'da bulunan Hare Nome'unun valisi Djehutyhetep'in XII. Hanedan'a tarihlenen heykeli, Ugarit'te bulunan Vezir Sesostriankh'ın heykeli, III. Amenemhat ile muhtemelen II. Amenemhat'ın kızı prenses Khnumet'in 2 küçük sfenksi ile Katna'da bulunan ve prenses Itakayet'e atfedilen küçük sfenks de Suriye'de bulunan Mısır heykellerine örneklerdir. William S. Smith, "The Art and Architecture of Ancient Egypt", Rev. W.K. Simpson, Yale University Press, 1998, s. 115.

¹⁹⁰ William S. Smith, a.g.e., s. 115.

1957) zamanında Mısır gemileri Biblos'a giderek kereste getirir ve ardından Mısır'da imar faaliyetleri hız kazanır¹⁹¹. M.Ö. 1877-1843 döneminde Mısır tahtında oturan II. Amenemhet döneminde Ön Asya, Afrika'nın iç bölgesi, Somali'deki Punt ülkesi ile yoğun bir ticaret yapıldığı bilinir. Yapılan ticarete delil olarak, Teb civarındaki Month tapınağının temelinde bulunan Tod Hazinesi gösterilir¹⁹². Suriye menşeli olan ve Mısır'a haraç ve yahut hediye olarak verildiği düşünülen hediye Girit, Filistin ve Mezopotamya'ya ait silindir mühürler, Afganistan lapislazuli taşları ve Minoslulara ait gümüş kaplar hazinenin kıymetli ürünleri arasındadır. III. Senusret (M.Ö. 1837-1818) döneminde Biblos kentinde Mısır etkisi had safhaya ulaşır, kentin kralının Mısır kökenli olması bu etkiye verilecek güzel bir örnektir. Ayrıca Mısır askeri birliği Güney Filistin'in Sihem kentine konuşlandırılarak bölge Mısır hâkimiyetine sokulmak istenir¹⁹³. Orta Krallık döneminde Mısır'a yabancıların göç etmesine müsaade edilmiştir. Eski Krallık döneminde Nübyelileri gördüğümüz Mısır topraklarında şimdi ise Suriye ve Filistin'den gelen göçmenleri görmek mümkündür. 12. Hanedan'ın yıkılmasının ardından Mısır tekrar karışıklık dönemine girer. İkinci Ara Dönem (M.Ö. 1700-1550) olarak isimlendirilen bu süreçte Mısır tarihi en karmaşık dönemini yaşar. 13-17. Hanedanlık arası dönemi kapsayan II. Ara Dönem'de Mısır'da siyasi bütünlüğün bozulduğu ve ülkede karışıklık yaşandığı görülür. İktidarın sürekli el değiştirmesi yönetsel istikrarsızlığın göstergesidir. 13. Hanedan firavunu olan I. Neferhotep'in (M.Ö. 1705-1694) iktidar olduğu dönemde Filistin'den geri çekilen Mısırlılar güç kaybı yaşar. Bu durumu fırsat olarak gören Sami göçebelere Nil deltasının doğusuna yerleşir¹⁹⁴. Mısır'a gelen bu topluluk ekonomik hayatta aktif rol üstlenir hatta firavunluk yapacak seviyeye kadar gelir. 14. Hanedan firavunları Sami kavme mensup firavunu bertaraf etmeyi başararak kendi egemenliklerini kurarlar¹⁹⁵. 15. Hanedan Hiksoslar tarafından kurulur¹⁹⁶. Ön Asya'da Hiksos krallarının isimlerine ait metinler vardır. Ele geçen bulgular Hiksosların diplomatik ve ticari ilişkilerinin güçlü kanıtıdır¹⁹⁷. Hiksosların ardından yönetimin başına geçen firavunlar Hiksos

¹⁹¹ E. Hornung, a.g.e., s. 55.

¹⁹² W. Hayes, "The Middle Kingdom of Egypt" CAH I/2, s.517; Egypt, s 106; E. Hornung, a.g.e., s. 66.

¹⁹³ W. Hayes, a.g.e. ,508; E. Hornung, a.g.e., s. 71.

¹⁹⁴ E. Hornung, a.g.e., s. 76.

¹⁹⁵ Egypt, s. 107.

¹⁹⁶ Bülent İplikçioglu, Eski Çağ Tarihinin Ana Hatları, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul 1994, s. 110-111.

¹⁹⁷ Peter A. Clayton, Chronicle of The Pharaohs, Thames & Hudson Ltd, London 1994, s.72-74.

krallarının adlarını anıtlardan sildirmiş Hiksoslar dönemine ait eserleri tahrip ederek o döneme ait bilgilerimizin sınırlı kalmasına sebep olmuştur¹⁹⁸.

2.3. Geç Tunç Çağı'nda Mısır (M.Ö. 1550-1070)

Mısır tarihinde Geç Tunç Çağı, Geç 18. Hanedan (M.Ö. 1390-1295), Erken 19. Hanedan (M.Ö. 1295-1203), Geç 19. ve 20. Hanedanların (M.Ö. 1213-1070) iktidar sürelerini kapsar. 18., 19. ve 20. Hanedanlar Yeni Krallık olarak isimlendirilir. Yeni Krallık döneminin ilk evrelerinde (özellikle 18. Hanedanlık) eski Mısır medeniyetinin güçlü bir yansıması görülmekte ve iktidar sahiplerinin nüfuzlu kişiler olduğu bilinmektedir. (Harita 5)

Yeni Krallık döneminde Mısır, Sudan'ın kuzeyinden Suriye'nin güneyine ve Lübnan'a kadar olan coğrafyalarda hâkimiyet kurar. Mısır'ın her bakımdan gücünün zirvesinde olduğu dönem olan Yeni Krallık ortalama 400 yıllık bir süreci kapsar. Erken 18. Hanedan döneminde Mısır'ın Doğu Akdeniz uygarlıkları ile olan teması önceki dönemlere kıyasla oldukça artar¹⁹⁹. Anadolu, Ege, Kıbrıs ile ilişki kuran Mısır, Yeni Krallık dönemi başlarında Suriye Filistin'e yönelerek Asya kültürleri ile iletişim kurar. Kurulan iletişimin neticesinde Mısır'a getirilen değerli ürünler seçkin kişiler tarafından alınmış ve adeta toplumun geri kalanından farklı olduklarını ispatlamaya çalışmışlardır. Krallığın giderek büyüdüğü bu dönemde ülkeyi yöneten kesimin süslü mezarlar inşa ettirdikleri görülür. Döneme ışık tutması bakımından yapılan mezarların duvarında bulunan betimlemeler oldukça önemlidir. Bu betimlemelerde krala ve yahut kral temsilcilerine gönderilen hediyeleri yabancıların getirdikleri görülmektedir. Hediyeleri taşıyanların yerli ya da yabancı olup olmadığını, fiziksel özelliklerinden, takılarından ya da kişilerin taşıdıkları ürünlerden anlamak mümkündür. Örneğin: Nübyeliler metal yüzük takar, fildişi veya hayvan derisi taşırdı. Suriyeliler ve diğer Doğu Akdeniz'den gelenler ise süslü vazo ve mücevher gibi işlenmiş ürün hediye ederlerdi. III. Tuthmosis'in (18. Hanedan) yıllıkları ve diğer yazılan yıllıklarda Hitit,

¹⁹⁸ Afet İnan, a.g.e., s.85-87.

¹⁹⁹ Süleyman Özkan, "Ülkemizde Bulunmuş Mısır Eserlerine Göre Anadolu-Mısır İlişkileri", Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt 22, S.1, 2007, s.83.

Babil, Asur, Asya gibi çeşitli coğrafyalardan Mısır'a hediye gönderildiği kaydedilmiştir. Gelen ürünlerin çoğu lüks mal kategorisindedir. Gelen ithal ürünlerin Mısır zanaatına etkileri olmuştur. Suriye'nin kuzeyinde ve Asur'da ilk defa üretilen cam Mısır'ın bu bölgelerden cam ithal etmesine ve kendi camlarını üretebilmek için Mısır'a bahsi geçen bölgelerden cam ustası getirmesine yol açmıştır. Ayrıca Suriye'den ithal edilen savaş arabası Mısır savaş sanatına ve Mısır halkı üzerinde oldukça fazla etkiye sahip olmuştur. Suriye'den ithal edilen ürünler arasında tanrı kültleri de yer alır. Bu durum Suriyelilerin önde gelen tanrısı Baal'ın Mısır'da da yer edindiğine işaret eder²⁰⁰.

18. Hanedan döneminde Minos uygarlığına ev sahipliği yapan Girit ve diğer Ege adalarından Mısır'a elçi olarak ya da Mısır kralının himayesine girmek için geldiği düşünülen insanlar beraberinde hediye de getirmiştir. Hediyeler arasında özenle süslenmiş vazolar Minos keramiklerinin yaygın örneklerindendir. 18. Hanedan döneminde başlayan Minos etkisi çanak çömlek dışında mimari de de yer bulmuştur. Bu durumdan hareketle Mısır ile Ege kültürünün ne denli etkileşim içinde olduğunu görmek mümkündür. 5. Hanedan döneminde sefer düzenlenen Punt, günümüzdeki adıyla Eritre 18. Hanedan zamanında ilgi odağı olur. Punt ülkesinden Yeni Krallık Mısırlıları çokça tütsü ağacı ve tütsü almıştır. Punt'un ardından Sahraaltı Afrika ile ticari ilişkiler başlar ve fildişi, abanoz, vahşi hayvan kürkü gibi lüks ürünler Mısır'a getirilir²⁰¹.

18. Hanedan (M.Ö. 1550-1390) Mısır'ının dış ilişkilerinde diplomasi hâkimdir. Amarna Mektupları'ndan anlaşıldığı kadarıyla 18. Hanedan döneminde Mısır uluslararası anlamda yoğun ilişkiler yaşamış, barışçıl bir siyaset izlemiş ve ekonomik olarak oldukça güçlenmiştir²⁰². Geç 18. Hanedan (M.Ö. 1390-1295) döneminde yapılan yazışmalar, Tell el Amarna'da bulunduğu dönem Amarna Devri (M.Ö. 1390-1322) olarak adlandırılmasına sebep olurken ayrıca dönem ilişkileri hakkında bilgi edinmemizi sağlayan önemli kaynaklardır. Hititlerin bu dönemde güçlenerek

²⁰⁰ Marc Van De Mieroop, “*Eski Mısır...*”, s. 160 – 165.

²⁰¹ Amelie Kuhrt, *Eski Çağda Yakın Doğu Cilt I*, Çev: Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s.241-293.

²⁰² Amelie Kuhrt, a.g.e. , s. 241.

Suriye üzerinde kontrol sağlama çabaları iki ülkeyi karşı karşıya getirir. Suriye'ye hâkim olma mücadelesi Hitit ve Mısır arasında yaklaşık 60 yıl sorun teşkil edecektir²⁰³.

19. Hanedan (M.Ö. 1295-1203) döneminde Lübnan ve Filistin bölgeleri ardından Kadeş ve Amurru kentleri I. Seti (M.Ö. 1290-1279) zamanında Mısır'a bağlanır. Aynı hanedan döneminde Hitit Mısır mücadelesi savaşa dönüşür. Hitit kralı II. Mutavalli ve II. Ramses Kadeş civarında savaşı (M.Ö. 1274). Savaş alanından Mısırlıların çekilmesiyle Kadeş ve Kuzey Suriye Hititlerin eline geçer. II. Ramses ise yaşanan bu yenilginin ardından Beyrut civarını elden çıkarmamak için çaba gösterir. II. Mutavalli'nin ardından başa gelen III. Hattuşili ile Ramses dostane ilişkiler kurar ve iki ülke arsında M.Ö. 1270 yılında Kadeş Antlaşması yapılır. Bu antlaşma ile Hitit ve Mısır arasında milat olur ve hediyeleşme, mektuplaşma süreci başlar²⁰⁴.

II. Ramses'in M.Ö. 1213'te ölümünün ardından Mısır ortalama 140 yıl içinde (Geç 19. ve 20. Hanedanlar M.Ö. 1213-1290) hızla güç kaybedecek ve 20. Hanedanlığın ardından (M.Ö. 1186-1069) Mısır'da III. Ara Dönem başlayacaktır. 19. Hanedanlığın sonu ile 20. Hanedanlığın sonuna kadar olan süreçte Mısır'da şu tablo görülür: İç savaşlar olarak nitelenen taht mücadeleleri, yaşanan ekonomik sıkıntı sonucu mezar ve tapınak soygunları, işçilerin ücretleri ödenmediği için yaptıkları grevler, devlet kademelerinden başlayarak toplumun her kademesine yayılan rüşvet, memur ve diğer insanların devlet malını kendi zimmetlerine geçirmesi, Mısır krallarının yönetimde din görevlilerinin desteğini almak adına şaşırtıcı düzeyde yaptıkları bağışlar ve son olarak deniz kavimleri saldırıları gibi birçok neden. Tüm bunlar Mısır Krallığı olumsuz şekilde etkiler. 20. Hanedanın sona ermesiyle III. Ara Dönem başlar ve Mısır devletinin eski ihtişamı ve gücü bir daha görülmez. Dışarıdan gelen kavimlerle yeni hanedanlıklar kurulsa da Mısır önce Assur Devleti daha sonra Perslerin egemenliğine girer²⁰⁵.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

²⁰³ Marc Van De Mieroop, “*Eski Mısır...*”, s. 146-207.

²⁰⁴ Süleyman Özkan, a.g.m. , s.84.

²⁰⁵ Süleyman Özkan, a.g.m. , s.85-86.

KIBRIS MISIR İLİŞKİLERİ

Doğu Akdeniz Bölgesi²⁰⁶ geçmişten günümüze ticari ve kültürel iletişimin odağında olmayı başarmıştır (Harita 3). Doğu Akdeniz kültürlerinin yazılı kaynaklarından elde edilen bilgiler arkeolojik verilerle desteklenerek dönemin iletişim ağı aydınlatılmaya ve var olan bilgiler zenginleştirilmeye çalışılmıştır. Doğu Akdeniz’de yapılan ticarete ilişkin bilgilere Amarna²⁰⁷, Mari, Ugarit ve Boğazköy’den çıkan yazılı vesikalardan ve sualtı (Uluburun, Gelidonya) ile arkeolojik kazılarında elde edilen bulgulardan ulaşılır²⁰⁸. Konumuz itibariyle Amarna mektupları, Uluburun ve Gelidonya batıkları bizi yakından ilgilendirmektedir.

Erken Tunç Çağlarının başlarından itibaren ticaret, politik güçlerce kontrol edilmektedir²⁰⁹. Ham maddeler kültürler arası alışverişin itici gücüdür. Ortak paydaları maddi talep değişimi olan yerel soylular son derece gelenekselleşmiş, diplomatik törenlerle süsledikleri alışverişlerinden oldukça memnun kalmışlardır. Dönemin ticari prosedürü mal nakli konusunda yapılan uzun görüşmeler ve ardından yapılan anlaşmalar şeklindedir²¹⁰. Yapılan ticarete bölgedeki uygarlıkların ekonomik gereksinimleri yön verir. Örneğin M.Ö. 2. binyılın başlarında yerel soyluların artan ihtiyaçları deniz ticaretini harekete geçirmiş, Geç Tunç Çağı’na (M.Ö. 1600-1200) geldiğinde ise zirveye ulaşmıştır²¹¹. Uluslararası ticarete lüks malları kullanan seçkinlerin yaşamı birbirine benzer hale gelerek günümüz yaşamına yön veren

²⁰⁶ Doğu Akdeniz Bölgesi, Girit dâhil tüm adalarıyla birlikte Yunanistan’ı, güneyde Libya ve Mısır’ı, Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Ürdün ile Kıbrıs’ı, Karadeniz kıyıları ile Van Gölü’nü de kapsayan bir alanda Anadolu yarımadasını da içerir.

²⁰⁷ Yaygın olduğu anlaşılan bu tür devletlerarası alışveriş Tell el Amarna’da ortaya çıkan III. Amenophis’in (M.Ö. 1388-1351) ve IV. Amenophis/Erhnaton’un (M.Ö.1351-1334) yazışmalarıyla aydınlanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz; Moran W.L., “The Amarna Letters”, Baltimore-London, 1992; Cochavi-Ramney, Z.: “Royal Gifts in the Late Bronze Age”, Fourteenth to Thirteenth Centuries B.C.E. Beer-Sheva, 1999; Cohen, R. & Westbrook, R. (ed.): “Amarna Diplomacy.” The Beginnings of International Relations. Baltimore-London., 2000.

²⁰⁸ Hartmut Matthaus, “Geç Tunç Çağı’nda Akdeniz’de Kültürler Arası İlişkiler, Ticaret ve Deniz Seferleri”, Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s.352.; Aylin Ü. Erdem, “Geç Tunç Çağ’da ...”, s. 8.

²⁰⁹ Hartmut Matthaus, a.g.m., s.353-361.

²¹⁰ Hartmut Matthaus, a.g.m., s.355.

²¹¹ Horst Klengel, “Basra Körfezinden Akdeniz’e Eski Yakın Doğu’da Ticaret”, Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s.370.

küreselleşmenin ilk olarak Geç Tunç Çağı'nda Doğu Akdeniz Bölgesi'nde ortaya çıkmasını sağlamıştır²¹². (Harita 6)

Doğu Akdeniz M.Ö. 2. binyılda politik, ekonomik ve kültürel olaylara sahne olan dört büyük gücün yer aldığı bölgedir²¹³. M.Ö. 3000'de Mezopotamya (Sümer) ve Mısır kültürleri gelişmiş iken M.Ö. 2. binyılın başlarında Anadolu'da Hitit, Yunanistan'da Minos kültürleri ortaya çıkmıştır²¹⁴. M.Ö. 2. binyılın ilk yarısında bu dört büyük güç arasında kültürel birliktelik görülür²¹⁵. Bu birlikteliği oluşturan sebeplerin başında ekonomik çıkarlar gelir. Erken Tunç Çağı başlarından itibaren uluslararası ilişkilerin yoğunlaşmasında ticaret oldukça etkilidir. Doğu Akdeniz Bölgesi'nde bakır, kalay ve değerli madenlerin kimi bölgede çok miktarda olması, kimi bölgede olmaması yani orantısız biçimde dağılması sonucu, pek çok kültür bölgesi metal ihtiyacını dış alım yoluyla karşılamıştır²¹⁶. Böylece M.Ö. 2. binlere tarihlenen Orta Tunç Çağı Ön Asya ticaret varlığı Yukarı Fırat'ı izleyerek Doğu Akdeniz Bölgesine kaymıştır²¹⁷.

Doğu ile Batı ekonomik ve kültürel açıdan yoğun bir alışveriş içindedir. Alışveriş hükümdarların ittifak kurmak ya da bağımlılık gerektiren ilişkilerin güçlenmesini sağlamak amacıyla armağanlar yollaması biçiminde gerçekleşirdi. Bu alışverişin en tipik göstergesi öküzgözü külçelerdir²¹⁸ (Harita 8). M.Ö. 2. binde bakırın yanı sıra altın, gümüş, kurşun kullanılan metal üretimleri hızla artmıştır²¹⁹. Bakırın özel maden bölgelerinde üretilip geniş bir bölgeye pazarlandığı görülür. Erken dönem madenciligi ile ilgili veriler kısıtlı olsa da M.Ö. 2. binin 2. yarısı ve M.Ö. 1. binin başlarında Kıbrıs önde gelen bakır üreticisi konumundadır²²⁰. Yükselen kent merkezleri arasında Lazkiye yakınlarındaki Ugarit, Kıbrıs'ın bakır üretiminden kazanç sağlayan önemli kentler arasındadır²²¹.

²¹² Hartmut Matthaus, a.g.m., s.355.; Joachim Latacz&Frank Starke, "M.Ö. 2. Binyılın İkinci Yarısında Doğu Akdeniz Bölgesi'nin Politik Coğrafyası" Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s.189.

²¹³ Ünsal Yalçın, "Genç Tunç Çağında Küreselleşme", Aktüel Arkeoloji Dergisi, S. 33, 2013, s. 46.

²¹⁴ Joachim Latacz&Frank Starke, a.g.m., s.190.

²¹⁵ Murat Akar, "Krallar ve Tüccarlar Kenti Alalakh", Aktüel Arkeoloji Dergisi, S. 33, 2013, s.87.

²¹⁶ Hartmut Matthaus, a.g.m., s.336.

²¹⁷ Horst Klengel, a.g.m., s.370.

²¹⁸ Hartmut Matthaus, a.g.m., s.342.; Horst Klengel, a.g.m., s.371.

²¹⁹ Thomas Stöllner, "Tunç Çağında Hammadde Olarak Kullanılan Minerallere Genel Bir Bakış", Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s.455.

²²⁰ Thomas Stöllner, a.g.m., s.457.

²²¹ Horst Klengel, a.g.m., s.371.

Dönem içerisinde dört büyük güç arasında denge çeşitli diplomatik etkinliklerle sağlanır. Yazışmalar, elçiler vasıtasıyla haberleşme, antlaşmalar, evlilikler, armağan alışverişleri iletişim kurulmasında etkenken kuşatma, sefer, baskın, savaş gibi saldırganca davranışlar güç dengelerini dolayısıyla güç dağılımını belirleyen nedenlerden olur. Bu nedenle M.Ö. 2. binde Doğu Akdeniz Bölgesi'nde güç dengesi sıklıkla el değiştirmiştir²²².

Mitanni, Hitit, Mısır ve Myken dörtlüsünden Mısır²²³ ve Hitit (yaklaşık 70-80 yıl boyunca) iki büyük güç olarak ortaya çıkar²²⁴. Yaklaşık M.Ö. 1200'ler Doğu Akdeniz Bölgesi açısından dönüm noktası olmuştur. Dönem içerisinde iç çatışmalar ve Deniz Kavimlerinin²²⁵ yarattığı olumsuz koşullar sebebiyle M.Ö. 1180'lerde Hitit İmparatorluğu sona erdi. Mısır Krallığı III. Ramses döneminde Deniz Kavimlerinin akınlarını durdurmayı başardı. Levant kıyılarında bulunan Amurru ve Ugarit gibi küçük ancak ticaret açısından önemli devletlerin dağılması gibi gelişmeler yaşandı²²⁶. Sonuç olarak bölgede sağlanan istikrar eski düzenin yıkılmasıyla bir daha yakalanmayacaktır²²⁷.

Geç Tunç Çağı'nda Doğu Akdeniz'de ulaşım karadan ve denizden doğu-batı, kuzey-güney bölgeleriyle ekonomik ve politik ilişkiler ağı şeklinde sağlanmaktaydı²²⁸. Kara ulaşım araçlarını atlar ve diğer yük hayvanları tarafından çekilen arabalar oluştururken deniz ulaşım araçlarını yük taşımaya elverişli kadirgalar²²⁹ oluşturmaktadır²³⁰. M.Ö.

²²² Joachim Latacz&Frank Starke, a.g.m., s.189.

²²³ Vera Müller, "M.Ö. 2.Binin İkinci Yarısındaki Mısır Kronolojisi Konusunda Yapılan Tartışmalara Eleştirel Bir Bakış", Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s.205.

²²⁴ Joachim Latacz&Frank Starke, a.g.m., s.193.

²²⁵ Deniz kavimlerinin gemi modelleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. A. Raban, "Der Königlische Hafen des Herodes bei Caesarea Maritima", Poseidons Reich. Archäologie unter Wasser. 1995, 14-29; S. Vinson, "Egyptian Boats and Ships. Shire Egyptology 20, Princes Richborough, 1994.; S. Wachsmann, "Seagoing Ships& Seamanship in the Bronze Age Levant, College Station, London, 1998.

²²⁶ Birgitta Eder, "Eski Çağ Tarihi ve Arkeoloji Açısından Geç Tunç Çağı Kavim Göçleri, Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s.279.

²²⁷ Joachim Latacz&Frank Starke, a.g.m., s.193.

²²⁸ Emre Kuruçayırılı, "MÖ 2. Binde Ticaretin İşleyişi", Aktüel Arkeoloji Dergisi, S. 33, 2013, s. 60.

²²⁹ Gemi modelleri keramik üstüne resmedildiğinden ipucu niteliğindedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. George F. Bass, "Doğu Akdeniz'de Tunç Çağı Batıkları", Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s.305-324.

²³⁰ Birgitta Eder, a.g.m., s.280.

1200'lerde Doğu Akdeniz'de yoğun deniz trafiği görülür. Silahlı mürettebat eşliğinde ilerleyen kadirgaların deniz trafiğinde akıntılar ve mevsimsel rüzgârlar etkilidir²³¹.

Doğu Akdeniz'de M.Ö. 2. binden itibaren deniz nakliyatında ticarete konu olan mallar²³² gibi bilgilere Uluburun, Gelidonya türü batıklar, taş çıpalar, Mısır ve Levant²³³ gibi ülkelerin arşivlerinden ele geçen yazılı kaynaklardan ulaşılmaktadır²³⁴ (Harita 2). Örneğin taş çıpalar²³⁵ ya da çıpa taşları nakliyenin rotasını belirlemede oldukça önemli bir veridir²³⁶. Ele geçen arkeolojik malzemelerdeki²³⁷ alet tiplerinin dağılımından küçük sosyal grupların ve bu grupları yürüten soylu kişilerin Makedonya'dan kara Yunanistan'ın güneyine kadar birbirleriyle ilişki ve iletişim içinde oldukları gözlemlenir²³⁸. Batı Akdeniz'de²³⁹ bu dönemde Doğu Akdeniz'dekine benzer mal nakil yolculuğu henüz yoktur. Kıbrıs ve Yunanistan aşılarak Güney İtalya ve Sardunya'ya ulaşıldığı arkeolojik veriler sayesinde ulaşılan bilgiler arasındadır²⁴⁰. Uluslararası deniz trafiğinin olmazsa olmazı limanlar bu dönemde benzer yapı modelleriyle inşa edilmiştir²⁴¹. Doğu Akdeniz'in her yerinde aynı teknik özelliklere sahip olan limanların sabit ticaret güzergâhları olduğu bilinir²⁴².

²³¹ Olaf Höckman, "M.Ö. 2. Binde Doğu Akdeniz'de Gemi Yolculuğu", Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s.311; O. Höckmann, "Antike Seefahrt", München, 1985; W.M. Murray, "Ancient Sailing Winds in the Mediterranean: The Case for Cyprus". Cyprus and the Sea, 1995, 33-34; P. Warren, "Minoan Crete and Pharaonic Egypt", W.V.Davies & L. Schofield (Ed.), 1995, 1-18.

²³² Ticari mal olarak kölelerin Tunç Çağında rol oynayıp oynamadıkları bilinmemektedir. (Myken gemileri düzenli bir şekilde savaş esirlerinin naklini yaptığı bilinmektedir.) Homeros Odysseia'da özgürlükleri alınan insanların gemilerle kaçırılarak nakledildiğini anlatır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Odysseia 7,9; 14, 295; 14, 340; 14,450; 15, 386; 15, 427; 15, 449; 16, 65; 17, 248; 17, 443; 20, 384.

²³³ Levant Bölgesi Akdeniz'in doğusunda kuzeyde İskenderun körfezinden güneyde Gaza'ya dek uzanır. Coğrafi açıdan önemli bir noktada olan Levant Bölgesi sık sık yabancı hâkimiyeti altına girmiştir. Bu durum özellikle Geç Tunç Çağı (yaklaşık M.Ö. 1550-1200) için geçerlidir. Levant Bölgesine dönüşümlü olarak Hititler, Mısırlılar ve Mittanniler hâkim olmuştur. Levant Bölgesinin ihracat ürünlerinin büyük bölümünü şarap ve zeytinyağı gibi tarım ürünleri oluşturur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hermann Genz, "Geç Tunç Çağı'nda Levant Bölgesi'nde Zanaat ve Ticaret", Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s.375-382.

²³⁴ George F.Bass, a.g.m.,s.305.

²³⁵ M.Ö. 2. Binde gemilerde taş çıpaların kullanılmış olduğu Mısır, Levant B. Kıbrıs'taki tapınaklara gemicilerin adadıkları çıpalar yoluyla öğrenilmektedir. Söz konusu tapınakların tarihleri bilinince çıpaları tarihlemek de mümkün olmaktadır.

²³⁶ Olaf Höckman, a.g.m., s.315.

²³⁷ Vera Müller, a.g.m., s.195.

²³⁸ Birgitta Eder, a.g.m., s.281.

²³⁹ Batı Akdeniz Bölgesi: *Sicilya Adası'ndaki Lilibeo Burnu'ndan Tunus'daki Bon Burnu'na doğru bir hat çizildiğinde, batıda kalan alan bölgeye verilen isimdir.*

²⁴⁰ Olaf Höckman, a.g.m., s.312.

²⁴¹ Olaf Höckman, a.g.m., s.322.

²⁴² Thomas Stöllner, a.g.m., s.472.

M.Ö. 1600-1550 yıllarında Akdeniz kültürel ilişkileri, Minosluların eliyle giderek Batı'ya yayılır²⁴³. Nitekim Kıbrıs-Suriye-Filistin ve Mısır'a yapılan Minos Keramiği, ithalatın sürekliliğini yansıtır. Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı'nda kesintiye uğramadan süren kültürel ve ekonomik alışveriş²⁴⁴ çok katmanlı ve sıkça yapılması sebebiyle kültürel değişikliklere neden olmuştur. Duvar resimleri, metal işlemeciliği, fayans üretimi, fildişi işlemeciliği, mühürcülüğün uluslararası stil kazanması bu değişiklikler arasındadır²⁴⁵.

M.Ö. 2. binin 2. yarısına gelindiğinde Doğu Akdeniz Bölgesi'nde gelişmiş kültürlerin daha az gelişmiş Orta ve Batı Akdeniz kültür grupları arasında kurdukları iletişim/alışveriş sonucu çok uluslu yapıda "Pan-mediterranean" (Akdeniz Birliği) doğduğu görülür²⁴⁶. Eski Tarih Uzmanı Fritz Schachermeyr eserinde bu durumu ileri kültür gruplarının "Yaşam Birliği" olarak adlandırır. Schachermeyr'e göre bu birliğin öncelikli fonksiyonu Akdeniz Bölgesi'nin ekonomik varlığı için gerekli olan hammaddelerin teminine yönelik alışveriş ve ilişkiler ağının işlemesine imkân sağlamaktı. Birliğin sunduğu bir diğer imkân ise ikincil derecede önem arz eden değiş tokuş mallarından faydalanılmasıydı. Böylece ticaret ağına dâhil olan çevreler kültürel ve ekonomik anlamda yükselişe geçmişlerdir²⁴⁷.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi yazılı metinler ve arkeolojik buluntular bölgeler arasındaki ilişkiyi gösteren en önemli verilerdir. Akdeniz'de özellikle bizim inceleme konumuz olan Kıbrıs-Mısır arasındaki ilişkileri gösteren yazılı metinler içinde Amarna mektupları önemli yer tutmaktadır.

²⁴³ Hartmut Matthaus, a.g.m., s.336.; L. Vagnetti, *Magna Grecia e mondo miceneo*, Tarent, 1982.; M. Marazzi, S. Tusa, L. Vagnetti, *Traffici mivenei nel Mediterraneo*, Tarent, 1986.

²⁴⁴ Horst Klengel, a.g.m., s.371.

²⁴⁵ Hartmut Matthaus, a.g.m., s.352.

²⁴⁶ Hartmut Matthaus, a.g.m., s.335.

²⁴⁷ Hartmut Matthaus, a.g.m., s.364.

3.1 Yazılı Kaynaklara Göre Kıbrıs Mısır İlişkileri

Bu bölümde Kıbrıs Mısır ilişkilerini ortaya koyan yazılı metinler ele alınacaktır. Bunlar içinde en önemlisi Amarna mektuplarıdır. Bir diğeri ise Venamun Öyküsü'dür. Amarna Mektupları, Mısır'ın farklı coğrafyalarla kurduğu iletişime dair bilgilerimizin birincil kaynağı olarak önemini korumaktadır. Yazışmalar M.Ö. 1390-1322 yılları arasında (Amarna Çağı)²⁴⁸ Akdeniz bölgesindeki büyük küçük pek çok devletlerin kraliyet ailesi ve onların yönetim kademesinde görevli kişiler ile III. Amenhotep, IV. Amenhotep, Smenkhare, Tutankhamon gibi firavunlar, onların aile fertleri ve devlet adamları arasında yapılmıştır. Yazışmalar üç temel grup arasında yapılmıştır. Mısır, vassal krallıklar ve devrin büyük devletleri. (Hitit, Kıbrıs, Babil/Kas, Mitanni, Asur) Kil tabletler üzerine yazılan bu metinlerin geneli Akad dilinde yazılmıştır ve 18. Hanedanlık'tan III. Amenhotep, Akhenaton ve Tutankhamon'un hükümdarlıklarını kapsamaktadır²⁴⁹.

Mektupların adını aldığı şehir Mısır'ın başkenti Kahire'den 312 km güneyde, Nil Nehri'nin doğu kıyısındaki düzlükte bulunan Tell el-Amarna'dır. Günümüzde Orta Mısır'da yer alan bu kasaba M.Ö. 14. yüzyılda kısa süreli de olsa Mısır'a başkentlik yapmış eski adı Akhetaten olan yerdir. Bu kent Akhen-aten adını alan Eski Mısır firavunlarının en tanınmış olanlarından IV. Amenhotep tarafından kurulmuştur. O, yapmış olduğu dinî reformlar dolayısıyla "Dinsiz Kral" ve "İlk Tanrı" olarak da adlandırılmıştır²⁵⁰.

Ünlü İngiliz dil bilimci Archibald H. Sayce'a göre 1886-1887 yıllarında yörede yaşayanlar Tell el-Amarna'da kil tabletleri²⁵¹ bulmuş ve kaçak kazılara başlamıştır.

²⁴⁸ Amarna devri, Amarna mektuplarıyla ve Boğazköy arşivinin zengin vesikalarıyla aydınlanmıştır. Tarihte ilk defa "Beynelmilelik" kavramı bu dönemde ortaya çıkmıştır.

²⁴⁹ Amelie Kuhrt, a.g.e., s.245.

²⁵⁰ William L. Moran, "The Amarna Letters". Johns Hopkins Üniversitesi Yayınları, 1992, s.13.

²⁵¹ Mektupların bulunduğu ve çevirilerinin yapıldığı dönemde bahsedilen krallığın nerede olduğu bilinmiyordu. Ta ki mineralojik ve petrografik (Doğada var olan kayaların minerallerini, kimyasal bileşimlerini, yapı ve dokularını ve doğada bulunış şekillerini ortaya koyarak, kayaları tanımayı, sınıflamayı hedefleyen bir bilim dalıdır.) analizler yapıldı. EA 33, 34, 35, 38 numaralı tabletler üzerinde yapılan nötron analizi bu tabletlerin Enkomi, Kilikya ve Suriye kökenli kilden yapılmadığını ortaya çıkarmıştır. Yakın dönemlerde ise EA 33, 34, 37 ve 38'e, Alaşia'dan Ugarit'e gönderilen MÖ 14. yy'ın sonlarına tarihlenen bir tablete (RS L.1) petrografik ve kimyasal analizler uygulanmıştır. Buna göre kırmızımsı bir renge sahip olan RS L.1'de dolerit999, kireçtaşı, yılan taşı ve çakmaktaşı benzer yapıda mineralleri bulunmuştur. Amarna Mektupları'ndan EA 33, 34, 38 ise kireçli toprak, kalkerli ve volkanik kayalar içeriyordu. EA 37 ise kil açısından zengin olup bol miktarda bazalt, kireçtaşı, kuvarz ve çakmaktaşı barındırıyordu. Buradan da RS L.1 ve EA 37'nin volkanik ve tortul kayalar içermediği anlaşılmıştır. Ofiyolit özelliklere sahip olduğu düşünülen bu yapıların da Doğu Akdeniz'de bulunduğu bilindiğinden Kıbrıs'taki

Yapılan bu kazılar neticesinde tabletlerin kaçının bulunduğu, kaybolduğu ya da tahrip olduğunun bilgisi bilinmemektedir. Amarna Arşivi, çoğu Berlin Müzesi'nde olmak üzere, 382 adet kil tabletten oluşmaktadır. Bu tabletler büyük çoğunluğu Akkadca olduğu için, ilk kez Norveçli Asur bilgini Jorgen A. Kundtson (1907-1915) tarafından okunup yayınlandı. Tarih ve dil bilimleri dünyasında “Amarna Mektupları” olarak yer eden bu metinler, M.Ö. 14'yy'da eski Yakın Doğu'da paylaşılmış çivi yazısı kültürünün en önemli örneklerinden sayılmaktadır. Knudtson, “Die El Amarna Tafeln” adlı eserinde Amarna arşivindeki tabletleri iki gruba ayırmıştır. Burada Babil, Hitit, Arzawa, Alaşia, Asur, Mitanni gibi devletlerin yazdığı mektupları birinci gruba, Suriye-Filistin'de yer alan Mısır vassallarının göndermiş olduğu mektupları da ikinci gruba dâhil etmiştir.

Metinler yerel olaylar, farklı kültürler, eski dünya krallarının güç ve ayrıcalıklarını bize yansıtmakla kalmaz, geçmişte kullanılan sistemleri görerek farklı ilişki türlerini anlamamızı, dönem ilişkilerinin nasıl geliştiğini kavramamızı da sağlar. Ayrıca toplumsal izolasyonun eski yaşamın bir parçası olmadığını gözler önüne serer. Eğitim uluslararası yazışmalar, vassal yazışmalar gibi temel başlıklara ayırabileceğimiz metinler sayesinde uluslararası ilişkilerin gelişmişliği uzak geçmiş algılama yolumuz olacaktır²⁵².

Amarna Mektupları'nın genel dili Babil Akadcası²⁵³ olarak nitelendirilir²⁵⁴. Kil tabletler bulunduğu kente ithafen “EA” (El Amarna) şeklinde kodlanır. Metinlerden yalnızca EA 15 Asurca, EA 24 Hurrice, EA 31-32 Hititçedir. Kıbrıs özelini düşündüğümüzde adanın yazı dilinin Kibro-Minoan olduğunu bilmekteyiz. Dönemin

Trodos Dağları bölgesinin; Mersin'in, Hatay Kızıldağ'ın, Suriye Baer Bassit Masivi'nin buna uygun yerler olabileceği öne sürülmüştür. Ancak RS L.1 ve EA 37'nin yapıldığı topraktaki minerallerin daha çok Trodos bölgesinin toprağıyla uyumlu olduğu belirlenmiştir. Yapılan analizlerden elde edilen veriler bir arada değerlendirildiğinde bu iki belgenin üretim yerinin kıyı bölgelerden ziyade biraz daha iç bölgelerde aranması gerektiği ortaya koymuştur. Bu da Trodos Dağları'nın güneybatı kısımlarıyla örtüşmüştür. Bu aşamadan itibaren de Alaşia'nın politik merkezinin Güney Kıbrıs'ta aranması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Kalavos (Ayios Dhimitrios) veya Alassa (Paliotaverna) da buna en uygun yerler olarak düşünülmüştür. Bunlardan da Alassa'nın MÖ 14. yüzyıldaki Alaşia ile büyük bir isim benzerliği taşıması ise burayı bir adım daha öne çıkarmıştır. Bkz: Alaşia'nın (veya Alassa'nın) lokalizasyonunu gösteren harita için bkz: Y. Goren, I. Finkelstein, N. Na'aman, agm. 2002, s.198-199.

²⁵² Marc Van de Mieroop, *Eski Yakındoğu Tarihi*, Homer Kitapevi, 2018, s.121.

²⁵³ A. F. Rainey, *The El-Amarna Correspondence 2 vol set, A New Edition of the Cuneiform Letters from the Site of El-Amarna based on Collations of all Extant Tablets*, HdO 110, Ed. William M. Schniedewind, Brill, Leiden Boston, Vol. 1, 2015, s. 11.

²⁵⁴ Bkz: Hellbing Lennard, *Alaşia Problems* (Studies in Mediterranean archaeology), P. Åström, Göteborg 1979.

Her sarayında farklı dilleri ve alfabeleri bilen kâtipler bulundurulurdu buna bağlı olarak da çeşitli diller kolaylıkla tercüme edilmiştir²⁵⁵. Günümüzde Tell Amarna ve çağdaşı yerlerde bulunmuş olan bu mektuplar British Museum (Londra, 96 adet), Berlin Vorderasiatisches Museum (202-203 adet)²⁵⁶, Kahire Müzesi (52 adet), Ashmolean Museum (Oxford, 23 adet), Louvre Museum (Paris, 7 adet), Pushkin Museum (Moskova, 3 adet), Metropolitan Museum of Art (New York, 2 adet), İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde (Tell el-Hesi'den 1 adet, EA 333)²⁵⁷ ziyaretçilerini beklemektedir. Geri kalan tabletler ise özel koleksiyonerler tarafından satın alınmıştır. EA 1'den, EA 382'ye kadar numaralanan tabletlerin EA 33-40 aralığı Alaşia kralı ile Mısır firavunu arasında geçen yazışmaları konu edinmektedir.

Amarna Arşivlerinde keşfedilen Alaşia ve Mısır arasındaki kraliyet yazışmaları, değişimlerin şekli ve ölçeği ile ilgili sorulara ışık tutmuştur. Alaşia kralının yazdığı mektuplar toplamda 8 adettir²⁵⁸. 7 tanesi ismi bilinmeyen Alaşia kralından Mısır kralına, 1 tanesi Alaşia'da üst düzey bir görevliden kendine denk olan Mısırlı bir yetkiliye yazılmıştır. Mektupların hitap kısmında kendilerini “Mısır firavunundan “LUGAL KUR Mi-iş-ri ŠEŠ.İA” yani “*Kardeşim Mısır Ülkesinin Kralı*” şeklinde bahsedilirken kendilerini ise “LUGAL KUR A-la-ši-ia ŠEŠ.KA” “*Kardeşin Alaşia Ülkesi Kralı*” şeklinde” tanıtmışlardır. Mektuplarda kullanılan üsluplar ve hitap şekilleri ilişkin boyutlarını göstermesi açısından büyük önem arz etmekle birlikte, devletlerarası hiyerarşiyi görebilmemiz açısından ipucu niteliğindedir. Kralların birbirine “kardeşim” diye hitap etmesi²⁵⁹, kendisini büyük devletler seviyesinde gördüğünün, onların da bu durumu kabullendiğinin göstergesidir. Alaşia kralının adını neden yazmadığı hakkında bilgimiz olmamakla birlikte mektupları Mısır kralı IV. Amenhotep'e gönderdiği bilinmektedir. Alaşia-Mısır yazışmaları dönemin Lingua

²⁵⁵ Philippa M. Steele, *Writing and Society in Ancient Cyprus*, Cambridge University Press, Cambridge 2019, s. 44, 148.

²⁵⁶ Burada ikili rakam verilmesinin nedeni EA 128'in 1963 yılında kaybolmasından kaynaklanmaktadır.

²⁵⁷ William L. Moran, age, 1992, s.13-14.

²⁵⁸ Akdeniz Dünyası'nın ada medeniyetlerinden sadece Kıbrıs'ın (Alaşia) yazışmalarda yer aldığı bilinmektedir. Jorrit M. Kelder, “*The Kingdom of Mycenae A Great Kingdom in the Late Bronze Age Aegean*” CDL Press Bethesda, Maryland 2010, s. 87, 141.

²⁵⁹ Jane Mynářová, “*Language of Amarna- Language of Diplomacy Perspective on the Amarna Letters*”, Chezc Institute of Egyptology Faculty of Arts, Charles University in Prague, Prague 2007, s. 15; T. Bryce, “*Letters of the Great Kings of the Ancient Near East the Royal Correspondence of the Late Bronze Age*”, New York and London, 2005, s.78.

Franca'sı²⁶⁰ olarak kabul edilen Akadcadır. Bu durum Ada'nın Mezopotamya kültürlerini benimseyecek kadar onlarla sık ilişki içerisinde olduğunu göstermesi bakımından, Akad dili ve kültürünün Alaşia'ya kadar genişlemiş olduğunu görmemiz açısından kıymetlidir²⁶¹. Gönderilen mektupların geneline baktığımızda konular ekonomi ağırlıklıdır²⁶². Bilindiği gibi Alaşia bakır zengini bir ülkeydi ve Tunç Çağı için en önemli maden buydu²⁶³. Ada'da bakırın kum gibi çok olması ülkeler arasında hatırı sayılır bir itibara ve zenginliğe kavuşmasına imkân vermiştir²⁶⁴. Mısır ile çağdaşı olan krallıklar arasında barış ve kardeşlik ortamını artırdığını bildiğimiz Amarna Mektuplarından Kıbrıs ve Mısır yazışmalarını içeren EA 33-40 arasındaki gönderen, alıcı ve hitap şekilleri şu şekildedir:

TABLET	GÖNDEREN	GÖNDERİLEN	ALICI	HİTAP
EA33	İsim yok	Alaşia	Mısır kralı	Kardeşim ²⁶⁵
EA34	”	Alaşia	”	”
EA35	”	Alaşia	”	”
EA 36	”	Alaşia	”	”
EA 37	”	Alaşia	”	”
EA 38	”	Alaşia	”	”
EA 39	”	Alaşia	”	”
EA 40	” ²⁶⁶	Alaşia	Mısırlı Yetkiliye	”

EA 33²⁶⁷

Alaşia-Mısır arasında ilişkiyi gösteren mektupların başında gelir. 32 satırdan oluşan tablette eksik kısımlar bir hayli çoktur. İsmi bilinmeyen Alaşia kralından, Mısır kralı

²⁶⁰ Ortak bir dili ve lehçeyi paylaşmayan insanların birbiriyle iletişime geçmek için kullandıkları ortak dil.

²⁶¹ Marc Van de Mieroop, age, 2006, s.161.

²⁶² Hitit, Mitanni, Babil, Asur, Arzava ve Alaşia kralları tarafından yollanmış mektuplarda genellikle Mısır'dan daha çok altın elde etme amacını taşıdığı anlaşılmaktadır. Mitanni kralı Tuşratta'nın gönderdiği EA 19 no'lu mektup bunun en güzel örneğidir. Bkz: A. F. Rainey, age. Vol. 1, 2015, s. 140-146.

²⁶³ William L. Moran, age,1992, s.104.

²⁶⁴ Manuel Robbins, “*Collapse of the Bronze Age: The story of Greece, Troy, Israel, Egypt, and the Peoples of the Sea*”, Lincoln, 2001, s.215; T. Bryce, “Hittites and Anatolian Ethnic Diversity”, A Companion to Ethnicity in the Ancient Mediterranean (edited by Jeremy McInerney), Wiley Blackwell, Oxford,2014, s.131.

²⁶⁵ Büyük devletlerin kralları, Mısır'daki muhataplarına kardeşim diye hitap ederken vassal devletler ise efendim, güneşim, kralım gibi ifadeler kullanmışlardır.

²⁶⁶ EA 40 Alaşia bir yetkili tarafından gönderildiği tespit edilmiştir. A.F. Rainey, “The El-Amarna Correspondence 2 vol set”, A New Edition of the Cuneiform Letters from the Site of El-Amarna based on Collations of all Extant Tablets, Vol 1-2, HDO 110, William M. Schniedewind, Brill, Leiden-Boston, 2015, s 1385.

²⁶⁷ William L. Moran, age,1992, s. 104. ; A. F. Rainey, age. Vol. 2, 2015, s. 332-335.

IV. Amenhotep'e gönderildiği düşünülmektedir²⁶⁸. Metin tahta yeni çıkan Mısır kralına tebrik amaçlı yazılmıştır. EA 33 Berlin Vorderasiatisches Museum'da muhafaza edilir.

01) 'a`-na LUGAL KUR Mi-iš-ri ŠEŠ-i`a`

02) um-ma LUGAL KUR A-la-ši-ia ŠEŠ-ka

03) a-na ia-ši šul-mu—————

04) a-na maḥ-ri-ka lu-ú šul<-mu>

05) a-na É-ka DAM-ka4 DUMU-ka

06) 'ANŠE`.KUR.RA-ka GIŠ.GIGIR-ka

07) 'ù` a-na lìb-bi KUR-ka

08) [ma]-gal lu šul-mu

09) [ša-]ni-tam ù iš-te-mé a-na-ku

10) [i-n]u-ma aš-ba-ta UGU-li

11) [GIŠ.G]U. ZA É a-bi-ka

12) [ù u]š-te-bi-ir!(RI)-mi

13) [NÍG.BA š]a-la-mi

14) [ù iš]-te-mè šu-ul-ma-na

15) [ša ŠEŠ-]ia ù uš-ta-bar[-ra-]ku

16) [ši-ip]ra-ta 2 me URUDU.MEŠ [ù]

17) [u]š-te-bi-ra-ku-m[a]

18) [1-en G]Ú 10 GÚ.UN [URUDU DÙG]

19) [ù DU]MU ši-ip-r[i ša a-bi-ka]

20) [ša]`iš`-ta-n[a-pa-ar]

21) [a-]na mu-hi[-ia ki-ma]

22) 'ar`-hi-iš 'ú`[-wa-aš-ši-ir-(šu)]

23) 'ù` šu-pu-r[a-am-ma (?)]

²⁶⁸ William L. Moran, age, 1992, s. 104. ; A. F. Rainey, age. Vol. 2, 2015, s. 1375-1377.

- 24) [L]Ú-ia ša i[t-ti-ka(?)]
25) [Š]EŠ-ia la-a ú[-uh-har-šu(?)]
26) [u]š-ši<-ir->šu ki-ma [ar-hi-iš]
27) 'ù' MU.KAM 5 ù MU[.KAM 5-ma]
28) [D]UMU ši-ip-ri-ia-ma [a-na pa-ni-ka]
29) 'li' -li-ki(sic!) ù at-t[a-ma]
30) [D]UMU ši-ip-ri-ka-ma!(IP)
31) 'MU'.KAMV MU.KAM 5-ma i<-na> pa-ni-i[a]
32) li-li-ki(sic!)-ma²⁶⁹

(1-8) Benim kardeşim Mısır ülkesinin kralına. Böylece Alašia kralı senin kardeşindir. Ben afiyetteyim; sen de afiyette olasın. Evin, eşlerin, oğulların, atların, arabaların ve ülkenin tamamı çok iyi olsun.

(9-18) Dahası ben duydum ki sen babanın evinin tahtına oturmuşsun ve ben sana bir barış/selamlama hediyesi gönderdim. Ve kardeşimin afiyette olduğunu duydum ve ben sana 200 talentlik bakır sevkiyatı gönderdim. Ve (ayrıca) 10 talent de kaliteli bakır gönderdim.

(19-26) ve senin babanın bana gönderdiği elçisine gelince ben onu ivedilikle geri gönderdim. Böylece benim senin yanında olan adamlarımı buraya gönder(?). Benim kardeşim onu geciktirmesin. Onu hızlı bir şekilde bana gönder.

(27-32) Böylece müsaade et ki yıldan yıla benim elçim sana gelsin ve sana gelince senin elçin de yıldan yıla bana gelsin²⁷⁰.

Devrin büyük devletlerinin yazdığı mektuplara benzer şekilde mektubuna kardeşim diye hitap ederek başlayan Alašia kralının, ekonomik gücünün de vermiş olduğu özgüvenle kendini Mısır kralına denk gördüğü ve Mısır kralı tarafından da bu denkliğin kabul gördüğü anlaşılır. Kendi ülkesindeki durumun iyi olduğundan bahsettikten sonra Mısır kralına yönetimi altında bulunan her şeye dair iyi dileklerini sunar.

²⁶⁹ A. F. Rainey, age. Vol. 2, 2015, s. 332, 334.

²⁷⁰ William L. Moran, age, 1992, s. 104.

Mektubun 9-18 satırları arasında eksiklikler olsa da var olan metinlerden iki ülke arasında daha önce de yazışmaların yapıldığı anlaşılmaktadır. İktidar değişimi yaşandığını düşündüren satırlardan tahta yeni çıkan kralın IV. Amenhotep olduğu anlaşılır²⁷¹. Tahta çıkışını kutlama²⁷² amacıyla yazılmış bu mektupta Alaşia kralı mevkidaşına 10'u kaliteli olmak üzere toplam 210 talent bakır yollamıştır. 1 talentin 30 kg'a denk olduğundan, Alaşia kralının yaklaşık 6300 kg gibi yükte ve pahada ağır bir hediye yolladığı görülür. Hediyeden ziyade ticari amaçlı gönderilmiş olabileceği de ihtimal dâhilinde olmalıdır.

İlerleyen satırlarda Alaşia kralı Mısırlı elçiyi ülkesine gönderdiğini, kendi krallığına çalışan elçiyi ise muhtemelen eli dolu bir şekilde hızla Alaşia'ya göndermesini talep etmektedir. Dönem içerisindeki elçilerin sadece selam getirip götürmediği, tüccar kimliğine de sahip olduğu bilindiğine göre Alaşia kralının elçiyi huzuruna istemesinde ekonomik çıkarlar da söz konusudur²⁷³.

Son olarak elçilerin yıldan yıla gidip gelmesinin istenmesiyle iki taraf arasında gerek diplomatik gerekse ticari anlamda ilişkileri sağlam tutulma arzusu görülür.

EA 34²⁷⁴

Bu ikinci mektup 53 satırdır ve bazı satırlarda eksiklik vardır. Bu mektubun da Alaşia kralı tarafından IV. Amenhotep'e gönderildiği düşünülür²⁷⁵. Tablet günümüzde Londra'da bulunan British Museum'da korunmaktadır. Cochavi-Rainey tarafından tabletin transkripti ve tercümesi yapılmıştır. Moran ve Liverani'n de tercüme ettiğini bilmekteyiz. Metinde Batı Sami dilinin yoğun bir şekilde hissedilmesi, kaleme alan kişinin Semitik kökene sahip olabileceğini düşündürür²⁷⁶.

01) *um-ma LUGAL KUR A-la-ši-ia*

²⁷¹ Mario Liverani, "The Great Powers' Club", Amarna Diplomacy The Beginnings of International Relations, (Edts. Raymond Cohen, Raymond Westbrook), Johns Hopkins University Press, Baltimore 2002 s. 20.

²⁷² Benzer biçimde yazılan bir kutlama mektubu da EA 41'dir. Hitit kralı I. Šuppiluliuma tarafında Huriya adlı bir firavuna yazılmıştır. M. Liverani, agm. 2002, s. 20. ; Bkz: W. L. Moran, age. 1992, s. 50.

²⁷³ Daniel Druckman - Serdar Güner, "A Social-Psychological Analysis of Amarna Diplomacy", Amarna Diplomacy The Beginnings of International Relations, (Edts. Raymond Cohen, Raymond Westbrook), Johns Hopkins University Press, Baltimore 2002, s.25.

²⁷⁴ William L. Moran, age,1992, s. 105-106. ; A. F. Rainey, age. Vol. 2, 2015, s.336 – 339; A. F. Rainey, age. Vol. 2, 2015, s.1378.

²⁷⁵ W. L. Moran, a.g.e., s. 106.

²⁷⁶ A. F. Rainey, age. Vol. 2, 2015, s. 1378.

- 02) a-na LUGAL KUR Mi-iṣ-ri ŠEŠ-ia-ma
03) li-ma-a di-nu-ma šal-ma-ku ù
04) ša-lim KUR-ia ù iṣ-tuṣ ul-mu-ka4
05) ù šu-lum-ka4 šu-lum É-ka4 DUMU.MEŠ-ka4
06) DAM.MEŠ-⟨ka4⟩ ANŠE.KUR.RA.MEŠ-⟨ka4⟩ GIŠ.GIGIR-ka4 MEŠ
07) KUR.KI-ka4 ma-gal lu-ú šal-mu a-mur at-⟨ta⟩ ŠEŠ-´i´[a]
08) i-nu-ma ta-aš-tap-raa-naia-a-´ši´
09) a-nami-nim-mila-atu-wa-ši-ra
10) LÚ.DUMU ši-ip-ri-ka a-na maḥ-ri-ia
11) ša-ni-tamùla-aiš-méi-nu-ma
12) ti-na-qúni-qa-amùla-ati-´ša´-´kán´
13) mi-maa-nalib-bi-ka4ùaš-šu-ú
14) iṣ-ma-amùa-nu-maut-ta-šir9
15) LÚ.DUMUši-ip-ri-iaa-namaḥ-ri-ka4
16) ùal-lu-úut-ta-šir9-ka
17) i-naqa-tiLÚ.DUMUši-ip-ri-iaa-naka-ta5
18) 1 me GÚ.UN URUDU.MEŠ ša-ni-tamùa-nu-ma
19) ú-nu-tuMEŠyu-ba-alLÚ.DUMUši-ip-ri-ka4
20) 1-enGISer-šu GIŠ.ESIKÙ.GIšu-ḥa!-a
21) ùGIŠ.GIGIR-tu4šu-ḥi-tui-naKÙ.GI
22) ù2ANŠE.KUR.RAù42GADA.MEŠù
23) 50 GÚ.GADA.MEŠ ù 2 ku-ši-ti GADA ù
24) 14 GIŠ.ESI.MEŠù17NA4.ḥa-ba-na-tu Ì DÙG.GA
25) [ù]iṣ-tuGADALUGAL´4´GADAù4GÚ.GADA
26) [ùiš]-tuú-nu-tešai-ia-nu
27) [.....]ùKUŠi-ma-ru

- 28) [.....]šaGIŠer-šiù
- 29) [iš-tuḥa-b]a-na-tušai-ia-nu
- 30) [.....]MEŠut-ta-šir⁹
- 31) [i-naqa-tiLÚ.DUMUš]i-ip-ri-ia
- 32) [.....]ŠE.MEŠ
- 33) [.....]naù[...]
- 34) [...LÚ.DUMUši-ip-]ri-iaqa[-du]
- 35) [.....a]š-šuuš-ši-[ir]
- 36) [ki-maar-ḥi-iš]ù DUMUši-ip[-ri-ka⁴]
- 37) [uš-ši-ira-naKUR.]KI-iaùx[...]
- 38) [yi-li-ku]ki-maar-ḥi-iš
- 39) [a-naKURA-]la-ši-iaLÚtám-kà-ri \-ia
- 40) [ù²]0L[Ú.MEŠtám-]kà-ru-kaù
- 41) [x]-i-it[...]^{ga-giit-ti-šu-nu}
- 42) ùlu-[úte-né]-pu-uški-it-tu
- 43) i-nabi-[ri]-ku-niù
- 44) LÚ.DUMUši-ip-⟨ri⟩-iaa-namaḥ-ri-ka⁴
- 45) yi-li-kuùLÚ.DUMUši-ip-ri-ka
- 46) a-namaḥ-ri-ia^{yi}-ʿliʿ-kuša-ni-tam
- 47) Ì.MEŠùGADA.MEŠa-nami-ni⁷la-a
- 48) tu-wa-ši-ru-nia-na TÚG[-t]e ù ša
- 49) te-ri-šuat-taùa-[na-k]uid-di-nu
- 50) ùal-lu-úḥa-ba-na-at-ʿtuʿ[ša] Ì DÙG.GA
- 51) ma-la-a ta-na ta-bá-ki a-na [qa-qa]-di-ka
- 52) uš-ši-ir-tii-nu-matu-ša-aba-na GIŠ.GU.ZA
- 53) šàr-ru-ʿtaʿ-ka

(1-7) Böylece (bu) Alaşia memleketi kralının Mısır memleketi kralına mesajıdır: Kardeşim, benim ve ülkemin iyi olduğu konusunda bilgi sahibi olun. Ve sizin iyiliğinize gelince; sizin, evinizin, oğullarınızın, eşlerinizin, atlarınızın, arabalarınızın, ülkenizin çok iyi olmasını diliyorum.

(7-15) Bakın, siz benim kardeşimsiniz. Bana yazdığınız (şu ifadelere) gelince: “Neden bana elçini göndermedin?” dahası ben senin bir kutlama yaptığını işitmedim. Bunu ciddiye almayın. Duyar duymaz, derhal elçimi sana gönderdim.

(16-25) ve bakınız ben size benim elçimle birlikte 100 talent bakır gönderdim. Dahası şimdi sizin elçileriniz (de bana) bazı ürünler getirsin: Altın işlemeli abanozdan bir yatak ve 1 tane altın işlemeli araba ve 2 at ve 42 parça keten ve 50 keten şal ve 2 keten üstlük, 14 abanoz ağacı ve 17 habannatu²⁷⁷ kabında hoş koku. Ve byssos’a²⁷⁸ gelince: 4 adet keten şal²⁷⁹.

(26-31) ve senin ülkende ulaşılamayan şeylere gelince, ben elçimin sorumluluğunda bir eşek derisi [...] bir yatak ve temin edilemeyen habannatu kavanozlarını, [...] elçim vasıtasıyla gönderdim²⁸⁰.

(32-41) (Bu kısımda eksik kelime çok fazladır. Aralardan seçilebildiği kadarıyla tahıl, Mısırlı 20 tüccardan ve bunun yanında Kıbrıslı tüccarlardan bahsedildiği anlaşılabilmektedir²⁸¹.)

(42-46) Öyleyse aramızda bir anlaşma olmalı ve benim büyükelçim size, sizin elçiniz de bana gelmeli.

(46-48) Ayrıca, neden bana yağ ve elbise (yapmak için) keten göndermediniz?

(48-53) Ve ben istediğin şeyi vereceğim. Ve bakınız başınıza dökmeniz için habannatu kavanozu dolusu mükemmel bir yağ gönderdim. Çünkü kraliyet tahtına oturdunuz.

Bir önceki mektupla benzer şekilde bir giriş yapan Alaşia kralı, kendi ülkesinin iyi giden durumundan bahsettikten sonra Mısır ülkesinin iyi olmasına dair temennilerini sıralar. Görünen o dur ki Mısır’da düzenlenen kurban kesme ve yahut taç giyme merasimine Alaşia kralı da davet edilmiştir. Zamanında haberi olmadığı için törene

²⁷⁷ Habannatu, gümüşten veya bronzdan bir çeşit kap. Bkz: J. Black, A. George, N. Postgate (eds.), a.g.e., s. 98.

²⁷⁸ Bu kelimenin ne olduğuna dair Rainey’de GADA LUGAL = kitû şarri “byssos” şeklinde de bir açıklamaya yer verilmiştir. A. F. Rainey, age. Vol. 2, 2015, s.1379. Diğer yandan Moran’da ise “byssos” kelimesinin kaliteli, nitelikli, özelliği olan anlamlarına geldiği ifade edilmektedir. Bkz: EA 14: III-11. satır: W. L. Moran, age. 1992, s. 32. Böylece cümleyi değerlendirdiğimizde byssos ifadesiyle istenen keten kumaşların kaliteli olması gerektiği veya bir tür vurgulanmış olmaktadır. EA 14’te de aynı kelime yer almaktadır. Burada da ketenler yazıldıktan sonra byssos ifadesi yazılmıştır. Bunun kaliteli bir keten türü olma ihtimali de vardır.

²⁷⁹ Daha önce gönderilen bakır karşılığında bu ürünler istenmiş olmalıdır.

²⁸⁰ Mektuptaki eksik kelimelerden dolayı anlam bütünlüğü kurulamasa da Mısır’dan gelecek ürünlere karşılık Mısır’da olmayan ürünlerin gönderildiği anlaşılır.

²⁸¹ Bkz: W. L. Moran, age. 1992, s. 106.

katılamayan ve tebrik için elçi gönderemeyen Alašia kralına, Mısır kralı serzenişte bulunmuş olmalı ki kardeşlik vurgusu tekrar yapılmıştır. Ardından Mısır'a geç de olsa elçi göndermiştir.

Alašia'dan 100 talent bakırla ayrılan elçinin Mısır'dan eli dolu gelmesi umut edilmiştir. Kendini unutmayan Alašia kralı, Mısır kralına bir dizi isteklerde bulunmuştur. Bunlar: 1 adet altınla süslenmiş abanoz yatak, 1 savaş arabası (şukītu olarak geçmektedir²⁸²), 2 at, 2 parça keten, 42 parça keten, 50 keten şal, 2 kaftan, 14 abanoz kiriş ve 17 *habannatu* hoş koku ve iyi kalitede 4 adet keten şaldır. İstenilen hediyelerden yola çıkarak o dönemde de lüks yaşama arzusu ticaretin tetikleyici unsuru olduğu söylenebilir. Mısır'da bulunmadığını söylediği eşek derisi ve çeşitli hediyelerle elçisini gönderen Alašia kralının Mısır'la kurulan bağı devam ettirmek istediği açıktır. Yapılmasını istediği bir anlaşmayla elçilerin Mısır ve Alašia arasında gidip gelmesini arzu ettiğini bildirirken Mısır kralına gönderilmeyen ürünlerin sebebini sormaktan da geri kalmaz. Alašia kralının Mısır'a hesap soracak cesareti göstermesi dönemin aranan madeni bakıra sahip olmasından kaynaklanmış olabilir. Son olarak ise muhtemelen Mısır'da bir taht değişikliği yaşandığını, tahta çıkan kişinin de IV. Amenhotep olduğunu düşündüğümüz satırları yazarak mektubuna son verir.

EA 35

Alašia Mısır arasındaki üçüncü mektubumuz, Alašia kralı tarafından gönderilen en uzun mektup olması ile diğerlerinden ayrılır. British Museum'da muhafaza edilen mektup 55 satırdan oluşmaktadır. Tablette hiç eksik satır olmaması oldukça sevindiricidir. Metnin transliterasyonu ve tercümesi Cochavi-Rainey tarafından yapılmış, ilerleyen zamanlarda Oppenheim, Moran, Liverani tarafından da tercüme edilmiştir²⁸³. EA 35 Alašia Mısır arasındaki ticari ilişkilerin sürekliliğini ve dönemin siyasi manevralarını gösteren diplomatik bir mektuptur.

01) [a-na š]àr-ri KUR Mi-iş-ri ŠEŠ-ia qí[-bí-ma]

²⁸² şukītu aracın bir kısmı veya bir araç türü olarak tanımlanmaktadır. Bkz: Jeremy Black, Andrew George, Nicholas Postgate (eds.), a.g.e., s. 381.

²⁸³ William L. Moran, age, 1992, s.107-109; A. F. Rainey, age. Vol. 2, 2015, s. 340-343. ; A. F. Rainey, age. Vol. 2, 2015, s.1379-1380.

- 02) [um-ma] LUGAL KUR A-la-ši-ia ŠEŠ-ka-ma
- 03) [a-na] UGU-ia šul-mu É.MEŠ-ia DAM.⟨MEŠ⟩-ia DUMU.MEŠ-ia
- 04) [LÚ].GAL.GAL.MEŠ-ia ANŠE.KUR.RA.MEŠ-ia GIŠ.GIGIR.MEŠ-ia ù ina
- 05) ʾlib ʾ-bi KUR.MEŠ-ia dan-niš lu-ú šul-mu ùa-na UGU ŠEŠ-ia
- 06) lu-ú šul-mu a-na É.MEŠ-ka DAM.MEŠ-ka DUMU.MEŠ-ka LÚ.GAL.GALka
- 07) ANŠE.KUR.RA.MEŠ-ka GIŠ.GIGIR.MEŠ-ka ù i-na lib-bi KUR.KUR.MEŠka
- 08) dan-niš lu-ú šul-mu a-ḥia-nu-ma LÚ.DUMU.KIN-ia it-ti
- 09) LÚ.DUMU.KIN-kaa-naUGU-kaal-ta-pári-naKURMi-iš-ri
- (10) e-nu-maa-naUGU-ka5me-atURUDUul-te-bi-la-ak-ku
- (11) a-našu-ul-ma-nišaŠEŠ-iaul-ʾte ʾ-bi-la-ak-ku
- (12) a-ḥiki-i ʾše ʾ-ḥé-erURUDUi-nalib-bi-kala-ai-ʾša ʾ-ki-in
- (13) šum-mai-naKUR-iaŠU-ti dMAŠ.MAŠEN-li-iagáb-ba
- (14) LÚ.MEŠ ša KUR-ia i-du-u kùe-pí-ʾiš ʾURUDUia-ʾnu ʾ
- (15) ù ŠEŠ-ia i-nalib-bi-kala-a⟨i⟩-ša-ki-in
- (16) LÚ.DUMU.KIN-kait-tiLÚ.DUMU.KIN-iaar-ḥi-iš
- (17) uš-še-erùmi-nu-um-meURUDUšate-ri-iš-šu
- (18) ŠEŠ-iaùa-na-kuul-te-bi-la-ak-ku
- (19) a-ḥiat-taa-naia-ši•KÙ.BABBARma-a-ad•dan-niš
- (20) ul-te-bi-la-an-nišEŠ-iaKÙ.BABBARDINGIR.MEŠi-din-an-ni
- (21) a-na-kuàa-naUGUšaŠEŠ-iami-nu-um-me-e
- (22) šate-ri-iš-šuŠEŠ-iaùa-na-kuul-te-bi-la-ʾak ʾ-ku
- (23) ša-ni-tama-ḥiGU4šate-ri-iš-šuLÚ.DUMU.KIN-iʾa ʾ
- (24) ùi-din-an-nišEŠ-iaùÌ.MEŠšaDÙG.GAŠEŠ-ia
- (25) 2DUGku-ku-buuš-še-er-an-nišEŠ-ia
- (26) ùlLÚ.MEŠša-i-liÁ.MUŠEN.MEŠuš-še-ra-an-ni
- (27) ša-ni-tamŠEŠ-iaLÚ.MEŠšaKUR-iait-ti-ʾi ʾ[a]

- (28) i-dáb-bu-buGIS.MEŠ-iašaLUGALKURMi-i[š-ri]
(29) ʾiʾ-le-qú-niùŠEŠ-iaŠAM.MEŠši-[mii-din]
30) ša-ni-tamki-ia-amLÚšaKURʾAʾ[-la-ši-ia]
31) i-naKURMi-iš-rimi-itùú-nu-ʾtuʾ-[šu]
32) i-naKUR-kaùDUMU-šuDAM-šuit-ti-iʾaʾ
33) ùŠEŠ-iaú-nu-tu4LÚ.MEŠA-la-ši-iaMÁŠK[IM]
34) ùi-naŠU-tiLÚ.DUMU.KIN-iai-din-šuŠEŠ-ia
35) a-ḥii-nalib-bi-kala-a<i>-ša-ki-inki-i
36) LÚ.DUMU.KIN-ka3MU.MEŠaš-bui-naKUR-ia
37) aš-šumŠU-ti dMAŠ.MAŠi-ba-aš-šii-naKUR-ia
38) ùi-naÉ-iaDAM-iaTURi-ba-aš-ši
39) ša-ami-iti-na-an-naŠEŠ-ia
40) LÚ.DUMU.KIN-kait-tiLÚʾ.DUMUʾ.KIN-iana-aš-ri-iš
41) ar-ḥi-išuš-še-erùšu-ul-ma-na
42) šaŠEŠ-iaul-te-bi-la-ak-ku
43) ša-ni-tamŠEŠ-iaKÙ.BABBARšae-ri-ša-ak-ku
44) ú-še-bi-lama-addan-niš ŠEŠ-ia 45) ùú-nu-tu4šae-ri-ša-ak-kuŠEŠ-iauš-šèr
46) ùmi-nu-um-me-ea-ma-teMEŠgáb-baŠEŠ-ia
47) ip-pu-ušùat-tami-nu-um-me-ea-ma-teMEŠ
48) šata-qáb-bia-naia-šiùa-na-kuep-pu-uš
49) it-tiLUGALḤa-at-ti7ùit-tiLUGALŠa-an-ḥa-ar
50) it-ti-šu-nulata-ša-ki-ina-na-ku
51) mi-nu-um-me-ešu-ul-ma-nušaú-še-bi-lu
52) a-naia-šiùa-na-ku2-šua-naUGU-ka
53) ú-te-er-ru
54) [LÚ.]DUMU.KIN-kail-likit-ti-ʾiaʾqad-mi-i[š]

55) [ù]LÚ.DUMU.K[I]N-iail-likit-ti-kaqad-mi-i[š]

(1-5) Mısır memleketinin kralı benim kardeşime; senin kardeşin olan Alaşia memleketinin kralı şöyle der: Ben afiyetteyim. Benim sarayım, eşlerim, oğullarım, soylularım, atlarım, arabalarım ve topraklarım bunların tümü gerçekten çok iyi durumda.

(6-9) ve bütün bunlar benim kardeşim için de iyi olsun. Senin sarayın, eşlerin, oğulların, soyluların, atların, arabaların ve senin toprakların çok iyi olsun. Kardeşim, şimdi ben sana, Mısır memleketine senin elçinle birlikte benim elçimi gönderdim.

(10-15) şimdi ben sana 500 talent (?) bakır gönderdim²⁸⁴. Benim kardeşimin selamlama hediyesi olarak onu sana gönderdim. Kardeşim bakır miktarının azlığından dolayı kalbini endişelendirmesin. Bunun nedeni benim efendim Nergal'in²⁸⁵ elinin ülkemde olmasıdır. O benim ülkemin bütün adamlarını öldürdü ve bir tek bakır işçisi (bile) kalmadı. Bu yüzden kalbiniz kederlenmesin.

(16-18) Senin elçini benim elçimle birlikte hızlı bir biçimde gönder ve senin talep ettiğin bakır her ne ise kardeşim, ben onu sana göndereceğim.

(19-22) Sen benim kardeşimsin. Bana çok miktarda gümüş²⁸⁶ gönder. Kardeşim bana en iyi gümüşü (tanrısal olanı ona adanmış) ver. Ben ise o zaman ben kardeşime her ne talep ediyorsa, o zaman ben kendim onu sana yollayacağım kardeşim.

(23-26) Dahası kardeşim, benim elçimin talep ettiği öküzü bana ver. Ve en iyi yağdan (da) bana iki kukkubu kabı gönder. Ve bana akbaba kehaneti uzmanlarından birini gönder.

(27-29) Dahası kardeşim, benim ülkemin adamları benimle onların Mısır kralına teslim ettikleri keresteler hakkında konuşuyorlar. Bu yüzden onun ücretini bana gönder.

²⁸⁴ Burada yer alan 500 talent bakır ifadesi Liverani'de şekel olarak geçmektedir. Muhtemelen bu daha uygundur. Çünkü mektupta Alaşia ülkesinde yaşanan bir salgından dolayı memleketinde bakır işçisinin kalmadığı belirtilmektedir. Böyle bir durumda 500 talent yani 15 tonluk bir miktarın gönderilmiş olması biraz olanaksız durmaktadır. Eğer şekel ihtimali doğru ise 1 şekel = 8,4 gramdan 500 şekel = 4,2 kg yapmaktadır. Alaşia kralının da mektubunda bu miktarın az olmasından dolayı firavuna kendisine kırılmaması gerektiğini yazması metinde geçen miktarın şekel olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bkz: M. Liverani, age. 2001, s. 173.; W. L. Moran, age. 1992, s. 107.; A. F. Rainey, age. Vol. 1, 2015, s. 341; Konuya farklı bir boyut kazandırması açısından bir başka kaynaktan yer alan çeviriyi de aktarmanın faydalı olacağını düşünüyoruz. Yukarıda 500 olarak ifade edilen rakam burada 5 mina olarak ifade edilmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: A. F. Rainey, age. Vol. 1, 1996, s. 189.

²⁸⁵ Öldürücü salgın hastalık tanrısı sıfatıyla bilinen Nergal Ereşkigal'in kocası olup Lugalgirra ve Meslamta'ea olarak da isimlendirilmiştir. Nergal yeraltı tanrısı olarak da bilinir. Alberto R. W. Green, "The Storm-god in the Ancient Near East, Eisenbrauns", Winona Lake, Indiana 2003, s. 141; Manfred Lurker, *The Routledge Dictionary of Gods and Goddesses, Devils and Demons*, Routledge, London 2004, s. 135.

²⁸⁶ Gümüş eski Mısırlılar için kutsal bir öneme sahip olan değerli madendi. Hatta tapınaklarda yer alan yazıtlardan gümüşün altından daha değerli olduğu anlaşılmaktadır. Bu altının çok fazla olması gümüşün ise azlığına bağlı olmalıydı. Ayrıca şu makaleye de bakılabilir: N. H. Gale and Z. A. Stos-Gale, "Ancient Egyptian Silver", *The Journal of Egyptian Archaeology*, Vol. 67 (1981) s.103-115.

(30-34) *Dahası Alaşia memleketinin adamlarından biri Mısır ülkesinde öldü onun eşyaları senin ülkende ancak onun oğlu ve hanımı benim ülkemde. Bu yüzden kardeşim Alaşia memleketinin adamlarının mallarını muhafaza et ve onları elçime teslim et.*

(35-39) *Kardeşim, habercinin ülkemde üç yıl kalmasından dolayı endişe etme, çünkü Nergal'ın eli ülkemde ve kendi evimde. Benim genç (muhtemelen salgından dolayı) bir karım öldü kardeşim.*

(39-42) *Şimdi kardeşim, benim elçimle birlikte senin elçini güvenli ve hızlı bir biçimde gönder ben böylece kardeşimin selamlama hediyelerini göndereyim.*

(43-48) *Dahası kardeşim, talep ettiğim çok miktarda olan gümüşü gönder. Kardeşim senden istediğim eşyaları (da) gönder. Ve kardeşim her şeyi tam olarak yapmalı ki ben de senin söylediğin her ne ise onu yapayım.*

(49-53) *Sen Hatti veya Babil (Şanhata) krallarıyla kıyaslanmadın (onlarla aynı seviyeye konulmadın.)²⁸⁷ Bana gelince kardeşim bana ne tür bir selamlama hediyesi gönderirse ben onun sana iki katını gönderiyorum²⁸⁸.*

(49-53) *Elçileriniz daha önce olduğu gibi bana gelsin ve benim elçilerim de sana gelsin²⁸⁹.*

Bir önceki mektuba nazaran burada daha yoğun bir şekilde iki eşit devletin karşılık ve eşitlik ilkesiyle hareket ettiği gözlemlenir. Mektubun giriş cümlesinden itibaren kraliyet yazışmalarının tüm normlarını içerdiğini görülür. Örneğin; kardeşten kardeşe mektup, hane halkının refahını sorma, kendi hane halkı ve refahını bildirme gibi. Ayrıca kardeşliklerini, birbirine karşı olan sevgilerini eşit kalite ve eşit miktarda değerli ve lüks hediyelerle taçlandırmaları sebebiyle eşitlik, iki eşit ortağın karşılıklı, sürekli ve dengeli mal değişiminde bulunması sebebiyle karşılılık ilkesiyle hareket ettikleri anlaşılır. Kralların kendi kendine yeterliliği, zenginliği ve gücünün göstergesi olan bu hediyeleşmeye, bir güç ve üstünlük oyunu demek yanlış olmasa gerek.

²⁸⁷ W. L. Moran, age. 1992, s. 108. ; M. Liverani, age. 2001, s. 152.

²⁸⁸ Bu kısmın çevirisi kaynağa göre değişkenlik göstermektedir. Rainey'de "Sen Hatti ya da Babil krallarıyla aynı seviyeye konulmadın" denilirken Liverani'de "Beni Hatti ya da Babil krallarıyla kıyaslama" şeklinde bir tercüme yapılmıştır. Moran'da da "Sen Hatti ve Şanhata krallarıyla aynı seviyeye konulmadın" denilmektedir. Bu açıdan karmaşık bir durumla karşı karşıyayız. Karşılaştırma için bkz: Mario Liverani, *International Relations in the Ancient Near East, 1600-1100 BC*, New York 2001, s. 152.; A. F. Rainey, age. Vol. 1, Leiden-Boston 2015, s. 343.; W. L. Moran, age. 1992, s. 108. Öte yandan Şanhata kelimesinin Sumer isminin Akadca karşılığı olduğu da belirtilmektedir. Bu konuda şu kaynağa bkz: Gérard Gertoux, "80 Old Testament Characters of Word History Chronological", *Historical and Archaeological Evidence*, PhD candidate in Archaeology and history of Ancient World, Lulu 2006, s.109.

²⁸⁹ A. F. Rainey, age. Vol. 1, 2015, s. 107, 108.

Alašia kralı mektubunda 500 talent bakır gönderdiğini söyler. Bu günümüz ağırlık birimine uyarlanmış haliyle yaklaşık 15 tona tekabül eder. Bu sebeple bakır miktarının azlığından dolayı Alašia kralının Mısır kralından özür dilemesi ikna edici değildir. Bu noktada özür ya ironiktir ya da söz konusu miktar talent yerine mina'dır. Bu da günümüz ağırlık birimine uyarlanmış haliyle 250 kg olur. Gönderilen miktarın mina olması mektubun muhteviyatına daha uygun gözükmetedir. Liverani'de de mektubun bu bölümü şekel olarak belirtilir. Ülkesindeki salgın dolayısıyla bakır işçilerinin birçoğunun öldüğünden bahseden Alašia kralının az miktarda bakır göndermesi özrüne gerekçe olarak gösterilebilir²⁹⁰.

Mektubunda özgüveni hissedilen Alašia kralı, Mısır'a ülkesine eli dolu şekilde gelecek elçiye karşılık bakır göndereceğini söyler. Bu söylem bize EA 35'in karşılıklı ilkesiyle yazılmış ve iyi düşünülmüş bir diplomatik mektup olduğunu gösterir. Bol miktarda iyi kalite gümüş isteyen Alašia kralının gümüşü hangi sebeple istediği, neden bu kadar ısrarcı olduğu düşündürücüdür²⁹¹. Konuyu kavrayabilmek adına Alašia kralının neden büyük miktarda gümüşe ihtiyaç duyduğu, gümüşün kullanım alanları incelenmelidir. Adasında yeteri kadar gümüş madeni rezervi olmayan Alašia kralı altın gibi gümüşü de ithal yolla karşılamak zorundadır. Gümüşün bu dönemde gemi ve mücevher yapımında kullanıldığını gösteren kanıtlar vardır²⁹². Ayrıca gümüş; cımbız, iğne, küpe, yüzük, bilezik ve halhal gibi nesnelerde kullanılmıştır²⁹³. Adada ele geçen

²⁹⁰ Mezopotamya toplumlarının inanç sisteminde Nergal veba ve salgın tanrısıdır. Ayrıca Babil inanç sisteminde ve efsanelerinde yer altı tanrısı, gökyüzü tanrıçası olarak da bilinir. Alašia topraklarında Nergal'ın adının geçmesi doğu-batı medeniyetleri arasında yaşanan etkileşime örnek gösterilebilir. Bkz: W. L. Moran, a.g.e., s. 107-108.

²⁹¹ J. D. Muhly, "The role of Cyprus in the economy of the Eastern Mediterranean", in V. Karageorghis, (ed.) *Acts of the International Symposium "Cyprus Between the Orient and the Occident"*, 45-60. Department of Antiquities of Cyprus, Nicosia, 1986, s. 51; V. Karageorghis, N. H. Gale and Z. A. Stos-Gale, "Two silver ingots from Cyprus", *Antiquity* 57, 1983, s.212. C. Zaccagnini, "The interdependence of the Great Powers in, R. Cohen and R. Westbrook (eds), *Amarna Diplomacy. The Beginnings of International Relations*", 141-153. The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London. 2000, s. 146; M. Liverani, "Irrational elements in the Amarna trade", in G. Buccellati, M. Kelly Buccellati and P. Michalowski (eds), *Three Amarna Essays by M. Liverani. Sources and Monographs on the Ancient Near East* 1/5, 21-33. Undena Publications, Malibu, 1979, s. 28-29.

²⁹² P. R. S. Moorey, "Ancient Mesopotamian Materials and Industries", Clarendon Press, Oxford, 1994, s. 238. Ayrıca Gümüş nesnelerin ilk olarak erken Cypriote III'te görülmesine rağmen, Orta Cypriote ve hatta Geç Cypriote I'de nispeten az olduğunu ortaya koymaktadır. Kısmen Amarna dönemine karşılık gelen, daha fazla gümüş eser bulunan, ancak sayıları düşük olan, Geç Kıbrıs II dönemindeki bölgelerde ilginç olan ve belirtilmesi gereken şey, gümüşün aksine, aynı dönemin mezarlarında bol miktarda altın bulunmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz: L. Åström, "The Late Cypriote Bronze Age", *Other Arts and Crafts. The Swedish Cyprus Expedition vol. IV part 1D. The Swedish Cyprus Expedition*, Lund, 1972, s. 565-567.

²⁹³ Pyla-Kokkinokremos sahasındaki kazılar Kıbrıs'ta bulunan tek gümüş külçeyi ortaya çıkarmıştır. Külçe gümüş bir kâsenin parçalarıyla birlikte gizlendikleri için gümüşçünün hazinesinin bir parçası gibi görünmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: V. Karageorghis and M. Demas, "Pyla Kokkinokremos A Late 13th century BC Fortified settlement in Cyprus", *Department of Antiquities of Cyprus, Nicosia*, 1984, 64-65. ; Ayrıntılı bilgi için bkz: Aliye Öztan, *Acemhöyük külçeleri*, Belleten, Cilt: LXI, Sayı: 231, 1997.

arkeolojik kanıtlar gümüşün çok fazla kullanılmadığını gösterse de bunun yanıltıcı olabileceğini düşünmekteyiz. Çünkü gümüş, komşu bölgelerin metinlerinin deşifre edilmesiyle birlikte gümüşün en önemli rolünün bir değer endeksi olduğu keşfedilmiştir²⁹⁴. Başka bir deyişle hammaddelerin ve işlenmiş nesnelerin değeri gümüş açısından ifade edilir. Yani gümüş ticarete kullanılır, borç olarak alınır. Metinlerde gümüşün değeri her zaman gümüş açısından verilen hammadde ve satın alınan nesnelere ödeme yapmak için kullanılmıştır²⁹⁵. Kibro-Minoan yazısı deşifre edilmediği için gümüşün adada benzer bir şekilde kullanılıp kullanılmadığını bilemiyoruz. Fakat Kıbrıs'ın ticaret ağının bir parçası olduğunu göz önünde bulundurursak gümüşün hem iç hem de dış ticarî faaliyetler için gerekli olacağını varsaymak mantıksız değildir.

Ugarit'te bulunan maalesef bazı yerleri kırık olan mektupta Alaşia kralının Ugarit zeytinyağı sevkiyatını ödemek için gümüş kullandığı belirtilir. Bu sebeple Alaşia kralı tarafından gümüş talebi yersiz değildir. İşlem ve hizmetlerin ödenebilmesi için gümüş, ülke ekonomisi adına gerekli bir metaldir. Kalay, altın, fildişi, zeytinyağı gibi hammaddelerin satın alınması ve yurt dışından satın alınan gemiler gibi işlenmiş nesneler ve ihtiyaçlar doğrultusunda haraç ödenmesi için gümüş şarttır.

Mısır, gümüş bakımından yetersiz bir ülkedir. Yazılı kaynaklara göre Mısır ticaret yoluyla veya Levant, Anadolu ve Ege'den haraç yoluyla büyük miktarda gümüş almıştır²⁹⁶. Bunun yanı sıra evlilik yoluyla da gümüşün Mısır'a geldiği görülür. Gümüş Mısır'da çıkarılan bir maden olmamasına rağmen Mısır'da büyük miktarda bulunmaktadır. Alaşia kralının bu durumdan mutlak bilgisi olmalı ki Mısır'dan gümüş talep ettiğini mektubunda yazmıştır²⁹⁷. Gümüş talebi EA 35 ile birlikte Kıbrıs'tan gönderilen bakır için dolaylı bir ödeme olması kuvvetle muhtemeldir²⁹⁸.

²⁹⁴ P. R. S. Moorey, a.g.e. ,s. 237.

²⁹⁵ M. Liverani, a.g.m., s.29.

²⁹⁶ P. Lacovara and Y. L. Markowitz, “Silver”, in D. B. Redford (ed.), The Oxford Encyclopaedia of Ancient Egypt, 3, 286–288. Oxford, Oxford University Press, 2001, s.287.

²⁹⁷ M. Liverani, a.g.m., s.28.

²⁹⁸ M. Liverani, a.g.m., s.28-29.

İyi kalitede gümüş istedikten sonra mektubuna devam eden Alaşia kralı, Mısır'dan en iyi kalite iki *kukkubu*²⁹⁹ kabı yağ ve salgınla ilgili olduğunu düşündüren akbaba kehanet uzmanı istemiştir. Mütercim istemesi Mısır kültüründeki inanışların Alaşia krallığı tarafından bilindiği ve uygulandığını göstermektedir. Ülkesindeki salgın dolayısıyla karısının öldüğünü söyleyen Alaşia kralı tedbir amaçlı üç yıl Mısır elçisini ülkesine göndermemiş, elçinin akıbeti için endişelenmemesi gerektiğini Mısır kralına bildirmiştir.

Alaşia Mısır arasında bakır haricinde kereste ticaretinin yapıldığını anladığımız satırlarda, Alaşialı kerestecilerin sesi olan kral, Mısır'dan kereste ücretini talep etmektedir³⁰⁰. Bu cümlelerden hareketle üreticilerin devlet vasıtasıyla ticari bağlantılar kurduğu düşünülebilir. Ardından gümüş talebi ikinci kez yinelenmiş ve hediyeleşmenin devam etmesi Mısır'ın Alaşia'nın isteklerini karşılamasına bağlı kılınmıştır. Mektubun son satırlarında çevirisine göre değişkenlik gösteren satırlar yer alır. “*Sen Hatti veya Babil (Şanhar) krallarıyla kıyaslanmadın (onlarla aynı seviyeye konulmadın.)*, Liverani'nin çevirisiyle “*Beni Hatti ya da Babil krallarıyla kıyaslama*”. Bu cümlelerden hareketle Mısır krallığının, Alaşia krallığına ayrıcalık gözetmesinin istendiği düşünülebilir. Ticaretin sorunsuz işlemesi için tüccarların ve diplomatların Alaşia Mısır arasında gidiş geliş temennileri ile mektup sonlandırılmıştır³⁰¹.

EA 36

Alaşia Mısır ilişkisini gösteren dördüncü mektuptur. Okunabilen kısmı 24 satırdan oluşmaktadır. Alaşia kralının Mısır'a gönderdiği mektuplar arasında en fazla tahrip olanıdır. Tablet, Kahire Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. İçeriğini Mısır'a yapılan bakır sevkiyatı ve karşılığında istenen tahıl oluşturur. Tabletlin transliterasyonu ve tercümesi Cochavi-Rainey tarafından yapılmıştır. Bir diğer tercüme çalışması da Moran'a aittir³⁰².

-7) [*a-na LUGAL KUR Mi-iş-ri ŠEŠ-ia*]

²⁹⁹ Kukkubu metalden ya da taştan yapılmış bir çeşit kap, sunu kabı, rhyton. Bkz: J. Black, A. George, N. Postgate (eds.), a.g.e., s.165.

³⁰⁰ J. D. Muhly, a.g.e., s.49.

³⁰¹ W. L. Moran, a.g.e., s. 108.

³⁰² William L. Moran, age,1992, s.109 - 110. ; A. F. Rainey, age. Vol. 2, 2015, s.344 - 347. ; A. F. Rainey, age. Vol. 2, 2015, s.1381.

- 6) [qí-bí-ma um-ma LUGAL KUR A-la-ši-ia]
- 5) [ŠEŠ-ka-ma a-na ia-ši šu-ul-mu]
- 4) [a-na ŠEŠ-ia lu-ú šu-ul-mu]
- 3) [a-naÉ-i-šua-naDAM.MEŠ-i-šu]
- 2) [a-naDUMU-e-šua-naANŠE.KUR.RA-šuGIŠ.GIGIR-šu]
- 1) [ùa-nalìb-biKUR-i-šudan-níšlu-úšu-ul-mu]
- 01) [.....]traces[...]
- 02) [.....]mina-ab[...]
- 03) [.....mi-i]-iṣ.....[...]
- 04) [.....]i-pu-šu[...]
- 05) [...as-ḥ]u-urx[U]RUDUma-l[ai-]pu-šuu-še-bi-[laù]
- 06) [i-na-naa]-naŠEŠ-iaú-še-bi-lu12[0(+X?)URU]DUri-ḥu70URUDUAŠ G[Ú.UN]
- 07) [ù GÚ.U]N mim-ma ta-aḥ-ba-ṣí 30 +[AŠ G]Ú.UN URUDU TAR KUR ta-ḥi[...]
- 08) [i-na-n]aŠEŠ-ú-ašatu-še-bi-lama-arši-ip-ri-ka-m[ai-din]
- 09) [a-na-k]ušaú-še-bi[-l]a-kumi-i-iṣi-na-naa[s]-ḥu `ur`[ù]
- 10) [ma-l]ali-bi-ka[l]u-ú-še-⟨bi⟩-la-ku[...]
- 11) [ùš]a-ae-ri-šu[-k]ašu-bi-lait-tili-bi-k[a...]
- 12) [i-na-n]aa-naŠEŠ-i[a]URUDUma-`a-dae-pu-uš-m[a...]
- 13) [GIŠ.]MÁ.MEŠlu-ú[ma-`]a-dašu-up-ra-maURUDU[...]
- 14) [ša-]a-tiki-`i`ma`-[a]-[d]aURUDUi-pu-šuŠE.BARi[-na...]
- 15) [GIŠ.MÁ.MEŠiš-tu]`pi`-ḥa-tišaki-na-ḥi[šu-bi-la]
- 16) [ki-mai-naUD.KAM.MEŠp]a-ni-maa-ka-lalu[e-pu-uš]
- 17) [.....] Rev.
- 18) [i-na-nama-arši-ip-r]i-ia2ša-na-tita[-ak-ta-la-šu]
- 19) [šu-ul-ma-na-ka]šail-qa-a`ù`a-ma[-teMEŠša]
- 20) [e-ri-šu-kašu-bi-la]blankspace[...]
- 21) [.....]elpu-nu-ki[.....]

22) [.....]

23) [.....]

24) [.....]

(1-7 [Önyüz]) Mısır memleketinin kralı, benim kardeşime: Alaşia memleketinin kralı, senin kardeşin (şöyle) der: ben afiyetteyim, benim kardeşim de öyle olsun. Onun evi, eşleri, oğulları, atları ve arabaları ve onun ülkesindekiler gerçekten çok iyi olsunlar.

(1-4) [.....] (Arka Yüz.)

(5-11) ben [x ... miktarı ifade eden kısım var ancak silik] bakır araştırdım onlar hazırlanır hazırlanmaz göndereceğim. Ve şimdi ben kardeşime 120 (+x) talent bakır gönderiyorum. Kalan 70 talenttir. (?) [arasında/içinde] talent (için) sevinebilirsin³⁰³.30+ [1(?)] talent (ise) çok renkli alaşımdır. (?) [...] Şimdi kardeşim, sen elçini gönder ki [...]. Bence, (de) benim sana gönderdiğim miktar çok az; şimdi senin arzuladığın miktar için araştırma yapıyorum. Ben doğrusu senin bana bildirdiğin istek doğrultusunda göndereceğim. Sen [...] arzuluyorsun.

(12-17) şimdi kardeşim, ben daha fazla bakır hazırlıyorum [...] Gemiler çok sayıda olsun, onları buraya gönder. Daha çok bakır [...] hazırladığımdan eski günlerde olduğu gibi bana Kenan diyarından gemilerle tahıl gönder. Böylece ekmek yapabilelim [...]

(18-19) Şimdi benim elçime gelince, sen onun dönüşünü iki yıldır erteliyorsun. O bana senin esenlik içinde olduğunu ve benim senden istediğim şeyleri getirecek. Onu bana gönder.

(20-24) [Bu satırlar okunamamıştır. İlerleyen kısımlar ise kırıktır]³⁰⁴

Mektuba diğer mektuplarda da gördüğümüz selamlama cümleleriyle başlanır. Daha öncesinden Mısır tarafından istenen bakırların hazırlandığı bilgisine ulaşılır. Alaşia'dan yapılacak bakır sevkياتının iki parti halinde olacağı, öncelikle 120 talent, ardından 70 talent gönderileceği bildirilir. Hazırlanan bakır için Mısır kralının neşelenmesi gerektiğini söyleyen Alaşia kralı günümüzde tam olarak ne olduğu tespit edilememiş 30 talent çok renkli alaşımı da sevkiyata dâhil etmiştir. Toplamda 190 talent bakır Mısır'a gönderilen miktarının oldukça fazla olduğunu göstermektedir. Ne olduğu tespit edilemeyen alaşımın bakır olduğunu varsayarsak toplamda 220 talent etmektedir. Bu miktar günümüz ağırlık birimine uyarlanmış haliyle yaklaşık 6600 kg

³⁰³ Bu cümle bir hayli eksiklerle doludur. Ancak "talent", "neşelenmek" kelimelerini bir önceki ifadelerle bağladığımızda Alaşia kralının şunu demek istediğini tahmin edebiliriz: "120 talent gönderdim, kalan ise 70 talenttir. Gönderdiğim talentler için neşelen."

³⁰⁴ A. F. Rainey, age. Vol. 1, 2015, s. 345, 347.

bakır demektir. Mektubun devamında Mısır kralına hak verircesine gönderdiği miktarın az olduğundan, Mısır kralının istediği miktarı tamamlamak için araştırma yaptığından bahseder.

Mısır'a gönderilecek bakır için çok sayıda gemi isteyen Alašia kralı karşılığında Kenan bölgesinden tahıl istemiştir³⁰⁵. Bakıra karşılık istediğini düşündüğümüz tahılda bakır oranında çok olacaktır. Cümle bütünlüğünden anlaşıldığı üzere tahıl daha önceden de Mısır'dan Alašia'ya gönderilen ürünler arasındadır. Ülkesinin tahıl ihtiyacını karşılamak isteyen Alašia kralı son olarak Mısır'dan iki yıldır gönderilmeyen elçisini istemekte ve elçi ile birlikte Mısır kralından isteklerini karşılamasını beklemektedir.

EA 37³⁰⁶

Alašia Mısır etkileşimini gösteren bir diğer mektuptur. 29 satırdan oluşmaktadır. Tablette noksan kısımlar olmasına rağmen genel bilgi edinmemizi sağlayan satırlar mevcuttur. Mektubun transliterasyonunu ve tercümesini Cochavi-Rainey yapmıştır³⁰⁷. Moran ve Liverani'ye ait tercümeleri de bulunmaktadır. EA 37 günümüzde British Museum'da sergilenmektedir. Bu tableti özel kılan husus ilk defa tüccar ya da elçi olduğunu düşündüğümüz kişilerin isminin geçmesidir.

01) [a-n]aL[UGA]LK[U]R[Mi-iş-riŠEŠ]-`ia`

02) [qí-]bí-ma`um`-`ma`[LUGALK]UR`A`-la-si-ia

03) [ŠE]Š-ka-maa-naia-`ši`[šu]-`ul`-mu

04) [a]-naŠEŠ-ialu-ú`šu`-`ul`-[m]u

05) `a`-naÉ-i-šua-na`DAM`.MEŠ`-i-šu

06) [a-n]aDUMU-e-šua-naANŠE.KUR.RA<-šu>GIŠ.G[IGIR]-šu

07) `ù`a-nalib-biKUR-i-šudan-<níš>lu-ú[šu]-ul-mu

³⁰⁵ Tahılın Kenan Bölgesinden istenmiş olması Mısır'ın vasallarına yüklemiş olduğu görev ve sorumluluklardan olabilir. Bkz; A. F. Rainey, age. Vol. 1, 2015, s. 344, 346.

³⁰⁶ William L. Moran, age,1992, s.110 - 111. ; A. F. Rainey, age. Vol. 2, 2015, s.348 - 349. ; A. F. Rainey, age. Vol. 2, 2015, s.1382.

³⁰⁷ A. F. Rainey, age. Vol. 2, 2015, s. 1382.

- 08) [šu-u]l-ma-nušaŠEŠ-ia
09) [NA4m]é-ku5GÚ.UN5ši-mi-it-´tu4´´ANŠE´.´KUR´.´RA´
10) [šu]-ul-ma-nušaŠEŠ-ia
11) [DUM]Uši-ip-rišaŠEŠ-ia
12) ´ha´-mu-taal-ta-ap-´ra´
13) ùe-né-en-naŠEŠ-i´a´´DUMU´[ši-ip-]r[i-i]a
14) ha-mu-tali-iš-´te´-´ši´-´ra´-a[m-m]a
15) šu-ul-ma-naša´ŠEŠ´-[i]a
16) lu-uš-a-alù´ša´ha[-á]š-h[a-t]a?
17) i-naṭup-pišu-ku-un-malu-še-bi-[l]a
18) KÙ. BABBARša-ar-pašu-bi-la
19) ŠEŠ-ú-aDUMUši-ip-ri-ia
20) la-ai-ka-al-lali-iš-[pu]r
21) [I]?Bá-áš-tum-me-e
22) IKu-né-e-a
23) IE-til-lu-na
24) [Ix-]´ru´-´um´-ma
25) IUš-bar-ra
26) IBe-e[l]-´ša´-a[m]-´ma´
27) ´ŠEŠ´-´ú´-a´l[i´-[mé-]š[i-r]a-[š]u-´nu´[-t]i
28) š[a]i[t]-t[i-][i]a....
29) a-r[u-]?

(1-7) Mısır memleketinin kralına, benim kardeşime. Kardeşin, Alaşia memleketinin kralı böylece der: Ben afiyetteyim. Benim kardeşim de afiyette olsun. Onun evi, eşleri, oğulları, atları ve arabaları ve onun ülkesindeki her şey çok iyi olsun.

(8-12) *Kardeşimin selamlama hediyelerine gelince. Beş talent saf cam, beş takım at benim kardeşimin selamlama hediyesidir. Kardeşimin elçisiyle onları hızlı bir biçimde gönderdim.*

(13-20) *ve şimdi kardeşim, o (firavun kastediliyor) benim elçimi hızlı bir biçimde göndersin ki böylece ben kardeşimin afiyette olduğu konusunda bilgi edineyim. Ve her ne arzularsan mektubunda yaz ve ben gerçekten onu sana göndereceğim. Bana arıtılmış/saflaştırılmış gümüş gönder³⁰⁸. Benim kardeşim elçimin dönüşünü geciktirmesin. O (firavun kastediliyor) onu göndersin.*

(21-24) *Baštummê, Kunêa, Etilluna, [-]r[u]mma, Ušbara, Bē[l]-šamma 'ya gelince benim kardeşim, o onları serbest bıraksın...*

Klasik selamlama cümlesinin ardından Alaşia kralı yolladığı hediyelerden bahseder. Mısır'a 5 talent saf cam, 5 takım at gönderir. Bir önceki mektupta elçilerin seri bir şekilde Alaşia topraklarına geri gönderilmesini bu mektupta yine tekrarlanmıştır. Mısır'a giden ürünlere karşılık arıtılmış, saf gümüş isteyen Alaşia kralı ilk defa isim zikreder ve elçi ya da tüccar olduğunu düşündüğümüz Alaşia'lı kişilerin ülkesine bir an önce gönderilmesini isteyerek mektubuna son verir³⁰⁹.

EA 38³¹⁰

Alaşia Mısır ilişkilerini gösteren altıncı mektuptur. 30 satırdan oluşan mektubun her satırı günümüze ulaşmıştır. Tablet günümüzde Berlin'deki Vorderasiatisches Müzesi'nde bulunur. Mektubun transliterasyonunu ve tercümesini Cochavi-Rainey yapmıştır. Liverani ve Moran'ın da çevirileri bulunmaktadır. Alaşia tarafından gönderilen EA 38'i diğer mektuplardan ayıran en önemli özellik; ticarete konu olabilecek mal talebinde bulunulmaması ve Alaşia kralı Mısır kralına ülkesinin içinde bulunduğu durumu izah etmeye çalışmasıdır.

01) *a-našàr-riKURMi-iš-riŠEŠ-iaqí- 'bí`- 'ma`*

02) *um-mašàr-riKURA-la- 'ši`-iaŠEŠ-ka-ma*

03) *a-naia-šišul-muàa-naka-šalu-úšul- 'mu`*

³⁰⁸ A. F. Rainey, age. Vol. 2, 2015, s. 1383.

³⁰⁹ W. L. Moran, a.g.e., s. 110.

³¹⁰ William L. Moran, age,1992, s.111 - 112. ; A. F. Rainey, age. Vol. 2, 2015, s.350 - 353. ; A. F. Rainey, age. Vol. 2, 2015, s.1383.

- 04) a-naÉ-kaNITLAM4.MEŠ-kaDUMU.MEŠ-kaANŠE.KUR.RA.MEŠ-ka
- 05) GIŠ.´GIGIR´.MEŠ-kaùì-nama-a-duÉRIN.MEŠ-ka
- 06) KUR.KUR-kaLÚ.MEŠGAL.GAL-kadan-niš´lu´-úšul-mu
- 07) am-mi-niŠEŠ-iaa-wa-taan-ni-ta
- 08) a-naia-šita-qáb-bišu-úŠEŠ-ia
- 09) la-ai-de4-šua-wa-⟨ta⟩-maan-ni-tala-ai-pu-uš
- 10) a-na-kue-nu-maLÚ.MEŠšaKURLu-uk-´ki´
- 11) ša-at-taša-ta-ma´i´-´na´KUR-i´a´´URU´š´é-eḫ-ra
- 12) i-lé-qè
- 13) ŠEŠ-ḫiat-tata-qáb-bia-naia-´ši´
- 14) LÚ.MEŠšaKUR-kait-ti-šu-nui-ba-aš-ši
- 15) àa-na-kuŠEŠ-iala-ai-de4-mìki-iit-ti-šu-nu
- 16) i-ba-aš-šišum-mai-ba-aš-ši´LÚ´.MEŠšaKUR-ia
- 17) àat-taa-naia-šišu-puràa-na-ku
- 18) ki-i´lib´-bi-iae-pu-uš
- 19) at-ta-mala-ati-de4-eLÚ.MEŠšaKUR-i[a]
- 20) la-ae-´pu´-´uš´a-ma-taan-ni-tašum-ma
- 21) i-pu-šuLÚ.MEŠšaKUR-iaùat-taki-i´lib´-b[i]-´ka´
- 22) e-pu-uš
- 23) e-nu-maŠEŠ-iaki-iLÚ.DUMUKIN-ri-ia
- 24) ´la´-´a´ta-aš-purṭup-puan-ni-tu4ŠEŠšaLUGAL
- 25) ´li´-iš-purša´e´-pu-´uš´[L]ÚDUMUKIN-ri-´ka´
- 26) ´i´-qáb-´bu´-´ni´
- 27) ´ša´-ni-tama-i-⟨ú⟩-tu4a-ba-e-kàa-na
- 28) a-ba-e-iai-napá-na-nie-pu-šu
- 29) a-ma-⟨ta⟩an-ni-taùì-na-an-naŠEŠ-ia

30) la-ata-ša-kà-ani-nalib-bi-ka

(1-6) *Senin kardeşin olan Alašia memleketinin kralı Mısır memleketinin kralı, benim kardeşime şöyle der: Ben afiyetteyim; sen de afiyette olasın. Evin, hayat arkadaşların, oğulların, atların, arabaların ve senin muazzam ordun, ülkende bulunanlar, soyluların çok iyi olsun.*

(7-12) *Niçin benim kardeşim bu şeyi bana söylüyor. Buna gelince, benim kardeşim bilmiyor mu? Ben bu şeyi yapmadım. Şimdi Likya memleketinin adamları yıldan yıla benim ülkemdeki küçük kentleri ele geçiriyorlar. (Buna rağmen)*

(13-18) *benim kardeşim, bana şunu diyor: “Senin ülkenin adamları onlarla birlikte.” Ama ben, kardeşim, onlarla olduklarını bilmiyordum. Eğer benim ülkemden onlarla birlikte olan adamlarım varsa o zaman sen bana yaz ve ben onlara yapılacak olan şeyi yaparım.*

(19-22) *Sen benim ülkemden insanların onlarla olduğunu bilmiyorsun. Ben bu şeyi yapmadım! Eğer benim ülkemin insanları bunu yaptıysa o zaman sen bana (onlara) yapacağın şeyi yaz.*

(23-26) *Şimdi benim kardeşim benim elçimi geri göndermediğinden dolayı bu tableti sana getirmesi için kralın kardeşini (muhtemelen Alašia kralının kardeşi) elçi olarak görevlendirilmiştir. İzin verin ona yazsın. Senin elçilerin bana yapacağım şeyi söylemeli.*

(27-30) *Dahası geçmişte atalarından hangisi benim atalarımın böyle bir şeyi yaptı? Öyleyse kardeşim hayır! Bunun için endişelenme³¹¹.*

Alašia kralının yazdığı diğer mektuplarla kıyaslandığında giriş kısmında ilk kez “Senin muazzam ordun” şeklinde bir ifade yer alır. Önceki mektuplardan bu yönüyle ayrılan EA 38’in, Lukka/Likyalıların Alašia’ya saldırmasından dolayı Mısır’dan yardım talep etmek için mi yoksa Mısır kralının önceki mektubunda Alašia kralını Likyalılarla birlikte hareket edip Mısır topraklarına saldırmakla suçladığı için mi bilinmez savunma metni şeklinde yazılmış olduğu görülür. Mektubun ana temasını Mısır kralının öncesinden yazmış olduğunu düşündüğümüz bu mektubuna cevaben Alašia kralının suçlamayı reddetmesi ve ülkesini savunması oluşturur³¹².

İlerleyen satırlarda Alašia kralı savunmasında Mısır topraklarına yapılan saldırıda Likya ile Alaşialıların ortak hareket ettiğini bilmediğini, şayet beraber hareket

³¹¹ A. F. Rainey, age. Vol. 1, 2015, s. 251, 253.; Mektubun 23-26. satırları Moran’dan çevrilmiştir. Bkz: W. L. Moran, age. 1992, s. 111, 112.

³¹² T. Bryce, age. 2005, s. 62.

edilmişse de kendi halkına gereken ceza ne ise Mısır kralı tarafından cezanın belirlenmesini, kendisinin de o cezayı uygulayacağı teminatını vermektedir. Alaşialı elçi Mısır tarafından alıkonulduğu için EA 38 Alaşia kralının kardeşi tarafından gönderilmiştir. Bu noktada başka bir elçi yerine Alaşia kralının kardeşinin gönderilmesi, sanki bu olay üzerine Mısır ile olan bağların kopmasından ya da olayın daha da büyümesinden korkulduğu için yetkin bir kişinin gönderildiğini akla getirir.

Alaşia kralı, Mısır kralına kendini bir kez daha ispat etmek istercesine atalarının güvenilirliğini referans göstererek Mısır'a ihanet etmediğini söyler ve mektubuna son verir.

EA 39³¹³

Alaşia kralı ve Mısır kralı arasında ele aldığımız yedinci mektuptur. Aynı zamanda Alaşia kralı tarafından yazılmış bilinen son mektuptur. 20 satırdan oluşmaktadır. Günümüzde Kahire Müzesi'nde muhafaza edilen metnin transliterasyonu ve tercümesi Cochavi-Rainey tarafından yapılmıştır³¹⁴. Ayrıca Moran ve Liverani'de de mektubun tercümesi yer alır.

01) *a-na LUGAL KUR Mi-iş-ri Š[E]Š-ia*

02) *qí-bí-ma*

03) *um-ma LUGAL KUR A-la-ši-ia ŠEŠ-ka-ma*

04) *a-na ia-ši šul-mu*

05) *ù a-na UGU-kal u-ú šul-mu*

06) *a-na É-ka NITLAM⁴.MEŠ-kaDUMU-ka*

07) *DAM.MEŠ-kaGIŠ.GIGIR.MEŠ-kama-duANŠE.KUR.RA.MEŠ-ka*

08) *ùi-naKURMi-iş-riKUR-ka*

09) *ma-gallu-úšul-mu lmaktadır.*

10) *ŠEŠ-iaLÚ.DUMU.KIN-ri-ia*

³¹³ William L. Moran, age,1992, s.112. ; A. F. Rainey, age. Vol. 2, 2015, s.354 - 355. ; A. F. Rainey, age. Vol. 2, 2015, s.1384.

³¹⁴ A. F. Rainey, age. Vol. 2, 2015, s.354 - 355.

11) ḥa-mu-ut-tana-aṣ-ri-iš

12) uš-še-ra-šu-nu iš-mé

13) šu-lu-um-ka

14) LÚan-nu-úDAM.GÀR-iaŠEŠ-ia

15) na-aṣ-ri-iš ḥa-mu-[ut-t]a

16) uš-še-ra-šu-nu

17) LÚ.DAM.GÀR-iaGIŠ.MÁ-ia

18) LÚ`pa-qá-ri-kaul

19) ia-qá-ar-ri-ib

20) it-ti-šu-nu

(1-3) Benim kardeşim olan Mısır kralına. Senin kardeşin Alašia kralı şöyle söyler:

(4-9) Ben afiyetteyim sen de afiyette olasın. Senin evin, hayat arkadaşların (en üst rütbelileri kast ediyor), oğulların, hanımların, araba sürücülerin, sayısız atların ve Mısır'da bulunanlar, senin ülkenin tamamın çok iyi olsun.

(10-13) Kardeşim, benim elçilerime gelince onları hızlı bir biçimde ve güvenli olarak gönder. Böylece ben senin afiyette olduğunu duyayım.

(14-16) Bu adamlar benim tüccarlarım. Kardeşim onları güvenli bir biçimde ve hızlıca gönder.

(17-20) Benim tüccarlarıma ve gemime gelince, senin gümrük müfettişlerin onlara yaklaşmasın.

Tabletin arka yüzünde “Š`tnwrn`À-la-ša” ibaresi yer almaktadır. Hiyeratik yazıyla ve siyah mürekkeple yazılan bu deyiş “Alašia'nın en büyüğünün mektubu” anlamına gelmektedir³¹⁵. Bu ifadeden Alašia'dan Mısır'a gönderilen mektupların tasnif edilerek

³¹⁵ A. F. Rainey, age. Vol. 1, 2015, s. 355.

saklandığı ve Alašia'dan Mısır'a farklı statüye sahip kişilerin de mektup yazmış olduğu bilgisini çıkarabiliriz.

Klasik selamlama cümlelerinin ardından Alašia kralı Mısır kralından elçilerinin güvenli bir şekilde ülkesine gönderilmesini istemiştir. Tüccarların ikili ilişkilerdeki önemli rolü olduğunu bir kez daha gördüğümüz bu mektubun ağırlık noktası ticarettir.

Alašia kralı tüccarlarına ve gemilerine istinaden “*gümrük müfettişlerin onlara yaklaşmasın*” derken muhtemelen Mısır ‘a engellenmesin ya da adınıza hak iddia eden hiç kimse gemime ve tüccarlarıma yaklaşmasın demek istemiş olabilir³¹⁶.

EA 40³¹⁷

Alašia ile Mısır arasında incelediğimiz sekizinci mektuptur. Alašia’lı bir memurun Mısırlı mevkidaşına yazdığını bildiğimiz tek tablettir. Bu mektup sayesinde iletişimin sadece devlet büyükleri arasında yapılmadığını farklı statüye sahip kişilerinde mektuplaştığını, hediyeleştiğini anlamaktayız. 28 satırdan oluşan metnin transliterasyonu ve tercümesi Cochavi-Rainey tarafından yapılmıştır³¹⁸. Ayrıca Moran ve Liverani’de de mektubun tercümesi yer alır.

(01) [a-na M]ÁŠKIM ša KUR Mi[-iṣ-ri ŠEŠ-ia]

(02) qí-bí[-ma]

(03) um-m[aMÁŠKIMš]aKURA-la[-ši-iaŠEŠ-ka-]ma

(04) a-na¹ia²(!)-[ši]šul-mu

(05) àa-na[UGU-ka]lu-úšul-mu

(06) ŠEŠ-ia>a-na[m]aḥ-r[iIŠu-m]i-it-ti

(07) 9URUDU2ši-in[-nuš]a[p]i-ri

(08) 1GIŠšaG[IŠ.M[Á]aš-pu-ru-u[š-šu-nu(?)]

(09) úš[u-utmi]-im-mal[a]-ai-din-n[a]

³¹⁶ W. L. Moran, age. 1992, s. 112.

³¹⁷ William L. Moran, age, 1992, s.113. ; A. F. Rainey, age. Vol. 2, 2015, s.356 - 357. ; A. F. Rainey, age. Vol. 2, 2015, s.1385.

³¹⁸ A. F. Rainey, age. Vol. 2, 2015, s.356 - 357.

(10) [a-n]a[ia-š]iùat-taši-in-n[uša]´pí´-´ri´

(11) t[a]-aš-pu-ra-am-maŠEŠ-ia

(12) i-nu-maa-našu-ul-ma-ni-ka

(13) 5URUDU3GÚ.UNURUDUD[Ú]G.G´A´

(14) Iši-in-nušapí-riIGIŠ.TAŠKARIN

(15) 1G[I]ŠšaGIŠ.MÁul-te-bíl

(16) [ša]-ni-tamŠEŠ-iaLÚan-nu-tu4

(17) [ù]´GIŠ´.MÁan-nu-úšaLUGAL

(18) [be-li-i]aùat-ta<GIŠ>.MÁ[šaLUGAL]

(19) [be-li-ia]ḫa-mu-ut-ta

(20) [na-aš-r]i-iššu-pu-ra[-am-ma]

(21) [ùa]t-taŠEŠ-ia´mi´-n[u]-u[m-me]

(22) [š]ate-ri-iš-šuki-ma[li-bi-ka]

(23) ùa-na-kui-dì-na-ak[-ku]

(24) ´LÚ´an-nu-úIṚšaLUGALbe-[li-ia]

(25) ùLÚp[a-]qá-ri-kait-ti-[šu-]nu

(26) uli-qè-ri-ibUGU-šu-nu

(27) ùat-taŠEŠ-iana-aš-r[i-i]š

(28) ḫa-mu-ut-tašu-pu-ra-am-ma

(1-5) Benim kardeşim Mısır'ın valisine. Senin kardeşin Alašia'nın valisi şöyle söyler: Ben afiyetteyim. Sen de iyi olasın.

(6-11) Ben, benim kardeşim [Šum]itti'ye şunları gönderdim: dokuz talent bakır, iki parça fildişi, bir adet gemi kirişi. Ama o bana hiçbir şey vermedi. Bununla birlikte benim kardeşim olan sen bana fildişi gönderdin.

(12-15) Şimdi senin için hediye olarak beş talent bakır, üç talent iyi kaliteli bakır, bir parça fildişi, şimşir ağacından bir adet kiriş, bir gemi kirişi gönderdim.

(16-20) *Diğer yandan benim kardeşim bu adamlar ve bu gemi krala, benim efendime aittir. Bu yüzden sen benim kralımın, efendimin gemisini hızlı ve güvenli bir şekilde bana geri gönder.*

(21-23) *ve sen benim kardeşim isteğin her ne varsa sana göndereyim.*

(24-28) *Bu adamlar kralın, benim efendimin hizmetkârlarıdır. Bu yüzden senin gümrük denetçilerin onlara dokunmasın (geçişlerine sorun çıkarmasın). Ve sen benim kardeşim, güvenli ve hızlı bir biçimde onları bana gönder³¹⁹.*

Selamlama kısmı Alaşia kralıyla benzerlik gösteren mektup yüksek rütbeli olduğunu düşündüğümüz (Günümüzdeki Vali makamına karşılık gelebilir.)³²⁰ Alaşialı devlet görevlisinden Mısırlı mevkidaşına gönderilmiştir. Alaşia ile Mısır arasında ticarete konu olan ürünlerin çeşidini bu tablette görmek mümkündür. Bakır, fildişi, gemi kirişi, şimşir ağacından kiriş, Mısır'a gönderilen ürünler arasındadır. Bahsi geçen ürünleri Alaşialı görevliler eşliğinde Mısır'a gönderen yetkili, geminin Alaşia kralına ait olduğunu, hızlı ve güvenli bir şekilde ülkesine geri gönderilmesini talep eder. Metnin içinde geçen “*Ama o bana hiçbir şey vermedi*” cümlesinden hareketle iki yetkilinin daha öncesinden mektuplaştığını Alaşialı yetkilinin Mısırlı mevkidaşından karşılık göremediğini anlamaktayız. Bu ve diğer mektuplar sayesinde ikili ilişkilerde karşılıklı ve eşitlik ilkesinin ülkelerin ekonomik ve siyasal hayatında ne denli önemli olduğunu görmektediriz.

Amarna Mektuplarının haricinde Kıbrıs Mısır etkileşimini gösteren yazılı kaynaklar arasında “Venamun Öyküsü”de yer almaktadır. “Venamun Raporu” olarak da bilinen metin, Mısır'ın Doğu Akdeniz ile temaslarını görmemize ve siyasi durumunu anlamamıza katkı sağlar. Anlatılan olayların gerçek mi yoksa kurgu mu olduğu henüz kanıtlanmış değildir. Hikâye XI. Ramses'in 23 ya da 24. saltanat yılında Amon başrahibi Herihor'un Venamun adlı hizmetkârını Amon'un kayığı için Lübnan'a sedir ağacı almaya gönderilmesi ile başlar. Ardından Venamun'un başından geçen olaylar anlatılır. Hikâyenin konumuz özelinde önemli olan kısmı Venamun'un Alaşia'ya gelmesi, yerli halkın onu istememesi, ölüm tehlikesi yaşayan Venamun'un Alaşia yerel prensesinden sığınma talep etmesi ve talebinin kabul edilmesidir. Buradan sonra

³¹⁹ A. F. Rainey, age. Vol. 1, 2015, s. 356; W. L. Moran, age. 1992, s. 113.

³²⁰ W.J. Murnane, “Imperial Egypt and the Limits of Power”, Amarna Diplomacy The Beginnings of International Relations, (Eds. Raymond Cohen, Raymond Westbrook), Johns Hopkins University Press, Baltimore, s.109.

devamı olmayan bu hikâye, Doğu Akdeniz dünyası hakkında bilgi vermekle kalmaz Mısır'ın Yeni Krallık sonundaki politik istikrarsızlığı da gösterir. Kısacası Venamun Hikâyesi konumuz açısından Kıbrıs ve Mısır arasında ekonomik ve politik bağların olduğunun ispatıdır.

3. 2. Arkeolojik Bulgulara Göre Kıbrıs Mısır İlişkisi

Yazılı metinlerin yanı sıra arkeolojik buluntular bölgeler arasındaki ilişkileri göstermesi açısından çok önemlidir. Üç tarafı denizle çevrili olan Anadolu'nun sahip olduğu kıyı yerleşimleri ve doğal olarak sonucunda gelişen deniz ticareti çok erken dönemlerden beri diğer uygarlıklarla iletişim kurmasında etkili olmuştur. Denizcilik faaliyetleri ve deniz ticaretinde kullanılan -insanları ve yükleri taşıyan- gemiler zaman zaman farklı sebeplerden batmıştır. Bunlardan bazıları deniz tabanı koşullarında korunmuştur³²¹. Son zamanlarda tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de Arkeoloji biliminin alt ana bilim dallarından biri olan Sualtı Arkeolojisi gelişim göstermiştir. Akdeniz bölgesinde ele geçen batıklar içinde Gelidonya ve Uluburun batığı çalışma konumuz özelinde yapılan ticareti ve ilişkileri göstermesi açısından detaylı şekilde ele alınacaktır.

Gelidonya Batığı'nın bulunduğu bölge günümüzde Antalya ilinin Fenike ilçesinde Gelidonya Burnu ucundaki Devecitaşı Adası'nın yaklaşık 50 m. açığında 26-28 metre derinliklerinde bulunur. Yöntem ve metot olarak dünyanın ilk sistemli batık kazısı olan Gelidonya Batığı yaklaşık M.Ö. 1200'e tarihlenmektedir³²². Geminin alt kısmının kayaya çarpması sonucu battığı düşünülür. Kargosunun büyük bölümü bakır ve kalay külçelerden oluşan batıkta ayrıca hurda metaller de bulunmuştur³²³. Batık bulunmadan önce Geç Tunç Çağı'nda Mykenli tüccarların Doğu Akdeniz ticaretine hâkim oldukları, Fenikeli tüccarların Demir Çağı'ndan itibaren deniz ticareti ile ilgilendikleri

³²¹ Koray Alper, “Sualtı arkeolojisi araştırma yöntemleri ve kazı teknikleri”, Doctoral dissertation, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s.1.

³²² G. F. Bass “A Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun (Kas): 1984 Campaign”, American Journal of Archaeology (AJA) 90, 1986, ss. 269-296; Ayrıca bkz. Bahadır Berkaya, “Türkiye’de Sualtı Arkeolojisi ve Kaçakçılığın Önlenmesi”, dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26.1255.14439.pdf, s. 297.

³²³ Harun Özdaş vd., “2010 Yılı Gelidonya Batığı Kazısı”, 33. Kazı Sonuçları Toplantısı, c. 3, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2011, s. 115

düşünüüyordu. Gelidonya Batığı'nın keşfi ile bu düşünceler yerini yeni bilgilere bırakmıştır³²⁴.

Geminin yükünü bakır, kalay, tunç külçeler ile metal olarak kullanılan aletler oluşturmaktadır. Madeni taş ve aletler, terazi ağırlıkları, skarabeler, 1 adet kandil ve 1 adet silindir mühür geminin buluntuları arasındadır. Kargonun büyüklüğü ve değeri düşünüldüğünde ekonomik sebeplerle denize açılmış ticaret gemisi olduğunu düşünülür. Batığın buluntularının çoğunu oluşturan bakır külçeler öküzgönü, yuvarlak, dikdörtgen veya pide biçimlidir. Ayrıca külçelerin üzerinde bulunan işaretlerin birçoğu Kıbrıs ve Ugarit'te rastlanılan çömlekçi işaretleriyle benzer şekildedir³²⁵. Öküzgönü külçeler yaklaşık 25 kg ağırlığında ve 40 adetten oluşmaktadır. İlk kez bulunduklarında bu tür maden külçelerin biçimleri nedeniyle kurutulmuş sığır derilerine benzerlikleri düşünülmüş ve sikke kullanımı öncesi dönemde birer sığır değerinde oldukları varsayılarak arkeologlar tarafından öküzgönü külçe olarak adlandırılmıştır. Batıkta ele geçen külçelerin kurşun izotop analiz sonuçlarına göre Kıbrıs kökenli oldukları tespit edilmiştir. Kıbrıs'ın tarihöncesi dönemlerde bakır ihracatçısı olduğu düşünüldüğünde bakır külçelerin menşelerinin Kıbrıs olması şaşırtıcı değildir. Ayrıca pide biçimindeki yaklaşık yirminin üzerindeki külçelerin öküzgönü külçelerinde olduğu gibi Kıbrıs'a ait olduğu tespit edilmiştir. Pide biçimli külçeler Kıbrıs'ın Solea bölgesinde yer alan Apliki maden yatakları ile ilişkili sonuçlar vermiştir³²⁶. (Resim 5)Tunç yapımında kullanılan bakır ve kalayın yanı sıra, tarımda kullanılmak üzere yapılmış olan ve Kıbrıs menşeli düzinelerce tunç alet parçası bulunmuştur³²⁷. Bu alet parçalarının yeniden dökümde kullanılmak üzere yüklendikleri anlaşılmaktadır. Hurda metal parçaları arasında baltalar, eğri keserler, karasaban parçaları, sivri uçları kırılmış kancalar, taşçı kalemleri, takı parçaları, bir kürek, bir çapa, bir orak, olası mızrak uçları, yayvan kap parçaları ve döküm atıkları bulunmuştur (Resim 10). Bu buluntulardan yola çıkarak gemide hem ham maddelerle hem de hurda maden gibi üretim mallarıyla ilgilenen bir metal ustası olduğu

³²⁴ Tufan Turanlı, “*The History in Our Seas*”, *Sunken Treasures of Turkey*, İstanbul, 1999, s.65.

³²⁵ Bu işaretler Linear B yazısında kullanılan basit işaretlerle benzese de G. Bass bunların Cypro-Minoan yazısına ait olabileceğini ileri sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz: C. Pulak, “*The Uluburun Shipwreck: An Overview*. *International Journal of Natural Archaeology* 27, 188-124.

³²⁶ G. F. Bass, “*Evidence of Trade from Bronze Age Shipwrecks*”, N. H. Gale (Ed.): 69-82.

³²⁷ Bass, “*Doğu Akdeniz’de...*”, s. 306-307. Bass, “*Cape Gelidonya Shipwreck*”, *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean*, (ed.) Eric H. Cline, Oxford University Press, New York, 2010, ss. 797, 800; Pulak, “*Uluburun Shipwreck*”, s. 864, 869; Knapp, *The Archaeology of ...*, s. 582.

düşünülmektedir³²⁸. Geminin uç kısmında Myken, Suriye ve Kıbrıs keramiği, dört tane skarabe, bir tane kandil, Suriye tipli öğütme taşları, 60 tane taştan tezgâh ağırlıkları, ayrıca bir de Suriye ya da Kenan kökenli bir silindir mühür bulunmuştur. Keramiklerden üç tanesinin Kıbrıs kökenli olduğu tespit edilmiştir³²⁹. Tezgâh ağırlıkları Mısır, Suriye ve Kıbrıs'ta kullanılan ağırlık sistemleri ile benzerlik göstermektedir. Skarabelerden birisi Mısır'ın 18. Hanedanın geç safhasına ya da 19. Hanedan dönemine tarihlendirilmektedir. 1980li yıllarda batık alanında yeniden yapılan incelemeler sonucu geminin Suriye ya da Kıbrıslı olabilecek taş çapası ile beraber iyi korunmuş bazı keramikler bulunmuştur³³⁰. Söz konusu buluntular aynı dönemde Kıbrıs'ta da mevcut olduğu için geminin Kıbrıs kökenli olabileceği de düşünülmektedir

Özetle belgelenmesi kara yoluna göre çok daha güç olan deniz ticaret yollarının varlığı, ya batıklardan ya da hammaddelerin dağılımı ile izlenebilmektedir. Bu bağlamda Gelidonya Batığı³³¹ tarihi yeniden yazdıracak kadar çarpıcı nitelikte olmasa da eski bulguların yeniden incelenmesi sonucunu doğuran öncü bir batık niteliğindedir³³². (Harita 9)

Geç Tunç Çağı'nda Doğu Akdeniz'de ekonomik ve kültürel alışveriş durmaksızın devam etmiştir. Dönem içindeki uygarlıkların etkileşimine baktığımızda Mezopotamya'da Babil ve Assur Sarayları, Anadolu'da Hattuşa, Levant Bölgesi'nde Ugarit ve Katna, Mısır'da Avaris (Tell el Daba) ekonomik ve politik açıdan yoğun bir birliktelik ortaya çıkarmışlardır. Gerek karayolu gerek deniz yolu ulaşımı ile düzenli bir alışveriş ve ilişki sistemini benimsemişlerdir. Dönemin ticaret ağına bugüne değin en büyük katkıyı sağlayan Uluburun batığı Geç Tunç Çağı ticareti ve ekonomisinin

³²⁸ Hurda maden olarak değerlendirilen buluntular, o dönemde tıpkı günümüzdeki gibi madeni buluntuların geri dönüşümlü olarak kullanıldığını ispatlayan en önemli buluntulardır.

³²⁹ H. Özdaş ve vd., “2010 yılı Gelidonya Batığı Kazısı”, 33. KST., Cilt 3, ss.115-126.

³³⁰ G. F. Bass, a.g.m.; Söz konusu buluntular aynı dönemde Kıbrıs'ta da mevcut olduğu için geminin Kıbrıs kökenli olabileceği de düşünülmektedir

³³¹ Gelidonya ile Uluburun batığı çağdaş değildir. Uluburun M.Ö. 14. yy'ın sonunda Gelidonya'nın ise bundan yaklaşık bir yüzyıl sonra sulara gömüldüğü anlaşılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: James D. Muhly, “Geç Tunç Çağı Ege Dünyası'nda Bakır ve Tunç”, Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s.505-516.

³³² Gelidonya Batığı ile eş zamanlı olarak yaklaşık M.Ö. 13.yy'ın sonlarında başka bir gemi daha batmıştır. Kıbrıs, Girit, Myken keramiklerinden oluşan bir yük taşımaktaydı. Aralarında dört adet büyük Kıbrıs tipi pithosun yer aldığı taşıma ve depolama kapları ana keramik grubunu oluşturur. Ayrıntılı bilgi için bkz: George F.Bass, “Doğu Akdeniz'de Tunç Çağı Batıkları”, Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s.305-324.

araştırılmasına yepyeni bir boyut getirmiştir. Geminin yükü vasıtasıyla hammadde ve ticaretin çok eski dönemlerden itibaren yapıldığını görmekteyiz. Ayrıca siyasi, kültürel ve sosyal açıdan ticaretin insanlar için önemini, ne kadar uzakta olursa olsun hammaddeye ulaşabilme isteğinin geçmişten günümüze insanlığın vazgeçilmez bir arzusu olduğunu anlamaktayız.³³³.

Uluburun batığının bulunduğu tarihe kadar Geç Tunç ticareti Ugarit, Amarna ve Hattuşa merkezlerinde bulunan yazılı kaynaklarından, Mısır mezar resimlerinden ve arkeolojik buluntulardan öğrenilmekteydi. Uluburun batığı ile dönemin uluslararası ticaret ağının küçük ama oldukça önemli bir yansıması günümüze ulaşabilmiştir³³⁴. Doğu Akdeniz’de yapılan transit ticaretin aracı olan Uluburun batığı, mineraller, hayvansal ve bitkisel hammaddelerin yer aldığı bilinen ilk batık olma özelliği taşır³³⁵. Taşıdığı yük bakımından Doğu Akdeniz ticareti ile ilgili bilgileri revize eden Uluburun, günümüzden 32-33 yüzyıl önce yapılan deniz ticaretinin beynelmilel niteliğini ilk defa göstermektedir³³⁶. Uluburun Mykenler, Kenanlılar, Kıbrıslılar, Mısırlılar, Kassitler, Asurlular ve Nubyalılar gibi Ege, Anadolu ve Levant bölgelerinde bulunan medeniyetlerin ürünlerini taşımaktaydı. Ticaret sayesinde kurulan bu ilişki kapsamında kültür ve refah seviyesinin yükselmesine aracılık eden Uluburun’un rotası tahmin edilememekle beraber batığın buluntuları vasıtasıyla varsayımsal bir rota oluşturabilmek mümkün olmaktadır³³⁷. Uluburun’un olası rotası şu şekildedir: Güney kıyılarını batı yönünde takip eder ve Rodos’a ulaşır. Oradan güneye dönerek Girit’e sonrasında da Mısır’a ve tekrar Levant kıyısına varır. Saat yönünün tersine ilerlediği rotayı böylece tamamlamış olur³³⁸. (Harita 10-11)

Günümüzde Antalya’nın Kaş ilçesinin 8,5 km güneydoğusunda ki batık Uluburun’un 60-70 km güneydoğusunda ve 400 m önünde bulunmaktaydı. Batığı

³³³ Yazılı kaynaklar çok sayıda Levant Kentinin kendi gemilerinin hatta filolarının bulunduğu ve etkin bir biçimde ticarete katıldığı belirtilmektedir. Uluburun gemisinin de vatanının da Levant Bölgesindeki bir liman olması olasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Hermann Genz, “Geç Tunç Çağı’nda Levant Bölgesi’nde Zanaat ve Ticaret”, Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s.375-382.

³³⁴ Joachim Latacz&Frank Starke, a.g.m., s.192.

³³⁵ Thomas Stöllner, a.g.m., s.472.

³³⁶ George F.Bass, a.g.m.,s.310.

³³⁷ Olaf Höckman, a.g.m., s.311.

³³⁸ İncifer Banu Doğan, “*Tarih Öncesinde Ticaret ve Değiş Tokuş*”, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2012, s. 78; Knapp, The Archaeology of ..., ss. 397-398.

1982 yılında tesadüf eseri bulan sünger avcısı Mehmet Çakır'ın, durumu yetkililere bildirmesiyle sualtı arkeolojik çalışmaları başlamış ve batığın eşsiz değere sahip kargosu gün yüzüne çıkarılmıştır. Farklı medeniyetlere ait yaklaşık 20.000 buluntuyu içeren Uluburun, Geç Tunç Çağı ticareti ve ekonomisinin araştırılmasına yepyeni bir boyut getirmiştir³³⁹.

M.Ö. 14. yüzyılın sonlarına tarihlenen Uluburun Batığı'nın genel hatları ile kargosu³⁴⁰ şu şekildedir: 10 ton bakır³⁴¹ ve 1 ton kalay külçesi³⁴², cam külçeler (Kobalt Mavi, Turkuaz) (Resim 6), kumaş boyası üretiminde kullanılan salyangoz kabukları, fildişi, abanoz ağacı, devekuşu yumurtası, keramik kaplar, çeşitli türde boncuklar (akik, devekuşu yumurtası, cam, kehribar)³⁴³ tunç ve taştan yapılmış terazi ağırlıkları, mühür taşı malzemesi, tunç keser, bıçak, el aletleri, olta aletleri³⁴⁴, fayans, gümüş ve altından³⁴⁵ mücevherler³⁴⁶. Anlaşıldığı üzere ticareti yapılan ürünler oldukça çeşitli olup tarım ürünlerinden hammaddeye kadar oldukça çeşitlilik arz eder³⁴⁷. Bu durum bize kısıtlı ürün olmasına rağmen tarihin her döneminde bir şekilde hammadde temininin sağlandığını göstermesi açısından önemlidir³⁴⁸. (Resim 14)

³³⁹ Ayşegül Selçuki, “Uluburun ’da 3400 Yıllık Ticaret Gemisi”, A&G Bülten Araştırma ve Meslekleri Geliştirme Müdürlüğü, Ocak, s. 28.

³⁴⁰ Geminin yükü Amarna Mektupları’nda betimlenen “Kraliyet Armağanları” listesinde yer alan tunç ve cam külçeler, fildişleri, altın ve gümüş takılar, hediyeelikler ve silahlar gibi malları da içeriyor. Dolayısıyla bu gemi kesin olarak Doğu Akdeniz’de bir limandan hareket ederek Ege Denizi’ne doğru yol alıyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz: Cemal Pulak, “Uluburun Batığı”, Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s.57-104.

³⁴¹ Uluburun gemisinde bulunan bakır iki ana gruptan oluşur. Öküzgönü biçimli olarak tanımlanan dikdörtgen külçeler ve disk biçimli külçeler. Uluburun’da toplam 348 adet bakır külçe bulunmuştur. Bunların 312 âdeti dört tutamaklı külçe iken 36 tanesi iki tutamaklı külçedir.

³⁴² On ton bakır ve yaklaşık bir ton kalay geminin ana yükünü oluşturuyordu. Gemi olasılıkla bir Girit saray merkezinin gereksinimi olan yükü taşımaya yönelik özel bir görevi yerine getirmektedir. Söz konusu ticaretin Amarna Mektuplarında da belirtilen iki kol arasındaki bir anlaşma kapsamında olup olmadığı aklı gelmektedir. Hermann Genz, a.g.m., s. 453. ; Uluburun batığında toplam ağırlığı 10 tonu bulan 350 adet külçeyle şimdiye kadar ortaya çıkan en büyük öküzgönü külçe grubu bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Noel H. Gale & A. Zophia A. Stos- Gale, “Uluburun Batığı Bakır Külçelerin Kaynak Analizi ve Geç Tunç Çağı’nda Akdeniz’de Metal Ticareti”, Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s.119-133. (Harita 7)

³⁴³ Thomas Stöllner, a.g.m., s.469.

³⁴⁴ Cemal Pulak, “Uluburun Batığı Kazısı (Kaş) 1993 Kampanyası”, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara, 1994, s. 225.

³⁴⁵ Uluburun batığı insanları, günümüzde bilinen 78 metalin yalnızca 7’sini tanımaktaydı; altın, gümüş, kurşun, bakır, kalay, demir, antimon. Ayrıntılı bilgi için bkz; Andreas Hauptmann, “Tunç Çağı’nda Madenciliğin Boyutları”, Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s.477-485.

³⁴⁶ Ünsal Yalçın, a.g.m., s. 44; Pulak, “Uluburun Batığı Kazısı ...”, s. 227.

³⁴⁷ Hermann Genz, a.g.m., s.379.

³⁴⁸ Thomas Stöllner, a.g.m., s.472.

Dünyanın bilinen en eski açık teknesi olan Uluburun'un yaklaşık 20000 civarında malzemeyi taşıyacak kadar dayanıklı bir gemi olmasının nasıl sağlandığı sorusu akla gelir. Daha öncesinde bilinen, uygulanan yapım tekniğinin en eski örneği diyebileceğimiz Uluburun'un yapım aşamasında metal kullanılmadan tamamen ahşapla üretildiği tespit edilmiştir³⁴⁹. Batıkta bulunan ahşap kalıntı ve taşınan yükün ağırlığı hesaplandığında geminin boyunun yaklaşık 15 m eninin ise 5 m boyunda olduğu düşünülür. (Resim 15)

Uluburun gemisinde Kıbrıs'la ilişkili olduğu düşünülen ürünler arasında: Bakır külçe, keramik kaplar, baharat ve çeşniler (kişniş, topalak/kırk boğum), 150 adet Kıbrıs kabı, yağ kandili, küp, ağırlıklar, tunç alet parçaları gösterilebilir³⁵⁰.

Uluburun gemisinde Mısır'la ilişkili ürünler arasında: Altın-elektron-gümüş-steatit ve diğer taşlardan yapılmış buluntular, Mısır firavununun eşi Nefertiti'ye ait altın skarabeus, farklı boyutlarda skarabeus, cam külçeler (kobalt mavi, yeşil), abanoz (Afrika'dan ithal), fildişi (Kuzeybatı Libya), günlük kullanımda yararlanılan çanak-çömlek, Mısır demonu Bes'in bir figürini, çıplak tanrıça figürini sayılabilir³⁵¹.

Sonuç olarak Uluburun Gemisi M.Ö. 2. binin 2. yarısında ticari ve politik ilişkiler kurulmasında oldukça aktif bir görev üstlenmiştir. Deniz ticaretine konu olan ürünleri 3000 yıl önce mücbir sebeple yerine ulaştıramasa da paha biçilemez yükünü günümüz insanlık tarihine armağan etmeyi başarmıştır.

³⁴⁹ Osman Erkurt, "Deneyden Öte: Uluburun", Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s.327-332.

³⁵⁰ Tunç alet parçalarının eritilerek dökümde kullanılmak üzere gemiye yüklendikleri düşünülmektedir. Hurda metal parçaları arasında baltalar, eğri keserler, karasaban parçaları, takı parçaları, kürek, çapa, orak, mızrak ucu, döküm artıkları örnek gösterilebilir.

³⁵¹ Thomas Schneider, "Geç Tunç Çağı'nda Mısır", Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s.235.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TİCARETE KONU OLAN HAMMADDE VE İŞLENMİŞ ÜRÜNLER

4.1. Bakır

Geç Tunç Çağı Doğu Akdeniz’inde yoğun ticari ilişkilerin oluşmasında en önemli faktörler ekonomik ve askeri gereksinimlerin olmasıdır³⁵². Ayrıca dünya üzerindeki metallerin dağılımının her yerde aynı miktarda olmaması da düşünüldüğünde hammadde ve ürünlerin ticaretinin yapılması kaçınılmaz olmuştur³⁵³. Doğu Akdeniz’de ticareti yapılan metallerin Geç Tunç Çağı’ndaki öncüleri bakır, kalay, gümüş, kurşun ve altındır.

Geç Tunç Çağı’na adını veren tunç, bakır ve kalaydan meydana gelen bakır alaşımıdır. Bu nedenle bakır dönem içinde en çok rağbet gören madendir demek yanlış olmaz. Bakır kullanım alanları oldukça geniştir. Takı, adak eşyası, araç-gereç, silah ve alet üretilen ürünler arasındadır³⁵⁴. Arkeolojik bulgular sonucunda bakırın dağıldığı çevrenin geniş olması dönem ticaretinde ne denli farklı rotalar izlediğini gözler önüne sermektedir³⁵⁵.

Kıbrıs bakır madeni açısından oldukça zengindir³⁵⁶. Trodos sıradağının çevresinde yoğunlaşan bakır yatakları sayesinde kısa sürede Geç Tunç Çağı süper güçleri arasına girmeyi başaran Kıbrıs, ekonomik getirinin yanında politik olarak da nüfuz elde etmiştir. Bakır madeni Kıbrıslı işçiler tarafından çıkarılmış, işlenmiş ve gemilere

³⁵² Uluburun Batığı’nın buluntuları arasında ortaya çıkan yaklaşık on ton bakır külçesi Alaşia krallığını akla getirmektedir ki bu batıdaki bakır külçelerinin Kıbrıs’tan yüklendiği düşünülmektedir. Gemide bulunan bir ton kalay ve daha pek çok ürün de bunun ticari bir yük gemisi olduğunu göstermektedir. Kalay ve bakırın 10/1 oranında olması ise tunç üretimi için uygun bir miktar olduğundan bunun bilinçli bir biçimde alındığını göstermektedir. Bakırın alındığı yer az çok bilinirken kalayın kaynağı bilinmemektedir. Geminin çeşitli limanlara uğrayarak satış yapacağı veya devrin büyük devletlerinden biri için bu ürünleri satmak amacıyla yola çıktığı tahmin edilmektedir. Fakat birinci seçenek daha makul durmaktadır. M. V. De Mieroop, age. Ankara 2004, s. 171.

³⁵³ James D. Muhly, ‘*The Copper Ox-hide Ingots and the Bronze Age Metals Trade*’, British Institute for the Study of Iraq, Vol. 39, No. 1, 1977, s. 73.; Tamara Stech Wheeler, Robert Maddin, James D. Muhly, ‘*Ingots and the Bronze Age Copper Trade in the Mediterranean: a progress report*’, Expedition, Summer 1975, s. 32.

³⁵⁴ Sıla Mangaloğlu Votruba, ‘*Ege Bölgesinde Ticaret*’, Aktüel Arkeoloji Dergisi, S. 33, 2013, s. 101.

³⁵⁵ Levant’tan başlayan külçe bulguları Orta Akdeniz’e, Bulgaristan’ın Karadeniz kıyılarına, Transilvanya’ya ve hatta Almanya’ya kadar yayılım alanı bulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Margarita Primas, ‘‘Avrupa’da bulunan Öküzgözü Külçeleri’’, Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s.387-393.

³⁵⁶ Madenlerden yararlanma geleneği M.Ö. 10 binlere dayanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Walter Fasnacht, a.g.m. , s. 517-527.

yüklenip ihraç edilmiştir. Bakır işlenme yeri olarak liman bölgeleri seçilmiştir³⁵⁷. Apliki (Trodos) maden bölgesi bakır üretiminin Kıbrıs'taki merkezi konumundadır³⁵⁸. Ayrıca Enkomi, Mathiati, Klavasos, Ayos-Dimitrios, Pyla-Kokkinikremos, Maa-Palaeokasro ve Alassa'da bakır maden yataklarına ait buluntular mevcuttur³⁵⁹.

Kıbrıs'taki erken döneme ait kültürel etkileşimden günümüze çok az veri ulaşmıştır. Marki Alonia, Kıbrıs'ta Erken Tunç Çağı yerleşmelerindendir. Burada bakır artıklarının yanı sıra döküm damlası ve üç adet döküm kabı bulunmuştur. Bulunan kaplar Kıbrıs Philia Safhasına aittir. Döküm kalıbında yassı ve delikli külçeler üretilmiştir. Bulunan en erken döküm kalıbı olma ünvanı taşıyan bu buluntu Kıbrıslıların kendi ihtiyaçları dışında ticaret için üretim yaptığına ispat niteliğindedir. Bu bilgiden yola çıkarak şunu söyleyebiliriz ki M.Ö. 3. binin üçüncü çeyreğinde Kıbrıs'ta bakır ticareti yapılmıştır. M.Ö. 2. binin ikinci yarısı ve M.Ö. 1. binin başlarına gelindiğinde Kıbrıs rüştünü ispat etmiş bir bakır üreticisi konumuna gelmiştir³⁶⁰. M.Ö. 1400 civarı ve sonrasında tarihlenen öküzgönü külçelerin büyük bölümü Kıbrıs menşelidir. M.Ö. 4. Binden 1. Bine kadar Doğu Akdeniz Bölgesinde stratejik açıdan en önemli metal bakırdır. Kıbrıs'ta 3500 yıllık süre zarfında 200.000 ton bakırın ergitildiği düşünülmektedir.

Üretilen külçeler saf bakırdandır. Döküm kaplara rahatlıkla aktarılabilsin diye başka bir alaşımın eklenmediği düşünülür. Külçeler kalıplara tek seferde dökülmemiştir. Birkaç seferde dökülmüştür. Bakır oldukça yumuşak, şekil verilmesi kolay, alaşım yapmaya elverişli bir hammaddedir. Bu sebeple üretimi rahat, kullanım alanı da yaygın olmuştur³⁶¹. Bakır külçeler Gelidonya ve Uluburun batığında görüldüğü gibi dört tutamaklı, iki tutamaklı, yastık biçimli, pide biçimli (disk) olmak üzere çeşitli formlarda üretilmiştir. Sıklıkla tercih edilen biçimi küçük parçalara ayrılmış halidir.

³⁵⁷ Horst Klengel, a.g.m. , s.371

³⁵⁸ Knapp, The Archaeology of... , s. 407.; Herscher, "Archaeology in Cyprus", s. 267.

³⁵⁹ Kıbrıs'ın madenci aletleri üretime geleneğine sahip olduğu bilinmektedir. Bu geleneği British Museum'un 1986 yılında Enkomi'de yaptığı kazı sırasında bulunan madenci hortu kanıtlar. Ayrıntılı bilgi için bkz: Andreas Hauptmann, a.g.m. , s.477-485.

³⁶⁰ Vasikili Kassianidou, "Recording Cyprus's Mining History Through Archaeological Survey", British Schools at Athens Studies, Vol. 11, 2004, s. 99; Mumford, "Egypt and The Levant", The Oxford Handbook of Archaeology of the Levant, (ed.) Margreet L. Steiner and Ann. E. Killebrew, Oxford, 2014, s.70.; L. Holmes, "The Location of Alashiya", JAOS (Journal of the American Oriental Society, New Haven, 1949 vd.)1971, s. 426.

³⁶¹ James D. Muhly, a.g.m., Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s.512.

Böylece külçeler alışverişlerde kolaylıkla kullanıma sokulabilmiştir³⁶². (Resim 1-2-3-4)

Doğu Akdeniz’de M.Ö. 4. binden erken 1. bine kadar oldukça talep gören bakır Kıbrıs-Mısır ticari ilişkilerinde de oldukça önemli bir yere sahiptir. İki devlet arasında alışverişi en çok yapılan ve en fazla buluntuya sahip ürün bakırdır³⁶³. Kıbrıs’tan önce Geç Hanedanlar Dönemi’nden 2. Hanedanın başlangıcına değin bakır ihtiyacını günümüz Filistin topraklarından karşılayan Mısır, uzun menzilli gidebilen gemiler sayesinde rotasını kuzey limanlarına çevirmiştir³⁶⁴. Kıbrıs ile olan bağlantısını bu şekilde kurmuş olmalıdır. 18. Hanedanlık dönemine gelindiğinde Kıbrıs-Mısır ilişkileri had safhaya ulaşır. Gerek bakır gerek diğer ticarete konu olabilecek ürünler iki devleti de birbirine bağlı kılar³⁶⁵. Amarna Mektupları kurulan ilişkiye en somut örneği teşkil etmektedir. M.Ö. 14. yüzyılda yazılmış Amarna Mektupları’nda (EA 33-34-35-36-37-38-39-40) Alaşia’dan³⁶⁶ Mısır’a gönderilen bakır miktarları şu şekildedir: EA 33: 200 talent ve 10 talent iyi kalite bakır; EA 34: 100 talent; EA 35: 500 talent; EA 36: ilk partide 120 talent sonrasında 70 talent ayrıca 30 talent çok renkli alaşım (bakır olup olmadığı belli değildir). Gönderilen bakırlar gemilere istiflenip nakledilmiştir. Amarna’da bulunan mezar resimlerinden görüldüğü üzere Mısır’a gelen bakır külçeler depoların raflarına dizilerek muhafaza edilmiştir³⁶⁷.

³⁶² Mezopotamya yazılı kaynaklarında M.Ö. 3. Binin ortalarından itibaren gümüş ve altının yanı sıra bakırın da ödeme aracı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: İ. Banu Doğan, “Tarih Öncesinde Ticaret ve Değiş Tokuş, Arkeoloji ve Sanat Yayınları,2009.

³⁶³ Gert Jan van Wijngaarden, “*Use and Appreciation of Mycenaean Pottery in Levant, Cyprus and Italy*”(ca. 1600-1200 BC), Amsterdam University Press, 2002, s. 6

³⁶⁴ Thomas Stöllner, a.g.m., s.458.

³⁶⁵ Amarna Çağı’nda Alaşia’nın Mısır’a vergi vermediği karşılığında gümüş aldığı tespit edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz; Trevor Bryce, *Letters of Great Kings of Ancient Near East Royal Correspondence of the Late Bronze Age*, Routledge, London-New York 2005, s. 78.

³⁶⁶ M.Ö. 2. Bine tarihlenen Amarna ve Ön Asya metinlerinde Kıbrıs Alaşia adıyla anılır. Mısır Firavunu ile mektuplaşan diğer devletlerarasında Alaşia kralının bakır gönderen tek kişi olduğu gerçeği genellikle Alaşia’nın Kıbrıs olarak tanımlanmasını destekleyen bir kanıt oluşturmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Knapp A.B., “Introduction in A.B. Knapp (eds), *Sources for the History of Cyprus*”, Volume II Near Eastern and Aegean Texts from the Third to the First Millennia BC, 1-13. Greece and Cyprus Research Center, Altamont, New York, s.8.; J.D. Muhly, “The significance of metals in the Late Bronze Age economy of Cyprus, in V. Karageorghis and D. Michaelides (eds), *The Development of the Cypriot Economy From the Prehistoric Period to the Present day*, 45-60. University of Cyprus and Bank of Cyprus, Nicosia. 1996, s.49.

³⁶⁷ Ünsal Yalçın, a.g.m., *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, S. 33, 2013, s. 57.

Geç Tunç Çağı'nın vazgeçilmez madeni bakırın kullanımı M.Ö. 1200'lerden sonra azalmış ve yerini artık demir almıştır. Yaklaşık 2000 yıl bakır ihracatçısı olan Alaşia'nın bakıra dayalı ekonomisi bu gelişmenin ardından olumsuz etkilenmiştir³⁶⁸.

4.2. Keramik

Bakırdan sonra en çok ihraç edilen keramik, kilin işlem görmüş halidir³⁶⁹. Grekçe Keramos kelimesinden türetilen keramik kavramı killi toprak ya da kil çömlek anlamı taşır³⁷⁰. Kil alındığı coğrafyanın yapısı, çömlekçinin biçimlendirip yüzeyine uyguladığı işlemler, fırınlama şartları gibi birçok etkenin yanı sıra toplumların sosyo-ekonomik durumları³⁷¹, birbiriyle kurmuş oldukları ilişki ağları, yaşayan etnik grupları ve kültürlerin hayatta kalma süresi hakkında ipucu niteliğindedir³⁷². Keramiklerin Doğu Akdeniz'deki yayılım alanından yola çıkarak ticari ilişkilerin çeşitliliği, kültürlerarası etkileşimin niceliği gibi konularda bilgi sahibi olabilmek mümkündür³⁷³.

Kıbrıs Adasında keramiğin tarihsel süreci ve dönem içerisinde ayırt edici özellikleri şu şekildedir: Akeramik Neolitik Dönem: Adada taş ve ahşabın kullanıldığı dönemdir. Bu evrede keramik kalıntıları yoktur. Keramikli Neolitik Dönem: Tahıl tarımının yaygınlaşmasıyla taş ve ahşaptan yapılmış kaplar yerini giderek keramik kaplara bırakmıştır. Yeni beslenme biçimleri ve besin türleri ortaya çıkmıştır. Ateş üzerinde pişen sulu besinler ve bira türü yiyecekler hafif ateşe dayanıklı ve rahat kullanılan kap kacağa olan gereksinimi artırır. Bu gereksinimi karşılamaya en uygun araç keramiklerdir.

³⁶⁸ Ronald Wallenfels, "The Ancient Near East: An Encyclopedia for Students", Vol II, Charles Scribner's Sons, New York, 2000, s.22-23.

³⁶⁹ Kilden az geçirgen çanak çömlek yapımının ilk kez Akeramik Neolitik B evresinde (M.Ö. 7200-7000) Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da, Kuzey Mezopotamya'da, Kuzey Suriye ve Filistin'de gerçekleştiği belgelenmektedir. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz: A. Özdoğan & M. Özdoğan, "Pre-Halafian Pottery of Southeastern Anatolia, Between the Rivers and Over the Mountains", *Archaeologica et Mesopotamica Alba Patimieri Dedicata*, Rom, 87-103.

³⁷⁰ H.Yalçın-A.Özfirat, "Anadolu ve Önasya'da Çanak Çömleğin Gelişimi", *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006 Anadolu, s. 543.; Ayşe Tuba Ökse, *Önasya Arkeolojisi Seramik Terimleri (Keramik Terminologie der vorderasiatischen Archäologie)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Başvuru ve El Kitapları Dizisi 1, İstanbul, 1993, s. 1.

³⁷¹ Nicolle Hirschfeld, "Uluburun Batığı'nda Ele Geçen Kıbrıs Keramiği", *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006 Anadolu, s.105-110.

³⁷² Kültürel ilişkileri belirlemede keramik çok iyi korunageldiği için en önemli araçlardan biri olarak kabul edilir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Hartmut Matthaus, a.g.m., s.345.

³⁷³ Vera Müller, a.g.m., s.205.

Ada'da Keramikli Neolitik Dönemde ilk defa el yapımı çanak çömlek izine rastlanır. Bu yeniliğin oluşmasında M.Ö. 5000-4500 yıllarında Levant veyahut Anadolu'dan Kıbrıs'a gelen göçmenlerin beraberinde keramik teknolojisini getirmeleri etkili olmuştur³⁷⁴. Üretilen keramikler çoğunlukla boya bezeksiz yani tek renklidir (monokrom). Güneşte kurutmanın yerini fırınlayarak pişirmeye bıraktığı için keramik üretiminde ustalaşmış çömlekçiler bu dönem keramiklerin içi kırmızı dışı siyah şekilde üretmişlerdir. Zamanla bu durum ortadan kalkmış ve kahverengi, devetüyü, gri gibi çeşitli renklerle keramikler süslenmiştir. Kıbrıs'ın Neolitik Dönem kentlerinden olan Sotira'da bulunan keramikler dönem başlangıcından itibaren keramik teknolojisindeki gelişmeyi gösterir niteliktedir. Sotira kültürünün en belirgin keramik topluluğunu Kırmızı Cilalı ürünler oluşturmaktadır. Bu kültürü temsil eden yerleşimlerin başında Erimi gelir. Ada'nın güney kıyısına yakın olan bu sitenin alt tabakalarında taramalı kaplar bulunmuş³⁷⁵ üst katmanlarında ise düz kırmızı ya da beyaz zemin üstüne kırmızı boyalı keramikler görülmektedir³⁷⁶. Keramik hamuru samanla karıştırılmış, kaba kilden oluşmaktadır. Üzerlerine astar sürülerek geometrik desenlerle süslenen keramik kapların Tarsus çanak çömleği ile benzerlik taşıdığı görülür. Philia Safhasına ait Kıbrıs Keramikleri ise kırmızı cilalı ve kırmızı astarlı mal türündendir³⁷⁷. (Resim7)

Erken Tunç Dönemi'nden itibaren keramik teknolojisinin hayli geliştiği görülür. Başlangıçta Kıbrıs-Anadolu harmanı keramikler üretilse de zamanla saf Anadolu keramik tipi adaya hâkim olur. Erken Tunç Çağı Kıbrıs'ında elle şekillendirilmiş kırmızı cilalı ürünler yaygındır. Bu devir keramikleri kırmızı veya beyaz zemin üzerine paralel çizgi gruplarıyla geometrik desenler çizilmiş ve üstleri tıraşlanmış şekildedir. (Harita 12) Beyaz renkli tıraşlanmış testiler: Ebat olarak küçük olan bu testiler fırınlama işleminin ardından kremsi beyaz rengini almışlardır. Bu ürün ismini henüz yaş haldeyken taranma/tıraşlama izlerinden almaktadır. Testilerin kullanım amacının diğer büyük kaplardan sıvı aktarma olduğu düşünülür. Bu testiler el yapımı olduğu için aralarında farklılıklar mevcuttur. Boy, ağırlık, tıraşlama biçimi az da olsa değişiklik gösterir. Ayrıca az da olsa donuk (gri) renkli çanak çömleklerde kullanılmıştır. Marki,

³⁷⁴ H. Gönül Yalçın& Aynur Özfirat, “*Anadolu ve Önasya’da Çanak Çömleğin Gelişimi*”, Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006 Anadolu, s.543-558.

³⁷⁵ Taraklı/taramalı kapların varlığı Neolitikten sonra kültürün kesintisiz olarak devam ettiğini gösterir.

³⁷⁶ P. Dikaïos, “New Light On Prehistoric Cyprus”, British Institute for the Study of Iraq, Vol. 7, 1940, s77.

³⁷⁷ Hartmut Matthaus, a.g.m., s.345-350.

Alonia, Vounous Nekropolü, Ambelikou gibi yerleşmelerde kırmızı astarlı ve cilalı keramik, beyaz renkli keramikler bulunmuştur ve keramikler renklerindeki değişikliğin yanı sıra şekil olarak da çeşitlenmişlerdir³⁷⁸. Su kabağı şeklinde, yuvarlak dipli, karınlı, uzun boylu testiler bu dönemde sıklıkla görülen şekiller arasındadır³⁷⁹.

Orta Tunç Çağı Kıbrıs keramikleri bu dönemde Koza Mogiddo, Ras Şamra ve Knossos'da ele geçmiştir. Ayrıca Mısır'da Tell el Daba'da 500'den fazla Kıbrıs menşeli keramik bulunmuştur. Kırmızı cilalı ve beyaz keramiklerin üretiminin devam ettiği bu dönem kentlerinden biri olan Karmi'de 900 keramik kap, figürinler, kırmızı, beyaz ve siyah boyalı keramikler bulunmuştur³⁸⁰.

Geç Tunç Çağı Kıbrıs keramiği bu dönemde en tanınmış ihraç malları arasına girmeyi başarmış, Doğu Akdeniz'in pek çok yerleşmesinde ve en batıda, Sardunya Adası'nda da ele geçmiştir. Bu dönem keramikler beyaz astarlı, halka dipli, tek renk olarak üretilmiştir³⁸¹. Halka Dipli Çanaklar: Kıbrıs'ın ihraç ettiği keramiklerden en yaygın olan türü içerisinde olan bu çanaklar, açık, koyu renkli, keskin kıvrımlı hatlara sahiptir. Bu çanaklarda tutamak mevcuttur. Ürünün hamuru farklılıklar göstermese de çömlekçinin yaparken gösterdiği özen açısından farklılıklar mevcuttur.

Kırmızı cilalı ürün yok denecek kadar azdır. Üretilen beyaz astarlı keramikler Suriye'ye ve Ege'ye ihraç edilmiştir. Önceleri elle şekillendirilen kil M.Ö. 1400'lerden itibaren hızlı çarkların kullanılmasıyla daha seri şekilde üretilir hale gelmiştir³⁸². Beyaz boyalı Kıbrıs keramikleri çoğunlukla Mısır, Suriye ve Anadolu'da bulunmuştur. Halka dipli, beyaz astarlı, monokrom ürünler (Geç Kıbrıs Dönemi) Kenan ve Mısır'a ihraç edilmiştir. Mısır'da Tell el Dab'a'da, Ugarit ve Megido'da, Kıbrıs beyaz boyalı, beyaz çizgili keramikler ele geçirilmiştir³⁸³. Ayrıca Geç Tunç Çağı Kıbrıs keramiğinin kullanıldığı coğrafyalar şu şekildedir: Sardunya, Sicilya³⁸⁴, Ugarit, Girit (Kommos),

³⁷⁸ David Frankel - M. Jennifer Webb, "Pottery Production and Distribution in Prehistoric Bronze Age Cyprus, an application of pXRF analysis", *Journal of Archaeological Science*, No:39, 2012, s. 423.

³⁷⁹ Ahmet Gözlü, a.g.e., s.235.

³⁸⁰ Robert S. Merrillees, "The Relative and Absolute Chronology of the Cypriote White Painted Pendent Line Style", *BASOR*, No. 326, 2002, ss. 1-4; Randers, "Zypern", s. 867.

³⁸¹ Steel, "Cyprus", s. 805; Knapp, "The Archaeology of ...", s. 401, 403, fig. 124.

³⁸² Paul Hockings, "80. Ceramic Style in Prehistoric Cyprus", *Man*, Vol. 63, 1963, s. 66.

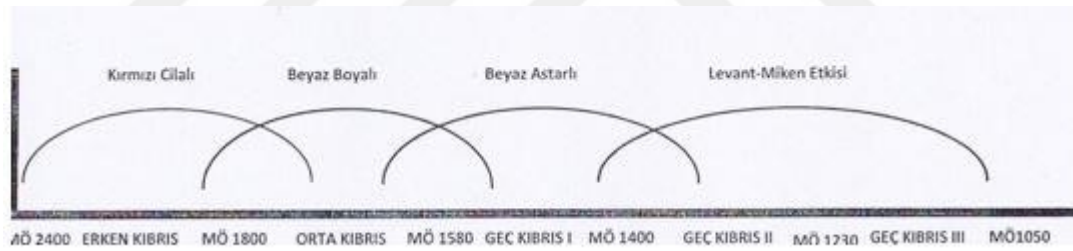
³⁸³ Robert S. Merrillees, "The Relative and Absolute Chronology of the Cypriote White Painted Pendent Line Style", *BASOR*, No. 326, 2002, ss. 1-4.

³⁸⁴ Kuruçayırılı, a.g.m., s. 65; Knapp, *The Archaeology of ...* s. 418; Maguire, a.g.e, ss. 26-37.; Nunaghe Antigori'de (Sardunya) ortaya çıkan Kıbrıs küpü iki ada arasındaki ilişkiyi kanıtlar niteliktedir. Dahası hammadde, öküzgönü

Akka³⁸⁵ ve Sidon³⁸⁶. Keramiklerin bu denli yayılım göstermesi M.Ö. 1600-1400 arasında mal ve kültür alışverişinin sıklığını³⁸⁷, Kıbrıs'ın batıya yapılan yolculuklarda ara verilen önemli liman olduğunu gösterir³⁸⁸.

Geç Tunç Çağı Kıbrıs'ında Myken keramiğinin Kıbrıs'a ithaliyle (M.Ö. 13.yy) Kıbrıs keramiklerinde Myken etkisi görülür³⁸⁹. Myken kültüründen esinlenerek üretilen ürünler şekil ve süsleme açısından Myken III C keramiğinin benzeridir. Keramikler dönem yerleşmelerinden Enkomi, Sinda, Hala Sultan Tekke, Athienou, Kition, Maa Palaioakastro ve Palaipaphos'da bulunmuştur. Bu durum bize Kıbrıs ile Myken arasındaki ilişkinin ne denli yoğun olduğunu göstermesi açısından önemlidir³⁹⁰.

Kıbrıs keramiğinin tarihsel sürecinin zaman çizelgesindeki durumu bize kullanılan kırmızı cilalı ürünlerin yerini zamanla beyaz boyalı ve beyaz astarlı ürünlerin aldığını, Geç Tunç Çağı'nda yaşanan etkileşim sonucu Kıbrıs keramiğinin Ege tarzından esinlenerek Ege ve Levant'a özgü çanak çömleğin benzerlerinin yapıldığını gösterir.

Ticari amaçla nakli yapılan Kıbrıs keramiklerinin günümüze ulaşabilmiş olması dönem keramiğinin niteliği hakkında bilgi edinebilmemizi mümkün kılar. Hasarsız şekilde ele geçen keramik buluntuları Doğu Akdeniz'de tanınan ihraç ürünlerindendir.

külçe, taş kalıp, demirci maşası, kömür kürekleri, çift ağızlı bantlar, balta çapa, kazmalar ve üçayaklı, kulplu, kabartmalı simgesel figür ve nesnelerden oluşan çeşitli aletlerin alışverişi de bu ilişkiye kanıt niteliğindedir.

³⁸⁵ Kuruçayırılı, a.g.m., s. 72.

³⁸⁶ Bkz. Sara Ben Arie-G. Edelstein, Akko: "Tombs near the Persian Garden", Atiqot, Journal of the Israel Department of Antiquities and Museum, 12, Jerusalem, 1977.; Bkz. R. Saidah, "Sidon et la Phénicie Meridionale au Bronze Recent A propos des Tombes de Dakerman", Institut Francais du Proche-Orient, Bibliotheque Archeologique et Historique T. 170, Beirut, 2004.

³⁸⁷ Hockings, a.g.e, s. 67.

³⁸⁸ Noel H. Gale & A. Zophia A. Stos- Gale, a.g.m. s.404.

³⁸⁹ Daniel M Master, Penelope A. Mountjoy, Hans Mommsen, "Imported Cypriot Pottery in Twelfth Century BC Ashkelon", BASOR, No. 373, 2015, s. 236.

³⁹⁰ P. Gaziler, "Akdeniz Uygarlıklarındaki Kayık ve Yelkenli Gemilerin Plastik Açısından Değerlendirilmesi", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Sanat Eseri Çalışması Raporu), Ankara, 2003, s. 188.

Uluburun Batığı'nda ele geçen³⁹¹ Kıbrıs keramiklerini beyaz tıraşlanmış testiler, beyaz astarlanmış süt kâseleri³⁹², halka dipli çanaklar, bukkhero testiler³⁹³, günlük kullanım testileri şeklinde sınıflandırabiliriz³⁹⁴. Batıktan Kıbrıs menşeli Beyaz renkli tıraşlanmış testilerden 41 adet³⁹⁵, beyaz tıraşlanmış süt kâselerinden Standart Beyaz Astar II Mal grubuna (White Slip II) ait 34 adet³⁹⁶, Beyaz Boya Astarlı Mal II A grubuna (Mal-II A) ait 3 adet³⁹⁷, Geç Beyaz Boya Astar II grubuna (Dikaïos'un Beyaz Boya Astar III grubu) ait 2 adet süt kâsesi³⁹⁸ (Resim 8) çıkarılırken ayrıca halka dipli çanaklardan 22 ile 25 adet, bukkhero testisinden 3 adet, günlük kullanım kapları olarak sınıflandırılan yağ kandillerinden 27 adet³⁹⁹ ürün çıkarılmıştır. (Resim 9) Uluburun Batığı'ndaki keramik yükü Geç Tunç Çağı Kıbrıs keramiğinin hangi şekilde ihracının yapıldığını gösteren orijinal kaynaklardan biridir.

4.3.Figürin

İlk çağlardan günümüze insanların kendini gerçeğe en yakın şekilde ifade ettiği alan el sanatları vasıtasıyla olmuştur. Bu anlamda kilden üretilen üç boyutlu insan şekilleri olan figürinler eskiçağ insanının sosyokültürel kimliğini ve onun yaşamını temsil etmesi bakımından özel bir önem taşımaktadır⁴⁰⁰. Pişirilerek üretilen figürinler antik yerleşim yerlerinde yaygın olarak bulunmuştur. Evlerden kutsal alanlara kadar çeşitli alanlarda bulunmuş olmasında ucuz ve kolay ulaşılabilir hammaddeye sahip olmasının

³⁹¹ Nicolle Hirschfeld, a.g.m. , s. 105

³⁹² Beyaz astarlı süt kâseleri: Yarı dairesel biçimde olan bu kâselerin alt kısmında tutamak amaçlı üçgen kahverenginde sıradan bir boyama yapılmıştır. Ele geçirilen süt kâselerinde boyut, yapım şekli, özünü koruyabilme gibi özelliklerde farklılıklar mevcuttur. 13,6 cm ile 20,7 cm arası olan ağız çapları ve 7,4 cm ile 10,2 cm arasında değişen yükseklik ölçülerinde de farklar görülmektedir Kıbrıs'ın güney bölgesinde bu grup oldukça yaygındır. Özellikle batıkta bulunan süt kâseleri biçim, boyut açısından birbirinden farklılık göstermektedir.

³⁹³ Bukkhero Testiler: Maden kaplarından ilham alınarak üretildiği düşünülen bu testi türü Batıktan çıkarılan diğer çanak çömleğin aksine bu testiler oldukça birbirine benzer. Bu da testilerin tek elden tek atölyeden çıkmış olabileceğini akla getirir.

³⁹⁴ Hockings, a.g.e, s. 67.

³⁹⁵ C.Pulak, "Uluburun Shipwreck", s. 868.

³⁹⁶ Standart Beyaz Astar II Mal Grubu Kıbrıs ürünü olup M.Ö. 14.yy boyunca tüm Doğu Akdeniz sahil kesimine ihraç edilmiştir.

³⁹⁷ I. Todd- D. Plides, "The Archeology of White Slip Production", The White Slip Ware Of Late Bronze Age Cyprus, (ed.) V. Karageorghis, Proceedings of an International Conference Organized by the Anastasios G. Leventis Foundation, Nicosia in Honour of Malcolm Wiener, 29-30 October 1998, Nicosia, Wien, ss. 38-40.

³⁹⁸ M. Popham, "White Slip Ware", The Swedish Cyprus Expedition Vol. I Part IC: The Late Cypriote Bronze Age. Architecture and Pottery by Paul Aström, Lund, 1972, Abb. LXXIX-LXXXVI, s.445-447.

³⁹⁹ Hirschfeld, a.g.m, s. 106-107.

⁴⁰⁰ M. Picazo, "Greek terracotta figurines: images and representations of everyday life", Eds. S. Montón-Subiás – M. Sánchez-Romero, Engendering Social Dynamics: The Archaeology of Maintenance Activities, BAR International Series 1862, Oxford (2008), s. 57-64.

payı büyüktür. Bu durum sosyal sınıf gözetmeksizin figürinleri herkes için ulaşılabilir yapar. Figürinler evlerde dinsel, kutsal bir obje olarak kullanılırken mezarlarda koruyucu obje olarak kullanılmıştır. İnsan figürü betimlemede en çok kullanılan modeldir. Dönem insanların günlük yaşamlarından kesitleri yansıtan figürinler ayrıca hayat döngülerinden kesitler de sunar. Örneğin Kıbrıs'ta hamilelik süreci boyunca anne adayları koruyucu tanrı Eileithyia'ya figürin sunmuşlardır⁴⁰¹.

Figürinlerle ilgili bilgilerimize en önemli katkılar Uluburun Batığı'ndan gelmektedir. Uluburun batığından çıkarılan bronz kadın heykelciliği Kıbrıs'ın Enkomi yerleşim yerinde bulunan heykelcikle üretim şekli ve biçim olarak benzer özellikler taşır. Bu nedenle Kıbrıs'ta bulunan heykelcikler ile Doğu Akdeniz uygarlıkları arasında bağlantı kurmak mümkün hale gelmiştir. Uluburun'dan çıkarılan külçeler ve keramiklerin yanı sıra döküm bronz kadın heykelciği kültür alışverişinin önemli ispatını oluşturur. Bronz heykelin kargo gemisine ya takas amaçlı ya da Doğu Akdeniz'de yaygın inanışlardan olan denizcileri koruyan tanrıça kültü olarak konulduğu düşünülür. Gemiye hangi sebepten konulduğu bilinmeyen heykelciğin Doğu Akdeniz coğrafyasının ortak inanç ve kültürlerinden izler taşıdığı varsayılır⁴⁰². Heykel 16,3 cm boyunda olup uzuvları altın ile kaplanmıştır. Yapım tekniğine bakıldığında Suriye, Filistin etkisi görülse de Enkomi'de bulunan oturur vaziyette olan kadın heykelciliği ile vücutları benzer özellikler taşır. Benzerlikleri yuvarlanmış kafa ve düz vücut şekline sahip olmalarıdır⁴⁰³. Ayrıca Tunç Çağı'nda Kıbrıs'ta bulunan Suriye, Filistin menşeli figürinlerin yaygın tiplerinden biri de ayakta duran kadın figürleridir. Bu figürde kollar gövdeye yapışık halde ve bacaklar bitişiktir. Bu duruş Anadolu kökenli Astarte betimlemelerine benzetilmektedir. Kıbrıs'ta Geç Tunç Çağı sonlarına doğru bu tip yerini ayakta duran fakat giyimli olan kadın figürlerine bırakır⁴⁰⁴.

⁴⁰¹ Serra Durugönül, “*Heykeller Konuşabilseydi*”, Antik Yunan Heykeltıraşlık Sanatına Toplumsal Açından Bir Bakış, Ankara, 2018, s. 11.

⁴⁰² Ceren Canuyar Ünal, “*Bronz Çağ'da Deniz Ticareti*”, Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, C.1, 2000, s.185-197.

⁴⁰³ H.W. Catling, *Cypriote Bronzework in the Mycenaean World*, Oxford: Oxford University Press, 1964.

⁴⁰⁴ J. Karageorghis, *The Coroplastic Art Of Ancient Cyprus V. (b) The CyproArchaic Period. Small Female Figurines B. Figurines Moulées*, Nicosia 1999, s. 68-129.

Figürinler kilden yapıldığı gibi metalden de yapılmıştır. Kıbrıs müzesinde sergilenen İngot Tanrı (Külçe Tanrı) metal figürinin önemli bir örneğidir⁴⁰⁵. 1FF İngot Tanrı'nın cezalandırıcı bir savaşçı olduğu düşünüldüğü gibi ayakta duran silahlı bir figür olarak da niteleyen uzmanlar mevcuttur. Uzunluk olarak 35 cm olan figürinin başında iki boynuzlu miğferi, sol elinde küçük oval şekilde bir kalkan ve diğer elinde atmaya hazır vaziyette mızrak bulunur. Üzerinde uzun bir elbise ve "V" yakalı bir göğüslük giyen, sakallı ve yahut maskeli olduğu düşünülen figürin, bir kaide üzerinde durur. Bu heykelciğin Yakınoğu savaş tanrısı, Babil ilahı Nergal'in betimlemesi ve yahut Ugarit tanrısı Resep olduğu öne atılan görüşlerden bir kaçıdır. Bir diğer figürin ise Bomford koleksiyonunun bir parçası olan Bomford kadın heykelidir. İngot Tanrısının dişi versiyonu olarak nitelenen heykel, İngot Tanrısında olduğu gibi bir kaidenin üzerinde durur. 9.9 cm boyunda olan heykelin bel oyuntusu bellidir ve cinsiyet özellikleri belirgin şekilde yansıtılmıştır⁴⁰⁶. Geç Tunç Çağı'nda Kıbrıs'ta bulunan çıplak kadın heykellerinin adaya özgü olduğu düşünülmektedir. Ayrıca adada mevcut olan kadın tanrı inancının temelini Yakınoğu'dan bir yansıma olduğu ardından adada bu inanışın Paf Afroditi şeklinde devam ettiği şeklinde görüşler mevcuttur. Kadın heykelciliğinin Kıbrıs'ın ekonomik gelişiminde en önemli etken olan bakır yataklarının koruyucusu olduğu düşünülmektedir. Ticaret yapılan kent merkezlerinde bu heykelciklerin bulunması bu düşünceyi desteklemektedir⁴⁰⁷. Enkomi merkezde bulunan bir başka heykel Boynuzlu Tanrı olarak adlandırılan ilah heykelidir. (Resim 16) 54,2 cm uzunluğunda olan bu heykel diğer örneklerde olduğu gibi bir kaide üzerinde bulunmamaktadır. Heykel Bronz Çağı Doğu Akdeniz uygarlıkları kaidesiz heykel sanatının temsilcisidir. Konik bir şekle sahip, boynuzlu, miğferli ve kısa elbiselidir. Sol bacağı çok az önde, sağ kol bükülmüş ve avuç içi aşağıya bakar halde açık ve sol kolunu göğüs hizasında yumruk şeklinde kalkık bir haldedir⁴⁰⁸. Boynuzlu heykelin Kıbrıs yapımı olduğu, Suriye sanatından esinlenerek üretildiği düşünülmektedir. Uzmanlar tarafından bu heykel Alaşia'nın koruyucu tanrısı ve boynuzlu Apollo Bereket tanrısı olarak nitelendirilmiştir⁴⁰⁹. M.Ö. 2. binde Kıbrıs ve

⁴⁰⁵ P. Dikaio – D. Litt, "A Guide To The Cyprus Museum", Nicosia, 1961.

⁴⁰⁶ B.A Knapp, "Copper Production and Divine Protection – Archaeology, Ideology and Social Complexity on Bronze Age Cyprus", Sweden, 1986.

⁴⁰⁷ J.F. Cherry - B.Knapp, "Quantitative Provenance Studies and Bronze Age Trade in the Mediterranean: Some Preliminary Reflections", SIMA 90: 92-121, edited by N.H. Gale, 1991.

⁴⁰⁸ P. Newman, "A Short History of Cyprus", London, 1953.

⁴⁰⁹ W. Hector Catling, "Cypriot Bronzework in the Mycenaean World", 1964.

Yakındoğu'da heykelcikler ve savaşçı figürler oldukça yaygındır⁴¹⁰. Bu figürlerin Suriye-Fenike bronz heykelleriyle benzerlikleri görülür. Ayrıca Mısır tarzı göz yapısı heykellerde dikkat çeken unsurlardandır⁴¹¹. Özetle ticaret ve kültür alışverişinin yaşandığı Geç Tunç Çağ uygarlıkları ticaretin yanı sıra kültür alışverişi de yapmış, ele geçen arkeolojik bulgular ve bilim insanlarının çalışmaları Uluburun'da, Enkomi'de bulunan dişi ve erkek heykelcikler arasında benzerlikler bulunduğunu Yakındoğu, Mısır, Kıbrıs figürlerinin birbirlerini etkilediğini gösterir.

4.4. Diğer Ele Geçen Maddi Kültür Öğeleri

Bu alt başlıkta inceleyeceğimiz diğer ele geçen ürünler genellikle Kıbrıs menşelidir. Yukarıda bahsettiğimiz bakır ve keramik dışında tunç silah ve aletler, gemi kerestesi Uluburun Batığı'nda ele geçen Kıbrıs üretimi ihraç ürünleridir. Tarımda kullanılmak üzere üretildiği düşünülen tunç alet parçaları sayıca çoktur. Bu durumda da akıllara ergitilip tekrar kullanılmak üzere toplandığı fikrini getirir. Hurda metal olarak nitelenen bu parçalar: Baltalar, kara saban parçaları, eğri keserler, sivri uçlar, kırılmış kancalar, taşçı kalemleri, takı parçaları, kürek, çapa, orak, mızrak uçları, yayvan kap parçaları, döküm artıklardan oluşur⁴¹².

Uluburun Batığının haricinde Amarna Mektupları'nda geçen kereste Kıbrıs'ın ihraç ürünleri arasındadır. Yazılı kaynaklarda geçmesine rağmen maddi kalıntıları zaman içinde yok olan ormanların varlığına Antik Coğrafyacı Strabon'un Kıbrıs'tan ormanlarla kaplı ada olarak bahsetmesi söz konusu ürünün varlığını destekleyici niteliktedir⁴¹³.

Kıbrıs'ta üretimi yapılan Uluburun Batığı'nda ele geçen ürünler arasında olta takımları ve ok uçlarına rastlanır⁴¹⁴. Gemide gıda ihtiyacını karşılamak için bulundurulduğu düşünülen ok uçlarının benzerlerine Enkomi ve Athienou'da, ok

⁴¹⁰ B.A Knapp, a.g.e. 1986.

⁴¹¹ P.R.S. Moorey, "Some Syro-Phoenician Bronze Caryatid Stands", 1973, *Levant* 5: 83-90.

⁴¹² George F. Bass, a.g.m. ,s.307.

⁴¹³ Noel H. Gale & A. Zophia A. Stos- Gale, a.g.m. s.131.

⁴¹⁴ Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006. Eser Kataloğu kısmı s. 630.

uçlarının benzerleri ise Hala Sultan Tekke’de bulunmuştur. Bu durum söz konusu ürünlerin Kıbrıs menşeli olduğunu ispatlar niteliktedir⁴¹⁵. Ayrıca demirci maşaları, odun kürekleri, ateş küreme araçları Kıbrıs bakırının yanı sıra metal teknolojisinin de ihraç edildiğini göstermesi açısından kıymetlidir⁴¹⁶. Yabancı mal ithali başarılı bir yöntemin önemli unsurlarından biridir⁴¹⁷. Mısır’ın Yeni Krallık’ta dış dünya ilişkileri, ülkenin uluslararası arenadaki önemini kabul ettirmek ve seçkinlerin ülke içindeki yerini yeniden tasdik etmek açısından önemliydi⁴¹⁸.

Uluburun Batığı’nda ele geçmeyen fakat gerek yazılı gerekse arkeolojik buluntulardan elde edilmiş Kıbrıs-Mısır ilişkisine delil niteliğinde ürünler mevcuttur. Bu ürünlerin genel bilgilerini paylaşmadan önce Amarna Mektupları’nda bahsedilen Kıbrıs’tan Mısır’a gönderilen ve karşılığında istenen ürünlerin miktarlarının ne olduğuna bakalım:

Mektup Adı	Gönderilen Ürün ve Miktarı	Karşılığında İstenen Ürün
EA 33	Bakır 200 Talent Bakır 10 Talent (kaliteli)	
EA 34	Bakır 100 Talent Eşek Derisi	Altın işlemeli abanozdan 1 yatak, 1 altın işlemeli araba, 2 at, 42 parça keten, 50 keten şal, 2 keten üstlük, 14 abanoz ağacı, 17 habannatu kabında hoş koku, 4 adet kaliteli keten şal, yağ.
EA 35	Bakır 500 Talent	Gümüş, 2 kukubu yağ, önceden gönderilen kerestenin ücret karşılığı, Kıbrıs elçisinin öküzü, akbaba kehanet uzmanı
EA 36	Bakır 120 Talent Bakır 70 Talent Çok Renkli Alaşım 30 talent	
EA 37	Saf Cam 5 Talent At 5 Takım	Aritılmış/Saflaştırılmış Gümüş
EA 40	Bakır 9 Talent Fildişi 2 Parça Gemi Kirişi 1 Adet Bakır 5 Talent Bakır 3 Talent (İyi Kalite) Fildişi 1 Parça Şimşir Ağacından 1 Adet Kiriş 1 Gemi Kirişi	

⁴¹⁵ Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006. Eser Kataloğu kısmı s. 625.

⁴¹⁶ Hartmut Matthaus, a.g.m., s.344.

⁴¹⁷ Metal aletlerin Kıbrıs’tan Levant’a, Ege’den Sardunya’ya yayılımı alet ihracatını desteklemektedir.

⁴¹⁸ Marc Van De Mieroop, “Eski Mısır Tarihi”, Homer Kitapevi ve Yayıncılık, 2019,s.165.

4.4. Abanoz

Lüks tüketim ürünleri arasında olan abanoz tropikal bölgeye özgü bir ağaçtır. Sert bir odun olması onu dayanıklı kılar ayrıca parlatmaya çok müsait yapısı vardır. İç kısmının siyah olmasından dolayı pek çok ülkede abanoz siyah renk anlamında kullanılır. Afrika'dan Mısır'a, Mısır'dan da çevre uygarlıklara yollanmıştır. Aşağı Nübye'den de alınan abanoz peynir, yağ ve bal karşılığında gelmiştir. Abanozun kullanım alanları arasında asa, içecek kapları, kral tahtı, mobilya, heykel sayılabilir. Uluburun Batığında ne kadar abanoz olduğu bilinmemektedir. İşlenmiş ürün yerine hammadde olarak gemide bulunması dikkat çekicidir. Bulunan fildişi kakma parçaları gittiği Kıbrıs, Levant ve Ege bölgesinde mobilya süslemede kullanıldığının göstergesi olabilir⁴¹⁹. (Resim 12)

4.5. Fildişi

Mısırlıların Nübye diye tanımladıkları bölgeden getirilen lüks mal kategorisindedir. Nübye Afrika'ya açılan bir koridor diye isimlendirilmektedir. Afrika'da bulunan devekuşu yumurtaları, fildişi, panter derisi, özel sıvılar, egzotik ürünler, abanoz, pigmeler ve Mısır kralları tarafından kıymetli görülen birçok şey bu coğrafyadaydı. Nübye ayrıca altın, ametist, diyorit açısından zengin bir bölgedir. Nübye'ye Mısır kralının yardımı ve izni olmadan giriş çıkış yapılamazdı.

Assurlular yazılı kaynaklarında Mısır'dan Nübye menşeli mallardan suaygırı, gergedan, fil ve maymun aldıklarını yazmışlardır. Oymacılık ve yontmacılıkta kullanılan fildişi ile kadınlara özel makyaj kutusu ve çubuğu, yelpaze, tarak, saç tokası ve ayna gibi kişisel eşyalar, mobilyalar, küçük heykeller, müzik aletleri, küçük objeler, saray ve tapınak süslemesi gibi pek çok alanda kullanılmıştır. Su aygırı dişi özellikle Mezopotamya'da kullanılmıştır. Bu bölgede kullanılması Suriye bölgesinden işlenmiş veya hammadde olarak Mısır'a ihraç edilebileceğini düşündürür.

⁴¹⁹ C. Pulak, a.g.m. ,s.73.

Seçkin kişilerin statü aracı, ihtişamın göstergesi olan fildişi ayrıca toplumların sanat kalitelerini göstermesi açısından da oldukça önemlidir. Zanaatkarlar fildişini kullanarak yabancı hammaddeyi kendi kültürlerine entegre ederek kalıcı ürünler üretmişlerdir. M.Ö. 2. binyılın ikinci yarısında fildişi Mezopotamya, Levant, Kıbrıs, Mısır ve Ege bölgesine yayılmış durumdadır. Uluburun Batığı'nda toplam 15 adet bulunan bu kıymetli ticaret ürününün 14'ü suaygırı dişi, 1 tanesi fildişi parçasıdır⁴²⁰.

Amarna Mektupları içerisinde Kıbrıs Mısır ilişkisini gösteren mektuplardan olan EA 40'da Mısır'a bir parça fildişi gönderildiği bilgisi geçmektedir. Alaşia'nın fildişi memleketi olmadığı Mısır'ın ise fildişi açısından zengin bir ülke olduğunu biliyoruz. Böylesi bir davranışa sebep ancak gönderdiği ürünlerin karşılığında fildişi beklediğini üstü kapalı bir şekilde anlatma çabası olduğu düşünülebilir⁴²¹. (Resim 13)

4.6. Cam

Geç Tunç Çağı'nda yeni kullanılan cam insanlık tarihinin bildiğimiz en eski taklit malzemesidir⁴²². Dönem koşullarında uluslararası arenada isminden söz ettiren cam sadece soylu kesimin hizmetinde olan değerli bir hammaddedir. Cam, lapislazuli gibi uzak bölgelerden temin edilen turkuaz, jaspis taşı, kehribar, ametist, dağ kristali türü gibi yarı değerli taşlara öykünür. Lüks mal kategorisindeki bu taşları temin etmek zordur. Bu nedenle camın hammaddesi renklendirilerek bu yoksunluk giderilmek istenmiştir. Cam ve sırların boyanmasında metalik toz boyaları kullanılmıştır. Bakır oksit; yeşilimsi mavi, turkuaz rengi verirken, kurşunlu karışım; sarı, beyaz tonları, demir oksit; kahverengi, siyah rengin verilmesine katkı sağlamıştır⁴²³.

Cam ilk defa Assur'da üretilmiştir. Mısır Assur'dan önce cam külçesi ithal etmiş ardından kendi ülkesinde cam imal edebilmek için Asur'dan cam ustası getirmiştir. Mısır'da cam üretimi yaklaşık M.Ö. 1500'lerde başlamıştır. Mısır gibi Mezopotamya'da M.Ö. 14.yy'da cam üretmektedir. Mısır ve Mezopotamya'da bulunan 226 cam örneğinin 153 tanesi Mısır'dan Malkata ve Amarna şehirlerinden

⁴²⁰ Batıkta bulunan benzerleri Mogiddo, Alalah, Nimrud ve Ugarit'te görülür. Cemal Pulak, “*Uluburun Batığı*”, Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s.79.

⁴²¹ Marc Van De Mieroop, “*Eski Mısır Tarihi*”, s. 125.

⁴²² Horst Klengel, a.g.m., s.373.

⁴²³ Thomas Stöllner, a.g.m., s.470.

gelir. Dahası Uluburun’da bulunan farklı renk ve boyuta sahip olan cam külçe ve cam boncuklar Geç Tunç Çağı cam ticaretine kanıt niteliğindedir⁴²⁴. Uluburun Batığı’nda bulunan camların tam sayısını saptamak mümkün değildir. Cam külçelerin ortalama 350 kg ve ağırlıklı olarak dört renge sahip olduğu saptanmıştır. Bunlar: kobalt mavisi, açık mavi, sarı ve mordur. Cam külçelerin yapımında kullanılan mineraller ve alkaliler menşeinin Mısır olabileceği bilgisini vermektedir. Kullanım alanı boncuk, nazarlık ve takı gibi çeşitli alanlar olan cam külçe türünde Tunç Çağı’na tarihlenen en eski buluntudur⁴²⁵. (Resim 11)

Uluburun Batığı’nda bulunan bakır külçe, cam külçe, fil ve su aygırı dişleri, abanoz, keramik dışında kalay külçe, kurşun, altın ve gümüş ürünler, sarı zırnık, mureks operkula, terebentin-çam reçenesi, yağ, baharat ve çeşniler, devekuşu yumurtası kabuğu, metal kaplar, ahşap kaplar, boncuklar, kumaş ve giysiler, kişisel eşyalar (prestij malzemeleri, silahlar, aletler, ağırlıklar,) bulunmuştur⁴²⁶. Baharat ve çam reçenesi ilk defa bulunmuştur. Arkeolojik belge niteliği taşıyan bu ürünlere kara kazılarında rastlanabileceği düşünülmemiştir. Yazılı kaynakları destekler nitelikteki bu buluntular ayrı bir kıymete sahiptir. Değerli yiyecek maddeleri ve özel yiyeceklerin ticareti az rastlanan bir durumdur. Wenamu Öyküsü’nde yer alan konunun birlikte getirdiği hediyeler arasındaki Nil balıklarının kılçıklarına Hala Sultan Tekke kazısında rastlanmıştır. Yazışmalarda geçen kereste, yağ, koku ve kozmetik ürünler haliyle tarihe karışmıştır⁴²⁷.

Mısır’da altın, gümüş, lüks tüketim malları bulunmasına rağmen kereste, şarap ve zeytinyağı yoktu. Mevcut olmayan ürünler menbağı olan bölgeden temin edilmiştir. Kereste, bakır, zeytinyağı, hayvan kürkü, at, keramik, şarap Kıbrıs’tan alınırken Kıbrıs’a da abanoz yatak, gümüş, at arabası, keten kumaşlar gönderilmiştir⁴²⁸.

⁴²⁴ Thila Rehren-Edgar B. Pusch, “Late Bronze Age Glass Production at Qantir- Piramesses, Egypt”, *Research Articles*, Vol. 308, 2005, s. 1758.

⁴²⁵ H. Wilde, “Technologische Innovation im 2. Jahrtausend vor Christus. Göttinger Orientforschungen, IV. Reihe Ägypten 44, Wiesbaden.13-14.

⁴²⁶ Hartmut Matthaus, a.g.m., s.358.

⁴²⁷ B. Knapp, “*The Archaeology of ...*”, s. 313

⁴²⁸ Margaret R. Bunson, “*Encyclopedia of Ancient Egypt*”, Revised Edition, Facts on File Library of World History, USA, 2002,s.412.

Mısır’da bulunan altın ve lüks malların diğer coğrafyalardan talep edilmesi deniz aşırı ticaretin itici gücünü oluşturmuştur⁴²⁹

Mısır ve Kıbrıs arasındaki ilişkiyi gösteren, -hatta Kıbrıs’ın tüm Doğu Akdeniz uygarlıklarıyla ilişkisini gösteren- 2013 yılında Belçika’da açılan “*Ancient Cyprus: Culture in Dialogue*” adlı sergi, Kıbrıs’ın konumu gereği doğu ile batı arasında köprü olduğunu ve eskiçağ’daki kültürel kimliğini gösteren eserleri barındırmaktadır. İşte bu sergide konu başlığımız Kıbrıs Mısır ilişkilerini gösteren aşağıdaki eserleri inceleyeceğiz.

4.7. “Eski Kıbrıs Sergisi”nden Kıbrıs Mısır İlişkilerini Gösteren Eserler

Mısır ve Kıbrıs arasındaki ilişkiyi gösteren, hatta Kıbrıs’ın tüm Doğu Akdeniz uygarlıklarıyla ilişkisini gösteren- 2013 yılında Belçika’da açılan “*Ancient Cyprus: Culture in Dialogue*” adlı sergi, Kıbrıs’ın konumu gereği doğu ile batı arasında köprü olduğunu ve eskiçağ’daki kültürel kimliğini gösteren eserleri barındırmaktadır. İşte bu sergide sergilenen, konu başlığımız Kıbrıs Mısır ilişkilerini gösteren aşağıdaki eserleri inceleyeceğiz.

Minyatür Testicik

Kil (White Painted IV String-Hole Style ware) (Beyaz Boyalı IV- “İp Delikli Stil” Malları)

Boy: 8.45 cm; Çap: 4,5 cm

Orta Kıbrıs III dönemi (MÖ 1725-1650 civarı)

Kalopsida, Mezar 11

Ashmolean Müzesi, AN1896-1908 C.59

El yapımı minyatür testiciğin bodur, çift konikli gövdesi vardır. Üç topuz şeklinde ayakları, uzun silindirik boynu ve emzik ağzı mevcuttur. Boynundan omzuna dikey olarak üç saplıdır. Sapların ikisi boyun yanlarında biri ön tarafta bulunur. Bu sürahi devetüyü kilden yapılmış ve mat koyu renkte dekore edilmiştir. Ürünün üzerinde düz,

⁴²⁹ Olaf Höckman, a.g.m., s.311.

dalgalı, zikzak ve çapraz taranmış üçgen şekiller mevcuttur. İp deliği çıkıntıları beyaz boyalı ürünlerde oldukça yaygındır. Bu yerel olarak üretilen çanak çömleklere Beyaz Boyalı String Hole adı verilir. Beyaz boyalı testicikler ticarete oldukça yaygındır. Mısır, Suriye ve Filistin'e bu ürünlerden gönderilmiştir⁴³⁰. (Resim 18)

Keramik Körüğü

Kil

Boy: 25.9 cm; Çap: 36 cm

Geç Kıbrıs IIC dönemi (MÖ 13. yy)

Alassa-Pano Mandilaris

Kıbrıs Müzesi, AA 76

2. binyıldan beri keramik körükleri metalürji tesisatları içinde yer almaktadır. Keramik hem de taş örnekler yaklaşık M.Ö. 16. yy'a kadar kullanılmıştır. Körüklerin iyi korunmuş örnekleri Alaşia'dadır. Bu örnekler el yapımıdır ve çok kalın bir yuvarlak ağıza sahiptir. Paralel uzanan sırt deriyi bağlamak için girintili bir yapıya sahiptir. Sırt ana gövdeye bağlı haldedir. Yakın Doğu'daki diğer yerleşimlerde körük görülmediği için Kıbrıs tipi olarak nitelenir⁴³¹. (Resim 19)

Disk Biçimli Boncuk

Fayans

Çap: 0,5-0,7 cm; Kalınlık: 0,2 cm

Son Kalkolitik dönem (MÖ 2800 / 2700-2500 / 2400 civarı)

Kissonerga-Mosphilia, Mezar 546

⁴³⁰ D. Frankel, "Early and Middle Bronze Age Material in the Ashmolean Museum", Oxford. Corpus of Cypriot Antiquities 7 (SIMA 20:7), Göteborg.1983, 95, no. 880, pl. 29. ; P. Åström, "Excavations at Kalopsida and Ayios Iakovos in Cyprus (SIMA 2)", Lund, 1966, 20, C.59, pl. 6, fig. 10. ; J.L. Myres, "Excavations in Cyprus, 1894", JHS 17, 1897, 140, fig. 4.14. ; V. Karageorghis & E.Baboula, "Cypriot Art in the Pitt Rivers Museum", University of Oxford, Nicosia, 2009.

⁴³¹ S. Hadjisavvas, "Alassa, a new Late Cypriote site", RDAC, 1986, 66. ; V. Kassianidou "Blowing the wind of change: the introduction of bellows in Late Bronze Age Cyprus", in P.P. Betancourt & S.C. Ferrence (eds), Metallurgy: Understanding How, Learning Why. Studies in Honor of James D. Muhly, Philadelphia, 2011a, 42; C.J. Davey, "Some ancient Near Eastern pot bellows", Levant 11, 1979, 101-111. ; R.F. Tylecote "From pot bellows to tuyères", Levant 13, 1981, 107-118.

Baf Bölge Müzesi, KM 2055, 2057, 2059

Disk boncuklar camsı bir malzeme olan fayanstan yapılmıştır. Silikat çekirdek ve camsı kaplamadan oluşur. Çekirdek kısmı cama benzer, kırılmandır. Bu da onu soluk beyaz renkten açık griye çevirir. Tek renkli sırlar değişkendir. Sır olmayanlar nispeten daha kalın parlak koyu mavi-yeşil renge sahiptir. Kissonerya (Kıbrıs)'dan gelen sekiz fayans disk grubunun bir parçasını oluştururlar. Bu boncuklar 35 – 45 yaşlarında olduğu tahmin edilen bir erkeğin mezarında bulunmuştur. Boncuklardan birinde bakır renkli sır muhtemelen üretilirken renklendiricinin pişirme esnasında yüzeyde birikerek çiçeklenmiştir. Bu fayans boncuklar Doğu Akdeniz'de en erken tarihe sahip boncuklardandır. Tipolojik olarak Mısır ve Yakındoğu örneklerinde ayırt edilemese de Mısır diskleri Protodynastic'te (Hanedanlar Öncesi Dönem) Kıbrıs'tan çok önce kullanıldığı bilinir. Hem Mısır hem de Levant fayans üreticileri çiçeklenme tekniğini kullanarak boncuk üretmişlerdir. Bu nedenle muhtemelen Kissonerya boncukları doğudan ithal edilen ürünlerdir. Ayrıca Girit'te de örnekleri bulunmuştur. Bu erken dönemlerde gelişen olaylar M.Ö. 3. binyılın ortalarında Yakın Doğu ile Kıbrıs üzerinden Avrupa'nın birbirine bağlandığı ticaret yollarını işaret etmektedir⁴³². (Resim 20)

Testicik

Kil (Base Ring I/Halka Dipli I)

Yükseklik: 13.7 cm; Kenar Çap: 3,2 cm; Taban Çap: 3.6 cm

Geç Kıbrıs IA-B dönemi (MÖ 1650-1550)

Mısır, Sidmant, Tomb 310

Kraliyet Sanat ve Tarih Müzeleri, Brüksel, E 5796/4

Huni ağız, ince uzun sivrilen boyun, üst boyundan omuza dış bükey şekilde gövdeye ve halka tabanına kadar tutamağı mevcut olan testicik, yüksek parlaklıkta perdahlanmıştır. Base Ring I olarak adlandırılan bu testiciker 25'ten fazla bölgede

⁴³² E. Peltenburg “*Kissonerga in Cyprus and the appearance of faience in the East Mediterranean*”, in S. Bourke & J.-P. Descoeurdes (eds), *Trade, Contact, and the Movement of Peoples in the Eastern Mediterranean: Studies in Honour of J. Basil Hennessy* (Mediterranean Archaeology Supplement 3), Sydney, 1995, 31-41. ; M. Tite & A. Shortland , “*Production Technology of Faience and Related Early Vitreous Materials*” (Oxford University School of Archaeology Monograph 72), Oxford, 2008, 125 - 126.

yüzlerce adet bulunmuştur. Bulunan yerler arasında Mısır ve Levant başı çekmektedir. Testiciklerin son örnekleri Erken 18. Hanedanlığa ve II. Ara Dönem'e tarihlenmektedir. Bahsedilen dönemlerde ise cenaze törenlerinde ve mezarlarda kullanıldıkları tahmin edilir⁴³³. (Resim 21)

Şişe

Kil (Base Ring II/Halka Dipli II evresi)

Yükseklik: 13.6 cm; Çap: 3 cm

Geç Kıbrıs II dönemi (MÖ 1550-1200)

Mısır, Saft El-Hinna, Tomb 41

Kraliyet Sanat ve Tarih Müzeleri, Brüksel, E 2607

Base Ring II keramik kategorisinde olan şişedir. Huni ağzılı, sivrilmiş boyunlu, yuvarlak tabanlıdır. Dış yüzey kahverengi alacalı açkıya sahiptir. Gövdenin her iki yanında dört satırlık çapraz bir haçla süslendiği görülür. Şişeler Kıbrıs'tan Mısır'a ihraç ürünleri götüren gemilerde giden en yaygın ürünler arasındadır. Şişelerin sıklıkla Mısır'a gönderilen ürün olmasına rağmen küçük çaplı formlar (parfüm kapları vd.), diğer sıvılar için gönderilen kaplar Nil'de nadir görülmektedir⁴³⁴. (Resim 22)

Minyatür çift kulplu bardak (Tankart)

Kil (Base Ring I/Halka Dipli I evresi)

Yükseklik: 8.15 cm; En: 7,5 cm; Kenar Çap: 6,2 cm

Mısır 18. Hanedanı (MÖ 16.-14. yüzyıllar)

⁴³³F. Petrie & G. Brunton, "Sediment I-II", London, 1924, pl. V: 91 ; R.S. Merrillees, "Opium trade in the Bronze Age Levant", *Antiquity* 36, 1962, 289. ; R.S. Merrillees, "The Cypriote Bronze Age Pottery Found in Egypt", (SIMA 18), Göteborg, 1968, 70-71.; P. Åström, "The Swedish Cyprus Expedition Volume IV. Part 1C. The Late Cypriote Bronze Age. Architecture and Pottery", Lund, 1972, fig. XLIX: 6-7; R. Laffi neur & F. Vandenabeele, "Cypriote Antiquities in Belgium (SIMA 20:13)", Göteborg, 1990, 21, no. 3; D. Morris, "The Art of Ancient Cyprus", Oxford, 1985, 32. ; K.O. Eriksson "Cypriot ceramics in Egypt during the reign of Thutmosis III: the evidence of trade for synchronizing the Late Cypriot cultural sequence with Egypt at the beginning of the Late Bronze Age", in P. Åström (ed.), *The Chronology of Base-Ring Ware and Bichrome Wheelmade Ware. Proceedings of a Colloquium Held in the Royal Academy of Letters, History and Antiquities, Stockholm, May 18-19 2000*, Stockholm, 2001, 51-68.

⁴³⁴ F. Petrie, "Hyksos and Israelite Cities", London, 1906, pl. XXXIXB: 14; R.S. Merrillees, "The Cypriote Bronze Age Pottery Found in Egypt (SIMA 18)", Göteborg, 1968, 5-6, no. 2, 182-183; P. Åström, "The Swedish Cyprus Expedition Volume IV. Part 1C. The Late Cypriote Bronze Age. Architecture and Pottery", Lund, 1972, 189, fig. LIII: 13; R. Laffi neur & F. Vandenabeele, "Cypriote Antiquities in Belgium (SIMA 20:13)", Göteborg, 23, no. 23, 1990.

Mısır, Sidmant, mezarlık A, Mezar 263

Ashmolean Müzesi, AN1921.1284

Bu minyatür bardak, tek kulplu ve kalın duvarlıdır. Kahverengi kil kullanılarak yapılan bu kap alacalı siyah, gri ve turuncu-kırmızı cilalı yüzeye sahiptir. Üstte başparmak tutuşu görevi gören düz şekilli bir çıkıntıya sahiptir. Kıbrıs'tan gelen bu çanak çömlekler genellikle Mısır mezarlarında bulunmuştur⁴³⁵. (Resim 23)

Çift Kulplu Testicik

Kil (Base Ring I/ Halka Dipli I)

Yükseklik: 10.6 cm; Her Gövdenin Çapı: 4.2-4.4 cm

Mısır 18. Hanedanı (MÖ 16.-14. yüzyıllar)

Mısır, Sidmant, mezarlık A, Mezar 264

Ashmolean Müzesi, AN1921.1385

Bu kompozit kap üst gövdede iki testicikten oluşur. Tek çatalla sap son derece sert pişirilmiş, ince kahverengi kilden yapılmış ve gri-kahverengi astarla kaplanmıştır. Bu testilerin değerli bir kap olarak ihraç edildiği düşünülmektedir. İçine parfüm ya da sıvı halde afyon konulduğu, kurumuş halde bulunan içindeki kalıntılardan tespit edilmiştir⁴³⁶. (Resim 24)

Amfora

Kil

Yükseklik/boy: 58 santimetre

Geç Kıbrıs IIIA dönemi (MÖ 12. yy)

Hala Sultan Tekkesi

Larnaka İlçe Müzesi, N 1583

⁴³⁵ R.S. Merrillees, a.g.e. , 65, pl. 20: 3 ; F. Petrie & G. Brunton, a.g.e. , 1924, 23- 26.

⁴³⁶ R.S. Merrillees, a.g.e. ,1968, 66, pl. XII: 3; F. Petrie & G. Brunton, a.g.e. , 1924, pl. 63; V. Karageorghis, “*Early Cyprus: Crossroads of the Mediterranean*”, Los Angeles, 2002, 41, res. 73: 4. ;

Kısa, dış bükey boyunlu, el yapımı olan bu amfora, uzun oval gövde ve yuvarlak tabana sahiptir. Her iki tarafında da iki dikey tutamak mevcuttur. Bu tür amforaların birçok örneği Geç Tunç Çağı Hala Sultan Tekke’de bulunmuştur. Muhtemelen ilk örneği Mısır’dan ithal edilen ürünlerden esinlenerek üretilen bu amforalar Nil kilinden yapılmış olan amforalara şekil bakımından çok benzerler. Ticaret ve saklama kabı olarak tasarlanan bu kapların şarap ya da bira için kullanıldığı düşünülür⁴³⁷. (Resim 25)

Minos tipi fincan

Kil

Yükseklik: 8.8 cm; Çap: 9 cm

Orta Minos IB / IIA dönemi (M.Ö. 19-18. yy.)

Karmi, Mezar 11B

Kıbrıs Müzesi, Karmi T. 11B / 6

Nokta ve yıldızlarla “Karames” tarzında dekore edilmiş Minos kupasıdır. Siyah zemin üzerine kırmızı çizgilerle süslenen bu kupa muhtemelen mavi hamurlu bir boncuk içermektedir. Mısır’dan gelen denizci lakaplı kişinin mezarında bulunmuştur⁴³⁸. (Resim 26)

Fincan

Taş

Yükseklik: 4.5 cm; Çap: 5,8 cm

Geç Kıbrıs IIIA dönemi (M.Ö. 12. yy)

Kıbrıs

Limasol Bölge Müzesi, LM 1066/1

⁴³⁷K.O. Eriksson, “*Egyptian amphorae from Late Cypriot contexts in Cyprus*”, in S. Bourke & J.-P. Descœudres (eds), *Trade, Contact, and the Movement of Peoples in the Eastern Mediterranean. Studies in Honour of J. Basil Hennessy* (Mediterranean Archaeology Supplement 3), Sydney, 1995, 199-205. ; M. Rose, “*Fish remains*”, in P. Åström (ed.), *Hala Sultan Tekke 11. Trial Trenches at Dromolaxia Vyzakia Adjacent to Areas 6 and 8* (SIMA 45:11), Jonsered, 2001, 63.

⁴³⁸J. Stewart, “*The tomb of the seafarer at Karmi in Cyprus*”, *OpAth* 4, 1962, 199, 202, figs 2, 8, pl. VII; J. Webb, D. Frankel, K.O. Eriksson & J.B. Hennessy, “*The Bronze Age Cemeteries of Karmi Palaealona and Lapatsa in Cyprus*”. Excavations by J.R.B. Stewart (SIMA 136), Sävedalen, 2009, 151-152, 155.

Fincan kazıma bezemeli taş kap olarak nitelendirilir. İlk kez üretilen metal fincanlarından esinlendiği düşünüldüğü gibi Minos ve Myken kaplardan da esinlenilerek üretilmiş olabilir. Süsleme genellikle geometrik şekillerin kazınması şeklinde yapılmıştır. Çeşitli taşlardan üretilen bu kaplar Mısır ve Yunanistan'da da üretilmiştir⁴³⁹. (Resim 27)

Alabastron

Alabaster/Kaymaktaş

Yükseklik: 9,8 cm; Kenar Çap: 5.5 cm; Taban Çap: 2.2 cm

Geç Kıbrıs II-III dönemi (M.Ö. 14-12. yüzyıllar)

Enkomi

Kraliyet Sanat ve Tarih Müzeleri, Brüksel, A 1238

Kaymaktaşından üretilen alabaster yıpranmış yüzeyli, dudaklı ve bezemesizdir. Alabastron kalın, ağza doğru genişleyen, geniş boyunlu, oval gövdeli ve düztabana sahiptir. Omzunda karşılıklı iki adet ördek biçimli tutamağa sahiptir. Kabin formu Mısır, Yakınoğu'da bulunan benzerlerinden esinlenerek üretilmiştir. Alabaster kaplar çoğunlukla Mısır'dan ithal edilmiştir. Kap Kıbrıs'ın güney sahillerindeki mezarlarda bulunmuştur⁴⁴⁰. (Resim 28)

Alabastron

Alabaster/Kaymaktaş

Yükseklik: 9.2 cm; Çap: 4,1 cm

Geç Tunç Çağı (MÖ 1650-1050)

Enkomi

Kıbrıs Müzesi, A 140

⁴³⁹ P. Dikaios, "Enkomi Excavations 1948- 1958", Volume II: Chronology, Summary and Conclusions, Catalogue, Appendices, Mainz am Rhein, 1971, 177. ; J. Courtois, J. Lagarce & E. Lagarce, "Enkomi et le Bronze Récent à Chypre", Nicosia, 1986, 126-127, pl. XXIII: 9-12. ; A. Bevan, "Stone Vessels and Values in the Bronze Age Mediterranean, Cambridge, 2007, , 224-227.

⁴⁴⁰ R. Laffi neur & F. Vandenabeele, a.g.e. , 1990, 25: 1, pl. IV: 1; A. Bevan, a.g.e. , 2007, 152-156.

Geniş yassı mantar dudak, uzun sivrilen gövde ve karşılıklı iki tutamaktan oluşur. Enkomi’de bulunan bu alabastronların çoğu mezarlardan çıkarılmıştır. Diğer yerleşimlere kıyasla daha fazla sayıda alabastron bulunan Enkomi, çağdaş yerleşimlere göre denizaşırı ticaretin merkez noktasında olmasından ötürü alabastronlar burada bol miktarda ele geçmiştir. Mısır’dan ithal edildiği düşünülen bu alabastronlar bakır karşılığında adaya gönderilen prestij ürünlerindendir⁴⁴¹. (Resim 29)

Kutu Parçası

Fildişi veya kemik

Yükseklik: 10.2 cm; Maksimum kalınlık: 4,3 cm

Geç Kıbrıs II-III dönemi (M.Ö. 14-11. yüzyıllar)

Enkomi

Kraliyet Sanat ve Tarih Müzeleri, Brüksel, A 1228

Fildişi veya kemikten yapılmış yüksek ve dar silindirik bir kutusu olduğu düşünülen iki parçadan oluşur. Parçanın etrafını paralel çevreleyen kazıma bezemeler mevcuttur. Bu tür kutular Kıbrıs’ta yerel olarak üretilmiştir. Kemik yerel bir malzeme olduğu için oldukça ucuzdur. Fildişi ise Mısır’dan veya Yakındoğu’dan Kıbrıs’a getirildiği için kemiğe kıyasla daha pahalıdır⁴⁴². (Resim 30)

Amforiskos/Amforacık

Cam

Yükseklik: 11.7 cm; Çap: 5,2 cm

Mısır 18. Hanedanı (MÖ 1390-1350 civarı)

Kalavastos-Ayios Dhimitrios, Mezar 11

Larnaka Bölge Müzesi, K-AD 811

Bu küçük üç kulplu kavanoz mavi ve saydam camdan yapılmıştır. Beyaz ve sarı çizgili, fisto şeklinde dekore edilmiştir. Bu şekle sahip cam kaplar Mısır’da III. Amenhotep

⁴⁴¹ J. Courtois, J. Lagarce & E. Lagarce, a.g.e. , 1986, 122 - 126.

⁴⁴² P. Åström, a.g.e. , 1972, 548, 554, 607-608, 614-616 (tip 1ba); P. Dikaios, a.g.e. , 293-294, pl. 168: 35, 37; BCH 84 (1960), 543-544, figs 62-63; R. Laffi neur & F. Vandenabeele, a.g.e. , 1990, 39: 191, pl. XIII: 10.

ve Akhenaten'ın hükümdarlığı zamanında üretilmiştir. Birkaçı M.Ö. 14.yy'da Kıbrıs'a ihraç edilmiştir. Muhtemelen bu küçük, zarif kabın kesin olmamakla birlikte parfüm içerdiği düşünülür. Şişe üç genç kadının mezarlarında bulunan çiftlerden biridir⁴⁴³. (Resim 31)

Mercek Biçimli Kap

Cam

Yükseklik: 9.3 cm; En: 7,3 cm

Geç Kıbrıs IIB-C dönemi (M.Ö. 13.-12. yüzyıllar)

Hala Sultan Tekkesi

Kıbrıs Müzesi, G 71

Silindirik boyunlu, yuvarlatılmış, hafif kalınlaştırılmış, düzeltilmiş gövdeye sahiptir. Ayrıca ağzı kenarlı, omzundan boynunun ortasına kadar tek kulpa sahiptir. Gövdesinde açık kahverengi, opak krem-beyaz sarı iplik benzemeli mofifle süslenmiştir. Yeni Krallık döneminde yüksek statülü atölyelerde geliştirilen Mısır'ın bu şişe tarzı Nolte'nin sınıflandırmasına göre Mısır'ın "Werkkreis 4" evresinin ürünleriyle aynıdır. Kıbrıs'ta benzer ürünler Enkomi, Kition ve Kouklia'da bulunmuştur. Ayrıca Kıbrıs'ta sayısız çağdaş nar biçimli kaplar üretilmiş ancak şişe Mısır'dan ithal edilmiş olabilir⁴⁴⁴. (Resim 32)

Şişe

Sırlı karışım (fayans)

Yükseklik: 13.7 cm; Çap: 10 cm

Yeni Mısır Krallığı (M.Ö. 1400-1200 civarı)

Enkomi-Ayios Iakovos, Tomb 45 (British Museum kazıları)

⁴⁴³ B. Nolte, "Die Glassgefäße im Alten Ägypten (Münchner Ägyptische Studien 14)", Berlin, 1968. ; E. Peltenburg, "Ramesside Egypt and Cyprus", in V. Karageorghis (ed), Acts of the International Archaeological Symposium 'Cyprus between the Orient and the Occident', Nicosia 8-14 September 1985, Nicosia, 1986, 149-179. ; P.T. Nicholson, "Egyptian Glass and Faience (Shire Egyptology Series 19)", Aylesbury, 1993, 47-60; P.T. Nicholson & J. Henderson, "Glass", in P.T. Nicholson & I. Shaw (eds), Ancient Egyptian Materials and Technology, Cambridge, 2000, 195-224.

⁴⁴⁴I. Jacobsson, "Aegyptiaca from Late Bronze Age Cyprus (SIMA 112)", Jonsered, 1994, 21; B. Nolte, a.g.e., 1968, 185; E. Peltenburg, a.g.e., 1986, 152.

British Museum, GR 1897,4-1.959

Şişenin her iki tarafı da lotus çiçekleri ile dekore edilmiş ve turkuaz renkte bir sırla kaplanmıştır (Turkuaz renk Mısırlılar tarafından bereketle ve sonsuzlukla ilişkilendirilmiştir.) Bu şişe Mısır'dan gelen değerli ithal bir üründür. Zengin ticaret ve üretim şehri olan Enkomi-Ayios Iakovos'ta bulunmuştur. Mücevherlerinde olduğu mezar odasında bulunan şişe, zenginliği yansıtan ürünler arasındadır. Mezarlarda da bulunan bu şişelere ölüleri memnun etmek istendiği için parfümlü veya ilaçlı yağlar konulmuştur. Şişeler özellikle tanrıça Hathor kültüyle ilişkilendirildiği gibi 18. ve 19. Hanedan döneminde Mısır ile Kıbrıs ticaretinin yoğunlaşmasıyla Hathor'un koruyucu kültü Kıbrıs'ta dini anlamda etkilendiğini göstermektedir⁴⁴⁵. (Resim 33)

Skarabe

Steatit

Kalınlık: 1.9 cm; Yükseklik Boyu: 0.83 cm; En: 1,43 cm

M.Ö. 13.yy'ın ilk yarısı

Enkomi, Kesme Taş Yapı

M.Ö. 13.yy'ın ilk yarısı

Enkomi, Kesme Taş Yapı (Ash'lar binası)

Kıbrıs Müzesi, Enkomi (Dikaio) No. 182

Mısır'da ayrı bir öneme sahip olan skarabeler çeşitli anlamlar yüklenmiş ve kutsal olarak kabul edilmiştir. Skarabeus olarak da adlandırılan ürünün üzerinde uzun bir cübbe ve mavi bir elbise giyinmiş, oturan bir kral tasvir edilmiştir. Ayrıca 18. Hanedan firavunu Thutmose'un taht adını içermektedir. 19. Hanedan'a ait formları da bulunmuştur. Hatta daha sonraki dönemlerde Amon olarak bilinen tanrılaştırılmış kralın adı skarabeusların üzerine yazılmıştır. Bu şekilde yazılan isim sayesinde taşıyan kişiye güç ve koruma getireceği düşünülüyordu. Kıbrıs Enkomi'de Ash'lar binasının

⁴⁴⁵ L. Crewe, "Enkomi", in T. Kiely (ed.), Ancient Cyprus in the British Museum Online Research Catalogue (with contributions by H. Catling and T. Kiely), 2009, no. 45.2; I. Jacobsson, a.g.e. ,1994, 169; F. Friedman, "Gifts of the Nile. Ancient Egyptian Faience", Providence,1998, 15; E. Peltenburg, "Hathor, faience and copper on Late Bronze Age Cyprus", CCEC 37, 2007, 375-394.

(Kesme Taş Yapı) temeline skarabeus ve Kıbrıs mührü konularak bina koruma altına alınmak istenmiştir⁴⁴⁶.(Resim 34)

Papirüs Biçimli Nesne

Fayans

Yükseklik: 3,7 cm; Üst Çap: 3.6 cm; Taban Çap: 2.1 cm

Geç Kıbrıs IIIA dönemi (M.Ö. 12. yy)

Hala Sultan Tekkesi

Larnaka İlçe Müzesi, N 1118

Papirüs biçimli nesne orijinal olarak beyaz süslemeli fayanstan yapılmıştır. Muhtemelen açık yeşil renklidir. Silindirik tabana, dış bükey-konik gövdeye sahiptir. Dış bükey üst kısım ve altında içinde fildişi çubuk izleri bulunan kare bir delik bulunur. Mısır Yeni Krallık döneminde benzer ögeler mevcuttur. Bu ürün ya yadigârdır ya da Kıbrıs liman kentine ticaret yoluyla gelen eserdir⁴⁴⁷. (Resim 35)

Silindir Mühür

Hematit ve altın

Yükseklik: 2.5 cm; Çap: 1 cm; İp Deliği Çapı: 0.4 cm

Geç Kıbrıs IIIA-B dönemi (MÖ 1200-1050)

Enkomi-Ayios Iakovos

Kıbrıs Müzesi, Enkomi 1960, No. 173

Eski Yakındoğu'nun karakteristik özelliği olan silindirik mühürler Geç Tunç Çağı Kıbrıs'ında da bulunmuştur. Bu küçük ürünler kil ve balmumundan esinlenerek üretilmiştir. Mühürdeki betimleme Mısır'daki betimlemelerle benzer özellikler taşır.

⁴⁴⁶ P. Dikaios, “*Enkomi*”, Excavations 1948-1958. Volume I. The Architectural Remains, The Tombs, Mainz am Rhein, 1969, 196; P.R. Charles, “*Appendix II: les scarabées égyptiens d'Enkomi*”, P. Dikaios, “*Enkomi*”, Excavations 1948-1958 Volume II: Chronology, Summary and Conclusions, Catalogue, Appendices, Mainz am Rhein, 1971, 819-821. ; R. Schulz, “*Khepereru - Scarabs: Scarabs, Scaraboids, and Plaques from Egypt and the Ancient Near East in the Walters Art Museum*”, Baltimore, Oakville/Baltimore, 2007, 29-30.

⁴⁴⁷ P. Åström, “*A faience sceptre head with the cartouche of Horemheb*”, in V. Karageorghis(ed.), *Studies Presented in Memory of Porphyrios Dikaios*, Nicosia, 1979, 46-48. ; E. Peltenburg, a.g.e. , 1986, 165-166, 170

Örnek olarak doğrusal olarak oyulmuş sakallı erkekler ve Mısır konik şeklindeki başlıklar gösterilebilir⁴⁴⁸. (Resim 36)

Amarna Mektubu EA 34

(Kıbrıs)

Kil

Yükseklik: 14 cm; Genişlik: 7,5 cm

Mısır 18. Hanedanı (M.Ö. 14. yy)

Mısır, Tell el-Amarna

British Museum, ME 29789

Pişmiş kil tabletin üzerine ülkenin siyasi, ticari ilişkileri kaydedilmiştir⁴⁴⁹. Ayrıntılı bilgi için Amarna Mektupları bölümüne bakınız. (Resim 37)

Üzerinde Oyuklar Olan Taş (Oyun Tahtası?)

Kireçtaşı

Kalınlık: 17 cm; En: 14,5 cm; Yükseklik: 5 cm

Geç Tunç Çağı?

Episkopi-Phoneromeni

Kourion-Episkopi Yerel Müzesi, PH-S 464

Oyun oynamak için kullanıldığı düşünülen bu taş Mısır oyun setlerini hatırlatır. Tahtanın düzeni Mısır oyun tahtalarıyla benzerlikler taşır⁴⁵⁰. (Resim 38)

⁴⁴⁸ J.-Cl. Courtois & J.M. Webb , “*Les cylindres-sceaux d’Enkomi* (Fouilles Françaises 1957-1970)”, Nicosia, 1987, 8, 17, 81-82, no. 25, pl. 7; J.V. Canby, “*Falconry (Hawking) in Hittite lands*”, *Journal of Near Eastern Studies* 61, 2002, 161-201. ; E. Gubel E. & J.S. Smith, “*Appendix III: A cylinder seal from Hala Sultan Tekke, T. 1, MLA 1173*”, in M. Samaes & K. Nys, “T. 1, MLA 1173, an extra-urban tomb of the Late Bronze Age site near Hala Sultan Tekke”, *RDAC*, 2010, 40-46.

⁴⁴⁹ W.L. Moran, “*The Amarna Letters*”, Baltimore, 1992, 105-113; A. Knapp, “*Sources for the History of Cyprus*”, Volume II. *Near Eastern and Aegean Texts from the Third to the First Millennia BC*, Altamont, NY, 1996, 1-13; Y. Goren, S. Bunimovitz, I. Finkelstein & N. Na’aman, “*The Location of Alashiya: New evidence from petrographic investigation of Alashiyan tablets from El-Amarna and Ugarit*”, *AJA* 107, 2003, 233-255. ; T. Bryce, “*Letters of the Great Kings of the Ancient Near East. The Royal Correspondence of the Late Bronze Age*, London/New York, 2003. ; E. Peltenburg, “*Text meets material culture in Late Bronze Age Cyprus*”, in A. Georgiou (ed.), *Cyprus: An Island Culture. Society and Social Relations from the Bronze Age to the Venetian Period*, Oxford, 2012, 1-23.

⁴⁵⁰ S. Fourrier, “*Pierres à cupules d’Amathonte*”, *CCEC* 33, 2003, 89-95. ; E. Gubel & B. Overlaet, “*Kunstschaten uit het Oude Nabije Oosten en Iran*”, *Van Gilgamesh tot Zenobia*, Brussels, 2007, 157-159, fig. 1.

43 Adet Boncuktan Oluşan Kolye

Fayans

Çap: 0,6-1,6 cm

Orta Kıbrıs dönemi (M.Ö. 2000-1650)

Kalopsida, muhtemelen bir mezardan

Ashmolean Müzesi, AN1896-1908 C.339

Çeşit çeşit boyut ve renklere sahip boncuklar Orta ve Geç Kıbrıs yerleşim yerlerinde bulunmuştur. Bulunan kolye mezarda gömülü olan kişinin taktığı tek kolyedir. Dhenia, Lapithos, Kalavastos ve diğer Orta Kıbrıs dönemine ait Kıbrıs mezarlarında bulunan boncukların sayıca fazla olması boncukların Kıbrıs'ta üretilmiş olabileceğini akıllara getirir de boncukların Suriye, Filistin ve Mısır'dan ithal edilmiş olabileceği de düşünülmektedir⁴⁵¹. (Resim 39)

Kâse

Kil (White Slip II ware/Beyaz Açkılı Malla II)

Yükseklik: 9 cm; Çap: 18 cm; Maksimum Ağırlık: 24,5 cm

Geç Kıbrıs IIA1 - Erken IIC1 dönemi (M.Ö. 16. yy ortasından 13. yy başlarına)

Bilinmeyen kaynak

Kraliyet Sanat ve Tarih Müzeleri, Brüksel, A 3545

Yarım küre gövdeli, yuvarlak tabanlı kâse White Slip II kâse grubundandır. Krem rengi astar üzerine koyu kahverengi boya bezenmiştir. Kâsenin üzerinde tipik bir merdiven kafes bandı boyanıp gövde süslenmiştir. White Slip II Kıbrıs'ta fazla miktarda bulunur. Trodos yakınlarındaki Kalavastos, Sanita bu ürünün üretim merkezidir. White Slip II çanak çömleği Kıbrıs'ın ticaretinde oldukça yaygın bir üründür. Örnekleri Ege, Libya, Kilikya, Yakındoğu ve Mısır'da bulunur⁴⁵². (Resim 40)

⁴⁵¹ D. Frankel, a.g.e. , 1983, 98, no. 913, 166, pl. 31. ; P. Åström, a.g.e. , 1966, 29, C. 339. ; J.L.Myres, "Excavations in Cyprus, 1894", JHS 17, 1897, 143-144; D. Frankel & J.M. Webb, "The Bronze Age Cemeteries at Deneia in Cyprus (SIMA 135)", Sävedalen, 2007, 129-130, fi g. 6: 3.

⁴⁵² K.O. Eriksson, "The Creative Independence of Late Bronze Age Cyprus", An Account of the Archaeological Importance of White Slip Ware, Vienna, 2007. ; V. Karageorghis, "The White Slip Ware of Late Bronze Age Cyprus", Proceedings of an International Conference Organized by the Anastasios G. Leventis Foundation, Nicosia, in Honour of Malcolm Wiener, Nicosia 29th-30th October 1998, Vienna, 2001. ; R. Laffi neur, "Cyclades, Crète, Mycènes, Chypre: Âge du Bronze, Musées Royaux d'Art et d'Histoire, Bruxelles, 1976, 58-59, fig. A; R. Laffi neur & F. Vandenabeele, "Cypriote Antiquities in Belgium (SIMA 20:13)", Göteborg, 1990, 30:62; M.R.

Boğa Biçimli Vazo

Kil (Base Ring II/Halka Dipli II)

Yükseklik: 18.2 cm; Uzunluk: 15,2 cm

Geç Kıbrıs IIA-III A1 dönemi (M.Ö. 15-11. yüzyıllar)

Limasol-Enaerios

Limasol Bölge Müzesi, LM 621 / VI-34

Boğa biçimli vazo Halka Dipli II'nin en yaygın formlardan biridir. Bu tür vazolar Kıbrıs'taki yerleşim yerlerinde bulunsa da Levant ve daha az miktarda Rodos ve Mısır'da bulunmuştur. Bu tür vazolar dini ritüeller için kullanılmamıştır⁴⁵³. (Resim 41)

Piksis (Kapaklı kap)

Kireçtaşı

Yükseklik: 7.2 cm; Çap: maks. 12,4 cm

Geç Kıbrıs IIA / B (M.Ö. 14. yy)

Dromolaksi (Hala Sultan Tekkesi)

Kıbrıs Müzesi, A203b, Dromolaxia 1898

Geniş bodur gövde, omuzda üç yatay delme sap, geniş taban ve dairesel kapağa sahiptir. Şekil olarak Myken kabının türevi olduğu düşünülse de Mısır'da bulunan kaymaktaşı vazolardan da esinlenilmiş olabilir⁴⁵⁴. (Resim 42)

Ördek Biçimli Kap

Su aygırı boynuzu, fildişi

En: 12,8 cm; Yükseklik: 7.1 cm

Geç Kıbrıs IIA2 dönemi (M.Ö. 1400-1375)

Kalavastos-Ayios Dhimitrios, Mezar 11

Popham, "White Slip ware", in P. Åström, Swedish Cyprus Expedition Volume IV. Part 1C. The Late Cypriote Bronze Age. Architecture and Pottery, Lund, 1972, 431-471.

⁴⁵³ P. Åström, a.g.e. , 1972, 191-194; K. Nys, "Base-ring bull-shaped vases in context", in P. Åström (ed.), The Chronology of Base-Ring Ware and Bichrome Wheelmade Ware. Proceedings of a Colloquium Held in the Royal Academy of Letters, History and Antiquities, Stockholm, May 18-19 2000, Stockholm, 2001, 95-122.

⁴⁵⁴ J. Courtois, J. Lagarce & E. Lagarce, a.g.e. , 1986, 124-125.

Larnaka Bölge Müzesi, K-AD 831

Kap zarif bir ördeğin tutturulduğu oval bir gövdeye sahiptir. Ördeğin kafası geriye dönüktür. Doğu Akdeniz boyunca, Ege’de az olmakla beraber çoğunlukla Mısır, Suriye, Filistin ve Kıbrıs’ta bulunur. Kadın mezarında kozmetik kaplar yanında bulunduğu için kozmetikle ilgili olabileceği düşünülür⁴⁵⁵. (Resim 43)

⁴⁵⁵ R. Echt, “*Frühe phönikische Elfenbeine*”, in R. Hachmann (ed.), *Frühe Phöniker im Libanon*, 1983. ; J. Courtois, J. Lagarce & E. Lagarce, a.g.e. , 1986, 134-136; A. Caubet & F. Poplin, “Les objets de matière dure animale. Étude du matériau”, in M. Yon (ed.), *Ras Shamra-Ougarit III. Le centre de la ville. 38e-44e campagnes (1978-1984)*, Paris, 1987, 273-306. ; O. Krzyszkowska, “Ivory and Related Materials. An Illustrated Guide, London, 1990. ; J. Gachet-Bizollon, “Les ivoires d'Ougarit et l'art des ivoiriers du Levant au Bronze Récent (Ras Shamra-Ougarit XVI)”, Paris, 2007, 43-70.

SONUÇ

Doğu Akdeniz'in önde gelen uygarlıklarından Kıbrıs ve Mısır tarihsel süreçleri içinde çok yönlü ilişki sistemi oluşturmuştur. Kurulan etkileşim sonucu ekonomik, politik ve kültürel anlamda her iki uygarlık birbirinden etkilenmiştir. “Başlangıcından M.Ö. 2. Binyılın Sonuna Kadar Kıbrıs Mısır İlişkileri” konulu bu çalışmada her iki bölge arasında yaşanan etkileşim ağı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Doğu Akdeniz'in incisi Kıbrıs, konumu, yeraltı kaynakları, olumlu iklim koşulları gibi pek çok sebepten ötürü eski çağlardan itibaren çeşitli uygarlıkların uğrak noktası olmuştur. Kıbrıs'ın kıyı şeridinde bulunan gemi çıpalaları bu yargıya ispat niteliğindedir. Akeramik Neolitik dönemden itibaren yerleşimin başladığı adada, Erken ve Orta Kıbrıs dönemlerinde metal ve bakır üretimi artar. Geç Tunç Çağı'nın aranan madeni bakırın bolca bulunduğu ada, Doğu Akdeniz uygarlıklarıyla bu dönemde ticari ve siyasi ilişkiler kurar. Bu ilişkileri Enkomi- Hala Sultan Tekke'de bulunan Myken keramiğinden, Girit'in üzengi kulplu kaplarından, Suriye-Filistin Kenan kaplarından, Mısır kökenli objelerden, Troya'dan gelen gri keramik bulgularından anlamak mümkündür. Geç Tunç Çağı'nda Kıbrıs, deniz ticaretinde önemli bir üs görevi görürken aynı zamanda bu dönemde bir yandan doğu batı arasındaki alışverişe üretici olarak katkı sağlamış, bir yandan da ticaret limanları vasıtasıyla aracı olmuştur. Tunç Çağı'nda sahip olduğu statü ve refahı zengin bakır yataklarına borçlu olan adanın gerek politik gerek ekonomik gerekse kültürel manada kurduğu ilişkilere Mısır özelinde baktığımızda Geç Tunç Çağı'nda yoğunluk kazandığı gözlemlenir. Kıbrıs Mısır'a bakır, kereste, hayvan kürkü, at, keramik, hörgüçlü sığırın yanı sıra Akdeniz'in tercih edilen ürünleri olan zeytinyağı ve şarap başta olmak üzere baharat, safran, adaçayı, nar, incir, hayvansal yağ ve afyon gibi çeşitli ürünler göndermiştir. Gönderilen ürünler, bozulabilen ürünlerin de ticaretinin yapıldığına kanıt oluşturmaktadır. Mısır'dan ise abanoz yatak, keten kumaşlar, at arabası, gümüş ve akbaba kehanet uzmanı istemiştir. Amarna Mektupları'ndan öğrendiğimiz bu isteklerden anlıyoruz ki ilişkiler sadece ticari boyutta değil kültürel anlamda da kurulmuştur.

Afrika kıtasının kuzeydoğusunda yer alan Mısır'ın coğrafi konumu tarihsel sürecinin oluşumunda oldukça önemlidir. Eski Mısır, can damarı kabul edilen Nil Nehri

çevresinde büyür ve gelişir. Coğrafi yapısından dolayı dünyadan soyutlanmış halde olan Mısır'ın M.Ö. 7.yy'a değin istila yüzü görmemesi bu sebeptendir. Eskiçağın önemli uygarlıklarından olan Mısır, Ön Asya ülkeleriyle hem politik hem ekonomik ilişkiler kurmuştur. Ege dünyası, Libya, Nübye, Filistin, Suriye, Mezopotamya, Anadolu ve Kıbrıs, Mısır'ın ilişki kurduğu coğrafyalardır. Buradaki uygarlıklar Mısır'dan altın, tahıl, egzotik mallar ve lüks ürünler temin etmişlerdir. Kurulan ilişkiye konumuz özelinde baktığımızda Mısır'dan Kıbrıs'a gümüş, keten kumaşlar, lüks ürünler, egzotik mal (altın, fildişi, tütsü, abonoz) gibi ticari ürünler gönderilmiştir. Enkomi'de bulunan Mısır menşeli ve Mısır benzeri ürünler (Skarebe, Silindir Mühür, Şişe (Fayans), Kutu Parçası (Fildişi veya kemik), Alabastron), gönderilen lüks mallara kanıt niteliği taşır. Geç Tunç Çağı'nda Mısır'a Yeni Krallık dönemi damgasını vurur. Mısır Yeni Krallık döneminde Fırat kıyılarına kadar hâkim olmuştur. Askeri anlamda elde ettiği güç Mısır'ı diplomasi çağının lideri konumuna getirir. Yeni Krallığın yükselme devrini 18. Hanedanlık oluşturur. Amarna Devri'de denen 18. Hanedanlık süresinde Mısır çeşitli uygarlıklarla, sık aralıklarla irtibat halindedir. Amarna Çağı'na gelen süreçte Geç Kıbrıs dönemini yaşayan ada, Mısır'la ilişkisinin zirvesini bu dönemde yaşar.

Kıbrıs ve Mısır'ın kurdukları etkileşime dair en önemli kaynak Amarna Mektupları'dır. Bu mektuplar ışığında yapılan ticaretin boyutları netlik kazanabilmiştir. EA 33- EA 40 aralığını kapsayan bu mektuplar Kıbrıs ve Mısır'ın dostane ilişkiler kurmalarına, hediyeleşmelerine vesile olduğu gibi politik ve ekonomik manada ilişkilerini geliştirmelerine de sebep olmuştur. Mektuplar Mısır'ın yanında Kıbrıs'ında statü sahibi olduğunu, vassal bir devlet olmadığını göstermesi açısından oldukça mühimdir. Mektubun hitap kısmında kurulan “*kardeşim*” kelimesi bu durumun ispatıdır. Akdeniz dünyasının 14.yy'daki manzarasını gösteren Amarna Mektupları Kıbrıs ve Mısır ilişkilerinin yazılı kaynağını oluşturur.

Yazılı kaynakların haricinde arkeolojik buluntularda kurulan etkileşimin vazgeçilmez argümanlarını oluşturur. Gelidonya ve Uluburun batığı taşıdıkları yük bakımından, Geç Tunç Çağı deniz ticaretine konu olan ürünleri göstererek ekonomik ve kültürel, devrin siyasal güç unsuru devletlerini görerek politik manada çerçeve çizmemize olanak sağlar. Karada kurulan hâkimiyete kıyasla denizde kurulan egemenliğin siyasal ve ekonomik getirileri daima daha fazla olmuştur. Bu nedenle

Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı'nda başlangıçta hediyeleşme ve takas usulü ile başlayan faaliyetler zamanla kar elde etmeye dönüşür. Ticarete öncelikli amaç gıda temini iken zamanla ulaşım, ürün çeşitliliği gibi olumlu etkenler ihtiyaçların seyrinde değişime yol açmıştır. Lüks ürünler ve organik ürünlerin ticareti bu değişimin göstergelerindendir. Bakır, kalay, kereste, keramik kap kacak, tahıl, şarap, baharat, değerli taşlar, kumaş ve kumaş boyaları, zeytinyağı, aromatik yağlar, deve kuşu yumurtası, cam külçeler ve altın ticarete konu olan ürünler arasındadır. Geç Tunç Çağı'nın en çok tercih edilen ürünleri bakır ve kalaydır. Kıbrıs aranan hammaddelerden bakır ve keresteye sahip olduğu için ekonomik ve politik anlamda güç sahibi olmuştur. Kıbrıs ile Mısır arasında kurulan iletişimin temelini Mısır'ın ihtiyaç duyduğu bakır oluşturur. Ayrıca iki bölge arasında oluşturulan ilişkiyi doğrudan gösteren bulgular arasında keramikler gelmektedir. Her iki bölgede de ele geçen örnekler keramik sanatında birbirlerinin sanatından esinlendiklerini göstermektedir. Kıbrıs ve Mısır etkileşimini gösteren bir diğer ürün grubu ise figürinlerdir. Figürinler kültürel bağın yanında dini açıdan da bağlantıların olabileceğine dair kanıt oluşturmaktadır.

Sonuç olarak M.Ö. 2. binyıl Kıbrıs ve Mısır arasında yaşanan etkileşimin zirvede olduğu dönemdir. Birbirleri ile ekonomik, politik ve kültürel etkileşimi olan, bu uygarlıkların iletişimi sayesinde Doğu Akdeniz'de yapılan ticaretin insanların yaşamlarını benzer hale getirip küreselleşmenin ilk adımlarının bu dönemde atıldığını, insanlığın hammaddeye ulaşma isteğinin geçmişten günümüze vazgeçilmez bir arzu olarak süregeldiğini söylememiz mümkündür.

KAYNAKÇA

- Akkuş, A.(1996). *Jeomorfolojiye Giriş*. 1. Baskı, İstanbul: Öz Eğitim Yayınları.
- Akkuş, A.(1998). *Genel Fiziki Coğrafya*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Alasya, H.F.(1988). *Tarihte Kıbrıs*. Kıbrıs Türk Kültür Derneği Genel Merkezi, Lefkoşa.
- Alper, K.(2007). *Sualtı arkeolojisi araştırma yöntemleri ve kazı teknikleri*. Doctoral dissertation, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arieh, S.B.-Edelstein, G.(1977). *Akko: Tombs near the Persian Garden, Atiqot, Journal of the Israel Department of Antiquities and Museum*. 12, Jerusalem.
- Åström P.(1966). *Excavations at Kalopsida and Ayios Iakovos in Cyprus*. (SIMA 2), Lund.
- Åström P.(1972). *The Swedish Cyprus Expedition*. Volume IV. Part 1C. The Late Cypriote Bronze Age. Architecture and Pottery, Lund.
- Åström P.(1979). *A faience sceptre head with the cartouche of Horemheb*. V. Karageorghis(ed.), *Studies Presented in Memory of Porphyrios Dikaios*, Nicosia, 46-48.
- Aström, P.(1980). *Cyprus and Troy*. Opuscula Atheniensia XIII, ss. 23-28.
- Aström, P.(1989). *Early Connections between Anatolia and Cyprus*. Anatolia and the Ancient Near East Studies in Honor of Tahsin Özgüç, (ed.) Kutlu Emre vd., TTK Basımevi, Ankara, ss. 15-17.
- Aström, P.(1999). *The Cypriote Pottery from the Iria Shipwreck*. The Point Iria Wreck: Interconnections in the Mediterranean ca. 1200 BC, (ed.) William Phelps, Yannis Lolos and Yannis Vichos, Athens: Hellenic Institute of Marine Archaeology, ss. 131-138.
- Aydın, H.(2009). *Dünyanın Oluşumu ve Tarih Öncesi Çağlar*. Uygarlık Tarihi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 3-25.
- Bahar, H.(2013). *Eskiçağ Uygarlıkları*. Kömen Yayınları, Konya.

Bass, G.F.(1986). *A Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun (Kas): 1984 Campaign*. AJA 90, ss. 269-296.

Bass, G.F.(2006). *Doğu Akdeniz'de Tunç Çağı Batıkları*. Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, ss. 305-310.

Bass, G.F.(2010). *Cape Gelidonya Shipwreck*. The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean,(ed.) Eric H. Cline, Oxford University Press, New York, ss. 797-803.

Bedevi, V.H.(1966). *Başlangıcından Günümüze Kadar Kıbrıs Tarihi*. Halkın Sesi Matbaası, Lefkoşa.

Bevan A.(2007). *Stone Vessels and Values in the Bronze Age Mediterranean*. Cambridge.

Biers, J.C.-Soren, D.(1981). *Cypriote Archaeology*. Monograph XVIII, Institute of Archaeology, University of California, Los Angeles.

Bilir A.(2015). *Antik Çağ'da Korsanlığın Kilikya Ekonomisine Etkisi*. 2. Turgut Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Uluslararası Sempozyumu, s.12-23.

Black, J.-George, A.- Postgate, N.(2000). *A Concise Dictionary of Akkadian*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

Braidwood, R.J.(1995). *Tarih Öncesi İnsan*. (Çev. Mark Glazer, Duygu Arısan Günay), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Brandestein, W.(1935). *Kyprische Sprache*. RE, Suppl VI, ss. 212-216.

Bryce T.(2003). *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East*. The Royal Correspondence of the Late Bronze Age, London/New York.

Buchholz, H.G.-Karageorghis, V.(1973). *Prehistoric Greece and Cyprus*. New York: Published in the United States of America by Phaidon Publishers.

Bunson, M.R.(2002). *Encyclopedia of Ancient Egypt*. Revised Edition, Facts on File Library of World History, USA.

C. Baykal Aydınbeğ (1998), *Ekolojik Ortamın İnsanın Kültürel Gelişimine olan Etkileri ve Akdeniz Bölgesi Paleolitiği Açısından Değerlendirilmesi*. (Basılmamış Y. Lisans Tezi) Ankara, s. 63-64.

Canby J.V. (2002). *Falconry (Hawking) in Hittite lands*. Journal of Near Eastern Studies 61, 161-201.

Catling, H.W.-Brown, A.C.(1975). *Ancient Cyprus*. Ashmoleon Museum, Oxford.

Catling, Hector W. (1964). *Cypriot Bronzework in the Mycenaean World*.

Caubet A. & Poplin F. (1987). *Les objets de matière dure animale. Étude du matériau*. M. Yon (ed.), Ras Shamra-Ougarit III. Le centre de la ville. 38e-44e campagnes (1978-1984), Paris, 273-306.

Charles R.-P. (1971). *Appendix II: les scarabées égyptiens d'Enkomi*. P. Dikaios, Enkomi Excavations 1948-1958 Volume II: Chronology, Summary and Conclusions, Catalogue, Appendices, Mainz am Rhein, 819-823.

Chavane M-J. (1987). *Instruments de bronze*. M. Yon (ed.), Ras Shamra-Ougarit III. Le centre de la ville. 38e-44e campagnes (1978-1984), Paris, 357-374.

Cherry J.F. - Knapp B.(1991). *Quantitative Provenance Studies and Bronze Age Trade in the Mediterranean: Some Preliminary Reflections*. SIMA 90: 92-121, edited by N.H. Gale.

Child, V.G.(1983). *Tarihte Neler Oldu*. 2. Baskı, İstanbul: Alan Yayınları.

Childe V. Gordon (1971), *Doğunun Prehistoryası* , (Çev. Şevket Aziz Kansu), Ankara, s.34.

Child, V.G.(1996). *Kendini Yaratan İnsan*. (Çeviren Filiz Ofluoğlu), İstanbul, s. 25.

Clayton, P.A.(1994). *Chronicle of The Pharaohs*. Thames & Hudson Ltd, London, s.72-74.

Cline, Eric H. 1994). *Sailing the Wine-Dark Sea: Trade and the Late Bronze Age Aegean*. Oxford 1994.

Coşkun, A.(2004). *Salamis Antik Kenti Roma Hamamı*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Courtois J.-Cl. & Webb J.M. (1987). *Les cylindres-sceaux d'Enkomi*. (Fouilles Françaises 1957-1970), Nicosia.

Courtois J.-Cl. (1983). *Le trésor de poids de Kalavassos-Ayios Dhimitrios 1982*. RDAC, 117-130.

Courtois J.-Cl., Lagarce J. & Lagarce E. (1986). *Enkomi et le Bronze Récent à Chypre*. Nicosia.

Crewe L. (2009). *Enkomi*. in T. Kiely (ed.), *Ancient Cyprus in the British Museum Online Research Catalogue* (with contributions by H. Catling and T. Kiely), Friedman F. 1998, *Gifts of the Nile. Ancient Egyptian Faience*, Providence.

Çapar, Ö.(1987). *Phrygia ve Demir Devrinde Anadolu Kavimleri*. AÜDTCF Dergisi, XXXI, 1-2, Ankara, ss. 43-78.

Çıvgın, İ.(2015). *I. Ara Dönem'den Orta Krallığa (M.Ö. 2200-1950): Mısır Devleti'nde "Yayılmacı" İdeolojinin Oluşumu ve Aşağı Nübye'ye Uygulanışı*. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt-Sayı: 70-3, s.668.

Darkot, B.(1954). *Kıbrıs*. İslam Ansiklopedisi, 63.

Davey C.J.(1979). *Some ancient Near Eastern pot bellows*. Levant 11, 101-111.

Diakov, V.-Kovalaev, S.(1987). *İlkçağ Tarihi*. (çev. Özdemir İnce), V Yayınları, Ankara.

Dikaïos P. –Litt A. (1961). *Guide To The Cyprus Museum*. Nicosia.

Dikaïos P.(1971). *Enkomi Excavations 1948- 1958*. Volume II: Chronology, Summary and Conclusions, Catalogue, Appendices, Mainz am Rhein.

Dikaïos, P. (1969). *Enkomi*. Excavations 1948-1958. Volume I. The Architectural Remains, The Tombs, Mainz am Rhein.

Dikaïos, P.(1940). *New Light On Prehistoric Cyprus*. British Institute for the Study of Iraq, Vol. 7, ss. 69-83.

Dikaïos, P.(1953). *Khirokita: Final Report, Excavations of Neolithic Settlement in Cyprus*. 1936-1946, Oxford University Press, London.

Dikaïos, P.(1961). *A Guide to the Cyprus Museum*. Third ed., Nicosia.

Doğan, İ.B.(2012). *Tarih Öncesinde Ticaret ve Değiş Tokuş*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Druckman, D. - Güner, S.(2002). *A Social-Psychological Analysis of Amarna Diplomacy*. Amarna Diplomacy The Beginnings of International Relations, (Edts. Raymond Cohen, Raymond Westbrook), Johns Hopkins University Press, Baltimore, ss. 174-188.

Durugönül S.(2018). *Heykeller Konuşabilseydi*. Antik Yunan Heykeltıraşlık Sanatına Toplumsal Açıdan Bir Bakış. Ankara.

Echt R. (1983). *Frühe phönikische Elfenbeine*. R. Hachmann (ed.), *Frühe Phöniker im Libanon*.

Ecvet, H.N.(1979). *Kıbrıs'ta İlk Tunç Çağ*. İÜEF Eski Önasya Dilleri ve Kültür Bölümü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Edel, E.(1985). *Der Seevölkerbericht aus dem 8. Jahre Ramses, III, MH II, pl.46, 15-18, Übersetzung und Struktur*. In: P. Posener-Krieger (ed.) *Melanges Gamal Eddin Mokhtar*. Kairo, ss. 223-237.

Eder, B.(2006). *Eskiçağ Tarihi ve Arkeoloji Açısından Geç Tunç Çağı Kavim Göçleri*. Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, ss. 277-285.

Eran, Y.(1994). *Erken Demir Çağında Ege ve Doğu Akdeniz Konut Mimarlığı*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

Erdem, A.Ü.(2002). *Geç Tunç Çağ'da Doğu Akdeniz Ticaret Yolları*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.

Eriksson K.O. (1995). *Egyptian amphorae from Late Cypriot contexts in Cyprus*. S. Bourke & J.-P. Descœudres (eds), *Trade, Contact, and the Movement of Peoples in the Eastern Mediterranean*. Studies in Honour of J. Basil Hennessy (Mediterranean Archaeology Supplement 3), Sydney, 199-205.

Eriksson K.O. (2001). *Cypriot ceramics in Egypt during the reign of Thutmosis III: the evidence of trade for synchronizing the Late Cypriot cultural sequence with Egypt at the beginning of the Late Bronze Age*. in P. Åström (ed.), *The Chronology of Base-Ring Ware and Bichrome Wheelmade Ware*. Proceedings of a Colloquium Held in the Royal Academy of Letters, History and Antiquities, Stockholm, May 18-19 2000, Stockholm, 51-68.

Eriksson K.O. (2007). *The Creative Independence of Late Bronze Age Cyprus*. An Account of the Archaeological Importance of White Slip Ware, Vienna.

Erkurt, O.(2006). *Deneyden Öte: Uluburun*. Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, s.327-332.

Erzen, A.(1974). *Kıbrıs Tarihine Bir Bakış*. Türk TOK. Belleteni, Kıbrıs Özel Sayısı, 44/323, Ekim-Aralık, s.82.

Erzen, A.(1976). *İlkçağ Tarihinde Kıbrıs*. Belleten, C. 40, S. 157, 1976, ss. 93-115.

Fasnacht, W.(2006). Kıbrıs'ta Madencilik ve Bakır Üretimi. Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, ss. 517- 529.

Ferrara, S.-Bell, C.(2016). *Tracing Copper in the Cypro-Minoan Script*. Antiquity Publications, ss. 1009-1021.

Fourrier S. (2003). *Pierres à cupules d'Amathonte*. CCEC 33, 89-95.

Frankel D. & Webb J.M.(2007). *The Bronze Age Cemeteries at Deneia in Cyprus* (SIMA 135), Sävedalen.

Frankel D.(1983). *Early and Middle Bronze Age Material in the Ashmolean Museum*. Oxford. Corpus of Cypriot Antiquities 7 (SIMA 20:7), Göteborg.

Frankel, D.(2014). *Cyprus during the Middle Bronze Age*. The Oxford Handbook of Archaeology of the Levant, (ed.) Margreet L. Steiner and Ann. E. Killebrew, Oxford, ss. 482-497.

Frankel, D.-Webb, J.M.(2012). *Pottery Production and Distribution in Prehistoric Bronze Age Cyprus, an application of pXRF analysis*. Journal of Archaeological Science, No:39, ss. 1380-1387.

Freeman, C.(2003). *Mısır, Yunan ve Roma*. (Çev. Suat Kemal Angı), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Gachet-Bizollon J. (2007). *Les ivoires d'Ougarit et l'art des ivoiriers du Levant au Bronze Récent* (Ras Shamra-Ougarit XVI), Paris.

Gale, H.N.-Gale Z.A.S.(2006). *Uluburun Batığı Bakır Külçeleri'nin Kaynak Analizi ve Geç Bronz Çağı'nda Akdeniz'de Metal Ticareti*. Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Bochum, ss. 119-134.

Gale, N.(1991). *Copper Oxhide Ingots and Their Relations to the Bronze Age Metals Trade*. Bronze Age Trade in the Mediterranean, (ed.) Noel Gale, Studies in Mediterranean Archaeology, Volume 90, Göteborg, ss. 197-239.

Gale, N.(1991). *Metallurgy in the Chalcolithic Period*. BASOR, No. 282/283, ss. 37-61.

Gale, N.(2008). *Metal Sources for Early Bronze Age Troy and the Aegean*. The Aegean in the Neolithic, Chalcolithic and the Early Bronze Age, Ankara Üniversitesi Research

Center for Maritime Archaeology, (ed.) Hayat Erkanal, Harald Hauptmann, Vasıf Şahoğlu, Rıza Tuncel, Ankara, ss. 203-222.

Gaziler, P.(2003). *Akdeniz Uygarlıklarındaki Kayık ve Yelkenli Gemilerin Plastik Açısından Değerlendirilmesi*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Sanat Eseri Çalışması Raporu), Ankara.

Genz, H.(2006). *Geç Tunç Çağı'nda Levant Bölgesinde Zanaat ve Ticaret*. Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, ss. 375-382.

Gertoux, G.(2006). *80 Old Testament Characters of Word History Chronological. Historical and Archaeological Evidence*, PhD candidate in Archaeology and history of Ancient World, Lulu s.109.

Gjerstad, E.(1934). *John Lindros, Erik Sjökvist and Alfred Westholm*. Swedish Cyprus Expedition: finds and results of the excavation in Cyprus in 1927- 1931. vol. I, Stockholm.

Gjerstad, E.(1980). *Ages and Days in Cyprus*. *Studies in Mediterranean Archaeology*. der. Paul Aström, Goteburg.

Goren Y. , Bunimovitz S. , Finkelstein I. & Na'aman N.(2003). *The Location of Alashiya: New evidence from petrographic investigation of Alashiyan tablets from El-Amarna and Ugarit*. AJA 107, 233-255.

Goren, Y.-Finkelstein, I.-Na'aman, N.(2002). *Petrographic Investigation of the Amarna Tablets*. Near Eastern Archaeology, 65:3, September, ss. 196-205.

Goren, Y.-Finkelstein, I.-Na'aman, N.(2003). *The Expansion of the Kingdom of Amurru According to the Petrographic Investigation of the Amarna Tablets*. BASOR, ss. 1-11.

Gökten, E.-Özgünel, C.(2005). *Salamis (Kıbrıs) Antik Kenti Yerleşim Alanı ve Çevresinin Jeolojisi*. Türkiye Kuvaterner Sempozyumu TURQUA V, İTÜ Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü, 2-5 Haziran, İstanbul, ss. 90-99.

Göransson, K.(2012). *The Swedish Cyprus Expedition, The Cyprus Collections in Stockholm and the Swedish Excavations after the SCE*. Cahiers du Centre d'Etudes Chypriotes, Volume 42, ss. 399-421.

Gözlü, A.(2011). *Kıbrıs Eskiçağı ve Jeopolitiği*. Çizgi Kitabevi, Konya.

Green, A.R.W.(2003). *The Storm-god in the Ancient Near East*. Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana.

Gubel E. & Overlaet B. (2007). *Kunstschatten uit het Oude Nabije Oosten en Iran*. Van Gilgamesh tot Zenobia, Brussels.

Gubel E. & Smith J.S. (2010). *Appendix III: A cylinder seal from Hala Sultan Tekke, T. 1, MLA 1173*. M. Samaes & K. Nys, "T. 1, MLA 1173, an extra-urban tomb of the Late Bronze Age site near Hala Sultan Tekke", RDAC, 40-46.

Güney, E.(1996). *Toponimik Terimlerin Sınıflandırılması*. Türk Dili, S.540, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 619-630.

Gürsoy, C.(1962). *Kıbrıs Müşahedeleri*. D.T.C.F.D., C XX, S. 3-4, s.161-210.

Gürsoy, C.R.(2002). *Kıbrıs*. İ.A. C. 25, ss. 370-371.

H.W. Catling, (1964). *Cypriote Bronzework in the Mycenaean World*. Oxford: Oxford University Press, 1964.

Hadjisavvas S. (1986). *Alassa, a new Late Cypriote site*. RDAC, 62-67

Hakeri, B.H.(1993). *Başlangıcından 1878'e Dek Kıbrıs Tarihi*. I. Baskı, Lefkoşa: KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları.

Hauptmann, A.(2006). *Tunç Çağı'nda Madenciliğin Boyutları*. Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, s.477-485.

Herscher, E.(1995). *Archaeology in Cyprus*. AJA, Vol. 99, No. 2, April, ss. 262-294.

Hirschfeld, N.(2006). *Uluburun Batığı'nda Ele Geçen Kıbrıs Keramiği*. Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, ss. 105-110.

Hirschfeld, N.(2010). *Cypro-Minoan*. The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean, (ed.) Eric H. Cline, Oxford University Press, New york, ss. 373-384.

Hockings, P.(1963). 80. *Ceramic Style in Prehistoric Cyprus*. Man, Vol. 63, 1963, ss. 65-68.

Holmes, L.(1971). *The Location of Alashiya*. JAOS, S.91.3, ss. 426-429.

HOMEROS, *İlyada*. (çev. A. Erhat-A. Kadir), Can Yayınları, İstanbul, 2004.

HOMEROS, *Odysseia*. (çev. A. Erhat-A. Kadir), Can Yayınları, İstanbul, 2013.

Hornung, E.(2004). *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*. Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Höckman, O.(2006). *MÖ 2. Binde Doğu Akdeniz'de Gemi Yolculuğu*. Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, ss. 311-326.

Iderman, E.(2006). *Salamis Antik Kenti ve Çevresinin Uzaklar Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Kullanılarak Tarihsel ve Güncel Arazi Kullanımları Yönünden İncelenmesi*. Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana.

İplikçioğlu, B.(1994). *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*. 2. Baskı, İstanbul: Bilim Teknik Yayınları.

İzbırak, R.(1986). *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi

Jacobsson I.(1994). *Aegyptiaca from Late Bronze Age Cyprus* (SIMA 112), Jonsered.

Karageorghis V. & Baboula, E.(2009). *Cypriot Art in the Pitt Rivers Museum*. University of Oxford, Nicosia.

Karageorghis V. (ed.) (2001). *The White Slip Ware of Late Bronze Age Cyprus*. Proceedings of an International Conference Organized by the Anastasios G. Leventis Foundation, Nicosia, Honour of Malcolm Wiener, Nicosia 29th-30th October 1998, Vienna.

Karageorghis V.(2002). *Early Cyprus: Crossroads of the Mediterranean*. Los Angeles.

Karageorghis, V. (1999). *The Coroplastic Art of Ancient Cyprus V. (b) The Cypro Archaic Period. Small Female Figurines B. Figurines Moulées*. Nicosia.

Karageorghis, V.- Demas, M.(1984). *Pyla Kokkinokremos A Late 13th century BC Fortified settlement in Cyprus*. Department of Antiquities of Cyprus, Nicosia, ss. 64-65.

Karageorghis, V.(1962). *Chronique des fouilles et decouvertes archeologiques a Chypre en 1961*. Bulletin de Correspondance Hellénique (BCH) 86, ss. 327-414.

Karageorghis, V.(1962). *Treasures in the Cyprus*. Museum, Picture Book 1, By the Department of Antiquities, Cyprus.

Karageorghis, V.(1963). *Ten Years of Archeology in Cyprus*. 1953-1962, Archeologischer Anzeiger, s.498-600.

Karageorghis, V.(1965). *The Mycenaean Origins of the Cypriote Cultur*. XXI.Congr. Int. d. Scien. Hist., Rapp.IV, Wien.

Karageorghis, V.(1968). *Cyprus*. Archaeologia Mundi.

Karageorghis, V.(1982). *Cyprus From The Stone Age to Romans*. London.

Karageorghis, V.(2000). *Ancient Art from Cyprus*. The Cesnola Collection in the Metropolitan Museum of Art, The Metropolitan Museum of Art, New York.

Karageorghis, V.-Kassianidou, V.(1999). *Metal Working and Recycling in Late Bronze Age Cyprus- The Evidence from Kition*. Oxford Journal of Archaeology, No. 18(2), ss. 171-188.

Kardulias, P.N.-Yerkes, R.W.(1998). *Defining the Cypriot Aceramic Neolithic: The Lithic Evidence*. Maney Publishing, Vol. 23, NO. 2, ss. 124-138.

Kartal, M.(2009). *Türkiye’de Son Avcı-Toplayıcılar*. İstanbul, s.27.

Kassianidou V. (2011). *Blowing the wind of change: the introduction of bellows in Late Bronze Age Cyprus*. P.P. Betancourt & S.C. Ferrence (eds), *Metallurgy: Understanding How, Learning Why*. Studies in Honor of James D. Muhly, Philadelphia, 41-48.

Kassianidou, V.(2004). *Recording Cyprus’s Mining History Through Archaeological Survey*. British Schools at Athens Studies, Vol. 11, ss. 95-104.

Kelder, J.M.(2010). *The Kingdom of Mycenae A Great Kingdom in the Late Bronze Age Aegean*. CDL Press Bethesda, Maryland.

Kınal, F.(1964). *İlkçağlarda Kıbrıs*. Belleten 28/ 111, ss. 383-417.

Klengel, H.(2006). *Basra Körfezi'nden Akdeniz'e: Eski Yakın Doğu'da Ticaret*. Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, ss. 369-374.

Knapp A. (ed.) (1996). *Sources for the History of Cyprus*. Volume II. Near Eastern and Aegean Texts from the Third to the First Millennia BC, Altamont, NY.

Knapp, A.B.(1980). *Alasiya and Hatti*. *Journal of Cuneiform Studies*. Vol. 32, No. 1, ss. 43-47.

Knapp, A.B.(1992). *Bronze Age Mediterranean Island Cultures and the Ancient Near East*. *The Biblical Archaeologist*, Vol. 55, No. 2, ss. 52-72.

Knapp, A.B.(2013). *The Archaeology of Cyprus: From Earliest Prehistory through the Bronze Age*. Cambridge University Press, USA.

Knapp, A.B.-Bauzaek, J.-Frankel D.(1990). *Production, Location and Integration in Bronze Age Cyprus (and Comments and Reply)*. *Current Anthropology*, Vol. 31, No. 2, ss. 147-176.

Knapp, A.B.-Held, S.O.-Manning, S.W.(1994). *The Prehistory of Cyprus: Problems and Prospects*. *Journal of World Prehistory*, Vol. 8, No. 4, ss. 377-453.

Knapp, B.A.(1986). *Copper Production and Divine Protection – Archaeology, Ideology and Social Complexity on Bronze Age Cyprus*. Sweden, 1986.

Knudtzon, J. A.-Weber, O.- Ebeling, E.(1915). *Die el-Amarna Tafeln mit Einleitung und Erläuterungen*. vol 1-2, VAB 2. Leipzig. X

Koşay, H. Z.(1951). *Alacahöyük Harfıyatı:1936'daki çalışmalara ve keşiflere ait ilk rapor*. TTK, Ankara.

Kozal, E.(1999). *The Kypro-Anatolian Connections in the Late Bronze Age*. Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Kretschmer, P.(1896). *Einleitung in die Geschichte der Griechischen Sprache*. Göttingen.

Krzyszkowska O. (1990). *Ivory and Related Materials. An Illustrated Guide*, London.

Kuruçayırılı, E.(2013). *MÖ 2. Binde Ticaretin İşleyişi*. Aktüel Arkeoloji Dergisi, S. 33, ss. 58-73.

Lacovara, P.-Markowitz, Y.L.(2001). *Silver*. D. B. Redford (ed.), The Oxford Encyclopaedia of Ancient Egypt, 3, 286–288. Oxford, Oxford University Press, s.287.

Laffi neur R. & Vandenabeele F. (eds) (1990). *Cypriote Antiquities in Belgium* (SIMA 20:13), Göteborg.

Laffi neur R. (1976). *Cyclades, Crète, Mycènes, Chypre: Âge du Bronze, Musées Royaux d'Art et d'Histoire*, Bruxelles.

Latacz J. - Starke F.(2006). *M.Ö. 2. Binyılın İkinci Yarısında Doğu Akdeniz Bölgesi'nin Politik Coğrafyası*. Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s.189.

Latacz, J.-Starke, F.(2006). *M. Ö. 2. binyılın İkinci Yarısında Doğu Akdeniz Bölgesi'nin Politik Coğrafyası*. Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, ss. 189-194.

Legrand, P.A.(2009). *Bridging the Gap: Bone Tools as Markers of Continuity between Aceramic (Khirokitia Culture) and Ceramic Neolithic (Sotira Culture) in Cyprus (7th-5th Millenia cal-BC)*. Palorient, Vol. 35, No. 2, ss.113-123.

Lehmann, A.(2006). *Deniz Kavimleri'nin Ortaya Çıkması MÖ 14-12./11. Yüzyıllarda Doğu Akdeniz Bölgesi'ndeki İstilacı Güçler*. Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, ss. 285-291.

Lennard, H.(1979). *Alasia Problems (Studies in Mediterranean archaeology)*. P. Åström, Göteborg.

Leonard, H.(1948). *Helen-Latin Eski Çağ Bilgisi*. (çev. Suad Y. Baydur), İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul.

Leroi-Gourhan, A.(1975). *The Flowers Found With Shanidar IV. A Neanderthal Burial in Iraq*. Science, Vol, 190, No:4214, (Nov. 7), Boston, s. 562-564.

Lewis, H.M.(2010). *Ancient Society*. Chicago, 1877, s. 1-49;

Liverani, M.(2001). *International Relations in the Ancient Near East. 1600-1100 BC*, Palgrave, New York.

Liverani, M.(2002). *The Great Powers Club*. Amarna Diplomacy The Beginnings of International Relations, (Edts. Raymond Cohen, Raymond Westbrook), Johns Hopkins University Press, Baltimore, ss. 15-27.

Liverani, M.(2014). *The Ancient Near East History*. Society and Economy, Routledge, New York and London.

Lo Schiavo F.(2006). *Orta Akdeniz'de Metal Ticareti*. Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum.

Lurker, M.(2004). *The Routledge Dictionary of Gods and Goddesses*. Devils and Demons, Routledge, London.

Maier, F.G.(1964). *Cyprn: Insel am Kreuzweg der Geschichte*. Kohlhammer, Stuttgart.

Mangaloğlu, V.S.(2013). *Ege Bölgesinde Ticaret*. Aktüel Arkeoloji Dergisi, S. 33, ss. 95-101.

Master, D.M.-Penelope, A.M.-Mommson, H.(2015). *Imported Cypriot Pottery in Twelfth Century BC Ashkelon*. BASOR, No. 373, ss. 235-243.

Mellink, M.(1991). *Anatolian Contacts with Chalcolithic Cyprus*. BASOR, No. 282/283, Symposium: Chalcolithic Cyprus (May- Aug.), ss. 167-175.

Merrillees R.S. (1962). *Opium trade in the Bronze Age Levant*. Antiquity 36, 287-292.

Merrillees R.S. (1968). *The Cypriote Bronze Age Pottery Found in Egypt* (SIMA 18), Göteborg.

Merrillees, R.S.(2002). *The Relative and Absolute Chronology of the Cypriote White Painted Pendent Line Style*. BASOR, No. 326, ss. 1-9.

Mertz, B.(2009). *Red Land, Black Land – Daily Life in Ancient Egypt*. Londra: HarperCollins, s. 21-22.

Metin, H.(1959). *Kıbrıs Tarihine Toplu Bakış*. Lefkoşa: Halkın Sesi Basımevi.

Mieroop, M.V.D.(2006). *Antik Yakındoğunun Tarihi (İ.Ö. 3.000-323)*. (Çev. Sinem Gül), I. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Moorey, P.R.S.(1994). *Ancient Mesopotamian Materials and Industries*. Clarendon Press, Oxford, s. 238.

Moran W.L. (1992). *The Amarna Letters*, Baltimore.

Moran, W.L.(1987). *Les Lettres d'El-Amarna*. Literatüres Anciennes du ProcheOrient, 13. Paris.

Morris D. (1985). *The Art of Ancient Cyprus*. Oxford.

Muhly, J. D.(1977). *The Copper Ox-hide Ingots and the Bronze Age Metals Trade*. British Institute for the Study of Iraq, Vol. 39, No. 1, ss. 73-82.

Muhly, J. D.(1997). *Cyprus*. The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East, Vol. II, New York, s. 89.

Muhly, J.D.(1985). *End of the Bronze Age*. Ebla to Damascus: Art and Archaeology of Ancient Syria, (ed.) H. Weiss, Washington, DC, ss. 261-270.

Muhly, J.D.(2006). *Geç Tunç Çağı Ege Dünyası 'nda Bakır ve Tunç*. Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, EgeYayınları, Bochum, ss. 505-517.

Mumford, G.D.(2014). *Egypt and The Levant. The Oxford Handbook of Archaeology of the Levant*. (ed.) Margreet L. Steiner and Ann. E. Killebrew, Oxford, ss. 69- 89.

Murnane, W.J.(1995). *Text from the Amarna Period in Egypt*. (Edited Edmund S. Meltzer), Scholars Press, Atlanta, Georgia.

Murnane, W.J.(2002). *Imperial Egypt and the Limits of Power*. Amarna Diplomacy The Beginnings of International Relations, (Edts. Raymond Cohen, Raymond Westbrook), Johns Hopkins University Press, Baltimore, ss. 101-111.

Murray, W.M.(1995). *Ancient Sailing Winds in the Mediterranean: The Case for Cyprus*. Cyprus and the Sea, ss. 33-34.

Müller, V.(2006). *M.Ö. 2.Binin İkinci Yarısındaki Mısır Kronolojisi Konusunda Yapılan Tartışmalara Eleştirel Bir Bakış*. Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, s.205.

Mynarova, J.(2007). *Language of Amarna - Language of Diplomacy Perspectives on the Amarna Letters*. Czech Institute of Egyptology Faculty of Arts, Charles University in Prague, Prague.

Myres J.L. (1897). *Excavations in Cyprus*. 1894, JHS 17, 134-175.

Newman P. (1953). *A Short History of Cyprus*. London.

Nicholson P.T. & Henderson J. (2000). *Glass*. P.T. Nicholson & I. Shaw (eds), *Ancient Egyptian Materials and Technology*, Cambridge, 195-224

Nicholson P.T. (1993). *Egyptian Glass and Faience (Shire Egyptology Series 19)*, Aylesbury.

Nolte B. (1968). *Die Glassgefäße im Alten Ägypten* (Münchner Ägyptische Studien 14), Berlin.

Nys K. (2001). *Base-ring bull-shaped vases in context*. P. Åström (ed.), *The Chronology of Base-Ring Ware and Bichrome Wheelmade Ware*. Proceedings of a Colloquium Held in the Royal Academy of Letters, History and Antiquities, Stockholm, May 18-19 2000, Stockholm, 95-122.

Oberhummer, E.(1924). *Kypros*. RE XII, I. sp., ss. 59-118.

Öncan, H.(t.y.) *Kıbrıs Tarihi*. Lefkoşa: Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları.

Özatenç, İ.E.(t.y.) *Kıbrıs Coğrafyası*. KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Lefkoşa.

Özbek, M.(2007). *Dünden Bugüne İnsan*. Ankara, s. 188,189.

Özdaş, H.(2011). *2010 Yılı Gelidonya Batığı Kazısı*. 33. Kazı Sonuçları Toplantısı, C. 3, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss. 115-126.

Özdoğan, A.-Özdoğan, M.(t.y.). *Pre-Halafian Pottery of Southeastern Anatolia, Between the Rivers and Over the Mountains*. *Archaeologica et Mesopotamica Alba Paltimieri Dedicata*, Rom, 87-103.

Özgüç, T.(1950). *Kültepe Kazısı 1948: Ausgrabungen Kültepe 1948*. TTK – V Seri 10, 1950, Ankara.

Özgünel, C.(1983). *Batı Anadolu ve İçerilerindeki Miken Etkinlikleri*. *Belleten*, XLVII/187, ss. 697-743.

Özkan, S.(2007). *Ülkemizde Bulunmuş Mısır Eserlerine Göre Anadolu-Mısır İlişkileri*. Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt 22, S.1, s.83.

Öztepe, E.(2007). *Karpaz Yarımadası Arkeolojik Yerleşimleri*. Anadolu, S. 33, ss.143-164.

Pampal, S.(1987). *Genel ve Uygulamalı Jeoloji*. Devletkitapları Yayınevi, Ankara.

Panteli, S.(1995). *Historical Dictionary of Cyprus*. European Historical Dictionaries No:6, Lanham & London: The Scarecrow Press Inc.

Peltenburg E. (1986). *Ramesside Egypt and Cyprus*. V. Karageorghis (ed), Acts of the International Archaeological Symposium 'Cyprus between the Orient and the Occident', Nicosia 8-14 September 1985, Nicosia, 149-179.

Peltenburg E. (1995). *Kissonerga in Cyprus and the appearance of faience in the East Mediterranean*. S. Bourke & J.-P. Descoeurdes (eds), Trade, Contact, and the Movement of Peoples in the Eastern Mediterranean: Studies in Honour of J. Basil Hennessy (Mediterranean Archaeology Supplement 3), Sydney, 31-41.

Peltenburg E. (2007). *Hathor, faience and copper on Late Bronze Age Cyprus*. CCEC 37, 375-394.

Peltenburg E. (2012). *Text meets material culture in Late Bronze Age Cyprus* in A. Georgiou (ed.), Cyprus: An Island Culture. Society and Social Relations from the Bronze Age to the Venetian Period, Oxford, 1-23.

Peltenburg, E.(2014). *Cyprus During Chalcolithic Period*. The Oxford Handbook of Archaeology of the Levant, (ed.) Margreet L. Steiner and Ann. E. Killebrew, Oxford, ss. 252-269.

Petrie F. & Brunton G. (1924). *Sediment I-II*. London.

Petrie F. (1906). *Hyksos and Israelite Cities*. London.

Petruso K. (1984). *Prolegomena to Late Cypriot weight metrology*. AJA 88, 293-304.

Picazo M.(2008). *Greek terracotta figurines: images and representations of everyday life*. Eds. S. Montón-Subiás – M. Sánchez-Romero, Engendering Social Dynamics: The Archaeology of Maintenance Activities, BAR International Series 1862. Oxford

Polatlar, M.K.(1996). *İnsanlığın Atılım Çağları*. İstanbul, s.19.

Popham, M.(1972). *White Slip Ware*. The Swedish Cyprus Expedition Vol. IV Part IC: The Late Cypriote Bronze Age. Architecture and Pottery by Paul Aström, Lund, ss. 431-471.

Price, N.P.S.(1977). *Colonization and Continuity in the Early Prehistory of Cyprus*. World Archaeology, Vol. 9, No. 1, Island Archaeology, ss. 27-41.

Primas M. (2006). *Avrupa'da bulunan öküzgözü külçeler*. Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum.

Pulak, C.(1994). *Uluburun Batığı Kazısı (Kaş) 1993 Kampanyası*. T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss. 219-238.

Pulak, C.(2000). *The Cargo of the Uluburun Ship and Evidence for Trade with the Aegean and Beyond*. Italy and Cyprus in Antiquity, 1500-450 BC: Proceedings of an International Symposium Held at the Italian Academy for Advanced Studies in America at Columbia University, November 16- 18, (ed. Larissa Bonfante and Vassos Karageorghis) , Nicosia: Severis Foundat P. ion 2000, s. 13-60.

Pulak, C.(2000). *The Copper and Tin Ingots from the Late Bronze Age Shipwreck at Uluburun*. Anatolian Metal I, (ed.) Ünsal Yalçın, Beiheft 13, Bochum, ss. 137-157.

Pulak, C.(2006). *Uluburun Batığı*. Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, ss. 57-104.

Pulak, C.(2006). *Uluburun Batığı'nın Tarihlendirilmesi*. Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, ss. 117-119.

Pulak, C.(2010). *Uluburun Shipwreck*. The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean, (ed.) Eric H. Cline, Oxford University Press, New york, ss. 862-876.

Purcell, H.D.(1969). *Cyprus*. 2.baskı, New York; Frederick A. Praeger.

Raban, A.(1995). *Der Köningliche Hafen des Herodes bei Caesarea Maritima*. In Poseidons Reich. Archäologie unter Wasser.14-29.

Rainey, A.F.(1996). *Canaanite in the Amarna Tablets a Linguistic Analysis of the Mixed Dialect used by the Scribes from Canaan Volume I-IV Orthography*. Phonology

Morphosyntactic Analysis of the Pronouns, Nouns, Numerals, (Edt. T. Muraoka), Ej. Brill, Leiden-New York-Köln.

Rainey, A.F.(2015). *The El-Amarna Correspondence 2 vol set*. A New Edition of the Cuneiform Letters from the Site of El-Amarna based on Collations of all Extant Tablets, Vol 1-2, HdO 110, Ed.; William M. Schniedewind, Brill, LeidenBoston.

Randers, C.B.(2003). *Zypern*. Der Neue Pauly, Enzyklopedie der Antike, Altertum Band 12/2 Ven-Z, Stuttgart, ss. 863-870.

Rehren T.- Pusch E. B.(2005). *Late Bronze Age Glass Production at Qantir-Pirameses, Egypt. Research Articles*, Vol. 308, ss. 1756-1758.

Robbins, M.(2001). *Collapse of the Bronze Age: The Story of Greece*. Troy, Israel, Egypt, and the Peoples of the Sea, Authors Choice Press, Lincoln.

Robertson, I.(1987). *Cyprus*. Second Edition, London: Published by A&C Black (Publishers) Limited.

Rose M. (2001). *Fish remains*, P. Åström (ed.), Hala Sultan Tekke 11. Trial Trenches at DromolaxiaVyzakia Adjacent to Areas 6 and 8 (SIMA 45:11), Jonsered, 63.

Saidah, R.(2004). *Sidon et la Phenicie Meridionale au Bronze Recent A propos des Tombes de Dakerman*. Institut Francais du Proche-Orient, Bibliotheque Archeologique et Historique T. 170, Beirut.

Sandars, N.K.(1985). *The Sea Peoples: The Warriors of the Ancient Mediterranean, 1250-1150 BC*. Thames and Hudson, London.

Schachermeyr, F.(1921). *Zum altesten Nomen von Kypros*. Klio, XVII, ss. 230-239.

Schneider, T.(2006). *Geç Tunç Çağı'nda Mısır*. Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, s.235.

Schulz R. (2007). *Khepereru - Scarabs: Scarabs, Scaraboids, and Plaques from Egypt and the Ancient Near East in the Walters Art Museum*. Baltimore, Oakville/Baltimore.

Selçuki, A.(2012). *Uluburunda 3400 Yıllık Ticaret Gemisi*. A& G Bülten Araştırma Ve Meslekleri Geliştirme Müdürlüğü, Ocak, ss. 28-30.

Serter, V.Z.(1975). *Kıbrıs Tarihi*. Özel Baskı , Lefkoşa.

Sevin, V.(1999). *Anadolu Arkeolojisi*. 2. Baskı, İstanbul: Der Yayınları.

Sivas, H.(2013). *Eski Mezopotamya ve Mısır Tarihi*. Eskişehir, s.107.

Sjögqvist, E.(1940). *Problems of the Late Cypriote Bronze Age*. Swedish Cyprus Expedition, Stockholm.

Smith, J.S.(2009). *Art and Society in Cyprus from Bronze Age into the Iron Age*. Cambridge University Press, New York.

Solsten, E.(1993). *Cyprus. a Country Study*, Federal Research Division Library of Congress, 4th edition, Washington, 1993.

Steel L.(2004). *Cyprus Before History*. First Published, Duckworth-Publisher, Great Britain, London.

Steel L.(2010). *Cyprus*. The Oxford Handbook of Archaeology of the Aegean, (ed.) Eric H. Cline, Oxford, ss. 804-819

Steel L.(2014). *Cyprus During the Late Bronze Age*. The Oxford Handbook of Archaeology of the Levant, (ed.) Margreet L. Steiner and Ann. E. Killebrew, Oxford University Press, Oxford, ss. 577-592.

Steele, P.M.(2019). *Writing and Society in Ancient Cyprus*. Cambridge University Press, Cambridge.

Stewart J. (1962). *The tomb of the seafarer at Karmi in Cyprus*. OpAth 4, 197-204.

Stöllner, T.(2006). *Tunç Çağında Hammadde Olarak Kullanılan Mineraller Genel Bir Bakış*. Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, s.455.

Strabon, G.(2012). (Kitap: XII, XIII- XIV),(çev. A. Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2012.

Suriano, M.(2014). *Historical Geography of the Ancient Levant*. The Oxford Handbook of Archaeology of the Levant, (ed.) Margreet L. Steiner and Ann. E. Killebrew, Oxford University Press, Oxford, ss. 9-24.

Şevketoğlu, M.(2000). *Archaeological Field Survey of the Neolithic and Chalcolithic Settlement Sites in Kyrenia District*. North Cyprus, British Archaeological Reports.

Şevketoğlu, M.(2006). *MÖ 8. Binde Anadolu Ve Kıbrıs İlişkileri: Akanthou/Tatlısu Kurtarma Kazısı*. Anadolu, S. 30, ss. 111-118.

Tanoğlu, A.(1999). *Türkiye'nin Coğrafi Mevkii ve Bu Mevkii İle İlgili Bazı Meseleler*. Ed. Fak. Enstitüsü Dergisi, Cilt 7, Sayı 13, s.60.

Tite M. & Shortland A. (2008). *Production Technology of Faience and Related Early Vitreous Materials*. (Oxford University School of Archaeology Monograph 72), Oxford.

Tobolczyk, M.(2005). *Structure of Neolithic Settlements in Cyprus in Light of Study in Ontogenesis of Architecture*. Proceedings of the Fifth International Congress on Cyprus Studies, Volume III, April, Nicosia.

Tood, I.A.(2001). *Early Connections of Cyprus With Anatolia. The White Slip Ware of Late Bronze Age Cyprus*. (ed.) V. Karageorghis-J. Karageorghis, Wien, ss. 203-213.

Tood, I.A.(2006). *The Archeology of White Slip Production. The White Slip Ware Of Late Bronze Age Cyprus*. (ed.) V. Karageorghis, Proceedings of an International Conference Organized by the Anastasios G. Leventis Foundation, Nicosia in Honour of Malcolm Wiener, 29-30 October 1998, Nicosia, Wien, ss. 27-44.

Turanlı, T.(1999). *The History in Our Seas. Sunken Treasures of Turkey*, İstanbul, s.65.

Tylecote R.F. (1981). *From pot bellows to tuyères*. Levant 13, 107-118.

Uçankuş, H.T.(2000). *Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji*. Ankara, s.196.

Tuna, C.(2002). *Kentten İmparatorluğa*. Cilt II, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları. *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum.

Uygur, N.(1984). *Kültür Kuramı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ünal, C.C.(2000). *Bronz Çağ'da Deniz Ticareti''*, Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, C.1, , s.185 - 197.

Vinson, S.(1994). *Egyptian Boats and Ships*. Shire Egyptology 20, Princes Richborough.

Wachsmann, S.(1986). *Is Cyprus Ancient Alashiya? New Evidence from an Egyptian Tablet*. The Biblical Archaeologist, Vol. 49, No. 1, ss. 37-40.

Wallenfels, R.(2000). (ed.), *The Ancient Near East: An Encyclopedia for Students*. Vol. IV, New York s. 135.

Warren, P.(1995). *Minoan Crete and Pharaonic Egypt*. In: W.V.Davies & L. Schofield (Ed.), ss. 1-18.

Webb J., Frankel D., Eriksson K.O. & Hennessy J.B. (2009). *The Bronze Age Cemeteries of Karmi Palaealona and Lapatsa in Cyprus*. Excavations by J.R.B. Stewart (SIMA 136), Sävedalen.

Webb, J.M.(2014). *Cyprus during the Early Bronze Age*. The Oxford Handbook of Archaeology of the Levant, (ed.) Margreet L. Steiner and Ann. E. Killebrew, Oxford, ss. 352-367.

Webb, J.M.-Frankel, D.(1999). *Characterizing the Philia Facies: Material Culture, Chronology and the Origin of the Bronze Age in Cyprus*. AJA, Vol. 103, No. 1, ss. 3-43.

Webb, J.M.-Frankel, D.-Stos, Z.A.-Gale, N.(2006). *Early Bronze Age Metal Trade in the Eastern Mediterranean, New Compositional and Lead Isotope Evidence from Cyprus*. Oxford Journal of Archaeology, No. 25(3), ss. 261-288.

Westbrook, R.(2002). *International Law in the Amarna Age. Amarna Diplomacy The Beginnings of International Relations*. (Edts. Raymond Cohen, Raymond Westbrook), Johns Hopkins University Press, Baltimore, ss. 28-41.

Wheeler, T.S.-Maddin, R.-Muhly, J.D.(1975). *Ingots and the Bronze Age Copper Trade in the Mediterranean: a progress report*. Expedition, Summer ss. 31-39.

Wijngaarden, G.J.V.(2002). *Use and Appreciation of Mycenaean Pottery in Levant, Cyprus and Italy (ca. 1600-1200 BC)*. Amsterdam University Press. Wilde, H.(t.y.) Technologische Innovation im 2. Jahrtausend vor Christus. Göttinger Orientforschungen, IV. Reihe Agypten 44, Wiesbaden.13-14.

Yağcı, R.(1999). *MÖ III.-II. Binde Kilikia'da Ticaret*. OLBA II (Özel Sayı I. Cilt), Mersin, ss. 17-26.

Yalçın, H.G.-Özfırat, A.(2006). *Anadolu ve Önasya'da Çanak Çömleğin Gelişimi*. Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce DünyaTicareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, ss.543-558.

Yalçın, Ü.(2006). *Tarih Yazan Gemi: Uluburun*. Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, ss. 21-28.

Yalçın, Ü.(2013). *Genç Tunç Çağında Küreselleşme*. Aktüel Arkeoloji Dergisi, S. 33, ss. 44-57.

Yener, K.A.-Akar, M.(2012). *Alalakh Antik Kenti 2010 Yılı Çalışmaları*. 33. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, ss. 1-14.

Yıldıran, Ayşe (2008). *Kıbrıs ve Kırmızı*. 6. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi (24-26 Ekim 2007), Gazimagosa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, 43-51.

Yıldırım, R.(2002). *Uygarlık Tarihine Giriş*. İzmir: Meridyen Yayınları.

Yorgancıoğlu, G.(1998). *Kıbrıs Coğrafyası*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

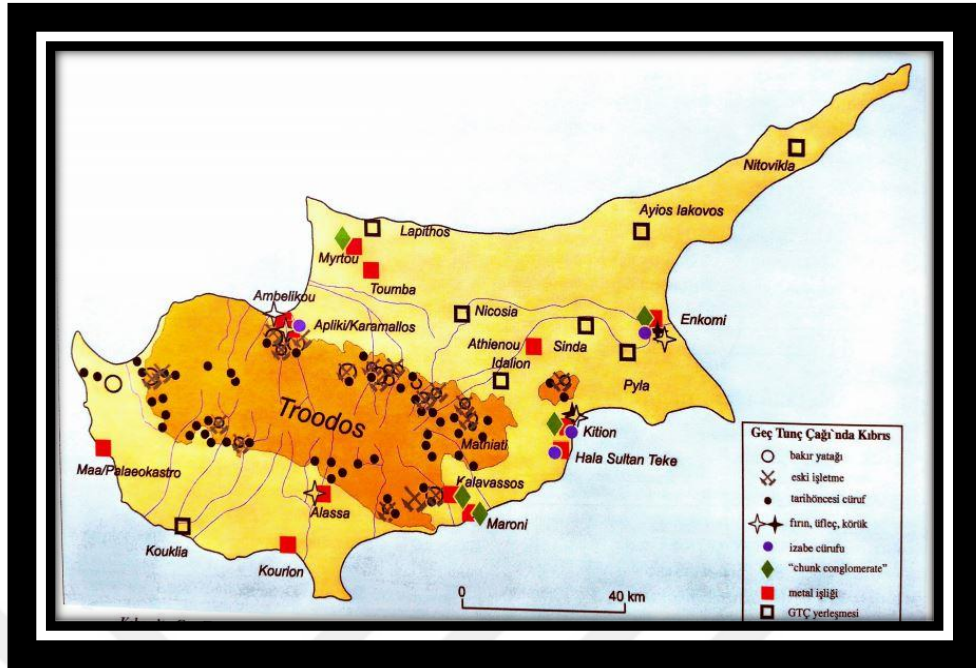
Zaccagnini, C.(2002). *The Interdependence of the Great Powers*. Amarna Diplomacy The Beginnings of International Relations, (Edts. Raymond Cohen, Raymond Westbrook), Johns Hopkins University Press, Baltimore, ss. 141-153.

Zangani, F.(2016). *Amarna and Uluburun: Reconsidering Patterns of Exchange in the Late Bronze Age*. Palestine Explorat

Harita 3: Doğu Akdeniz⁴⁵⁸.

⁴⁵⁸ Bernard Knapp – Stella Demesticha, a.g.e. , s. 106.

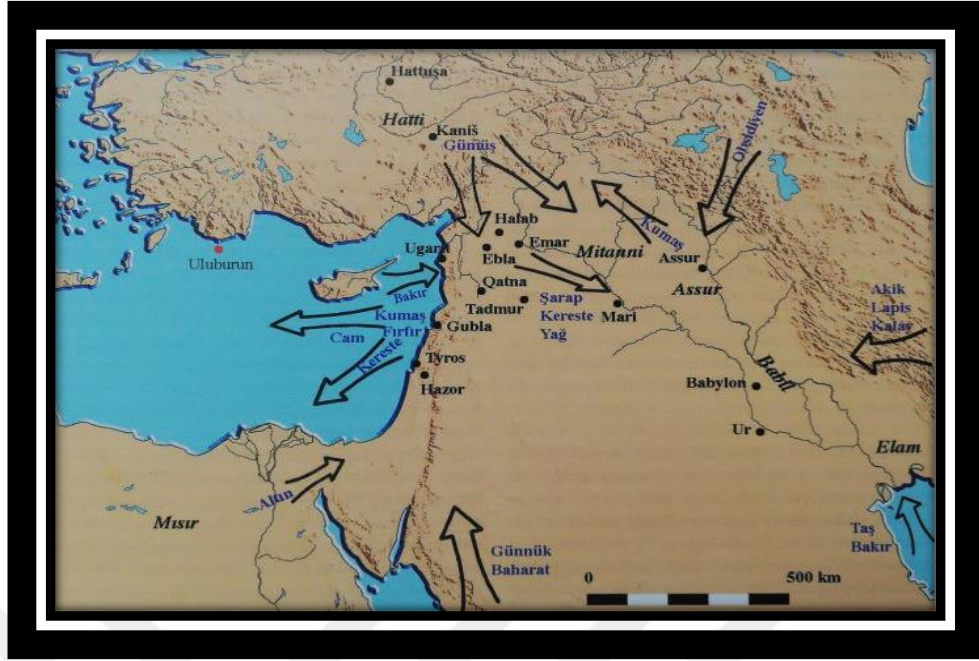

Harita 4: Geç Tunç Çağı'nda Kıbrıs'ın bakır yatakları⁴⁵⁹.

⁴⁵⁹ Thomas Stöllner, a.g.m., s.456.

⁴⁶⁰ Vera Müller, a.g.m., s.198.

Harita 6: Yakın Doğu'da Ticaret⁴⁶¹.

Harita 7: Akdeniz Bölgesi'nde öküzgözü külçelerin dağılımı⁴⁶².

⁴⁶¹ Horst Klengel, a.g.m., s.369.

⁴⁶² Fulvia Lo Schiavo, "Orta Akdeniz'de Metal Ticareti", Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s.411.

Harita 8: Geç Tunç Çağı öküzgönü külçe buluntuları⁴⁶³.

Harita 9: Geç Tunç Çağı'nda Doğu Akdeniz batıkları⁴⁶⁴.

⁴⁶³ Noel H. Gale & A. Zophia A. Stos- Gale, a.g.m. s.119.

⁴⁶⁴ George F. Bass, a.g.m., s.305.

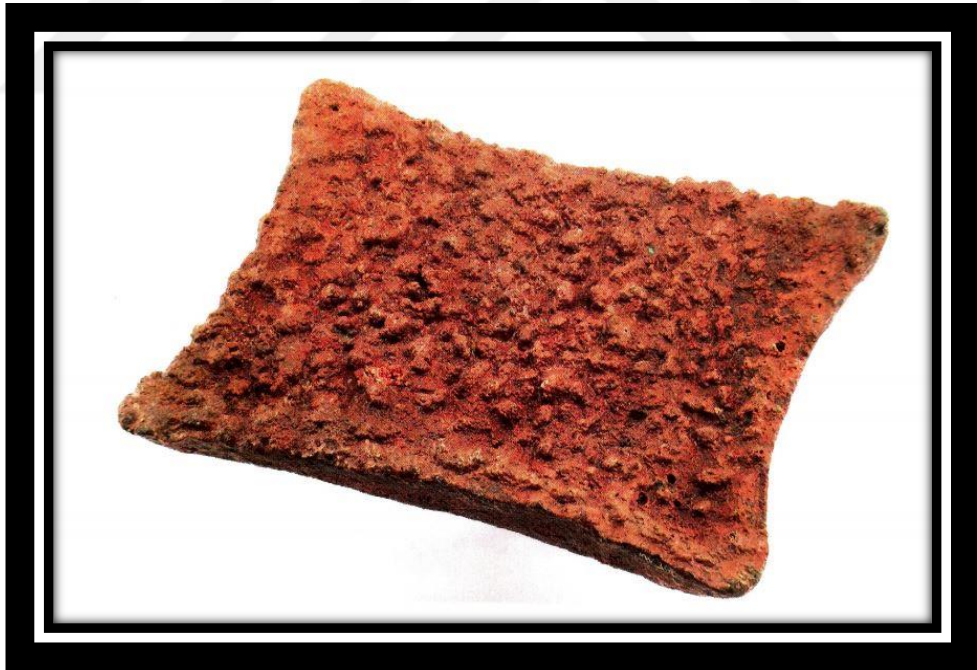
Harita 12: Kıbrıs Beyaz Traşlı Keramiğin dağılım alanı⁴⁶⁷

⁴⁶⁷ Hartmut Matthaus, a.g.m., s.348.

RESİMLER

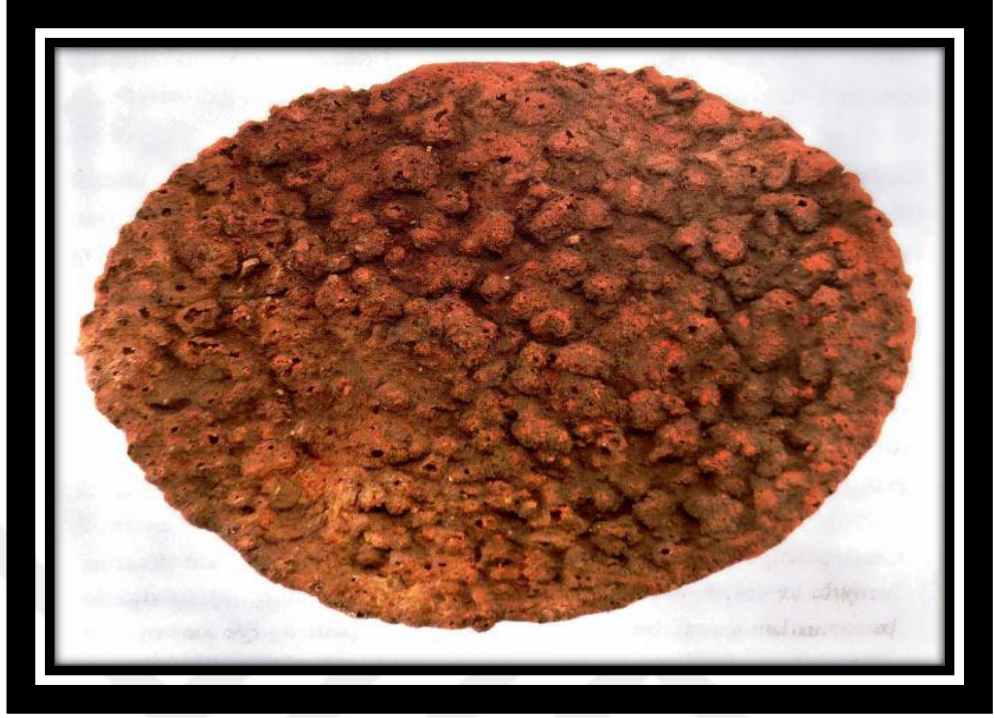
Resim1: Öküzgönü biçimli bakır külçe⁴⁶⁸.

Resim 2: Yastık biçimli bakır külçe⁴⁶⁹.

⁴⁶⁸ Cemal Pulak, “*Uluburun Batığı*”, s.61.

⁴⁶⁹ Cemal Pulak, “*Uluburun Batığı*”, s.61.

Resim 3: Pide biçimli bakır külçe⁴⁷⁰.

Resim 4: İki kulplu bakır külçe⁴⁷¹.

⁴⁷⁰ Cemal Pulak, “*Uluburun Batığı*”, s.81.

⁴⁷¹ George F.Bass, a.g.m.,s.307.

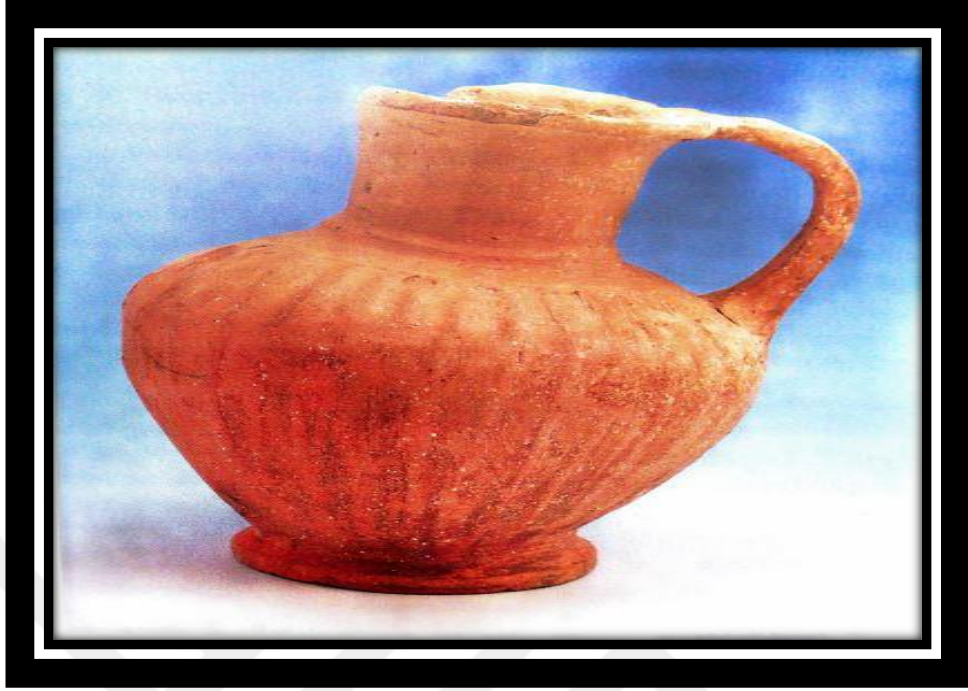
Resim 5: Gelidonya Batığı'nda bulunan öküzgönü bakır külçeler⁴⁷².

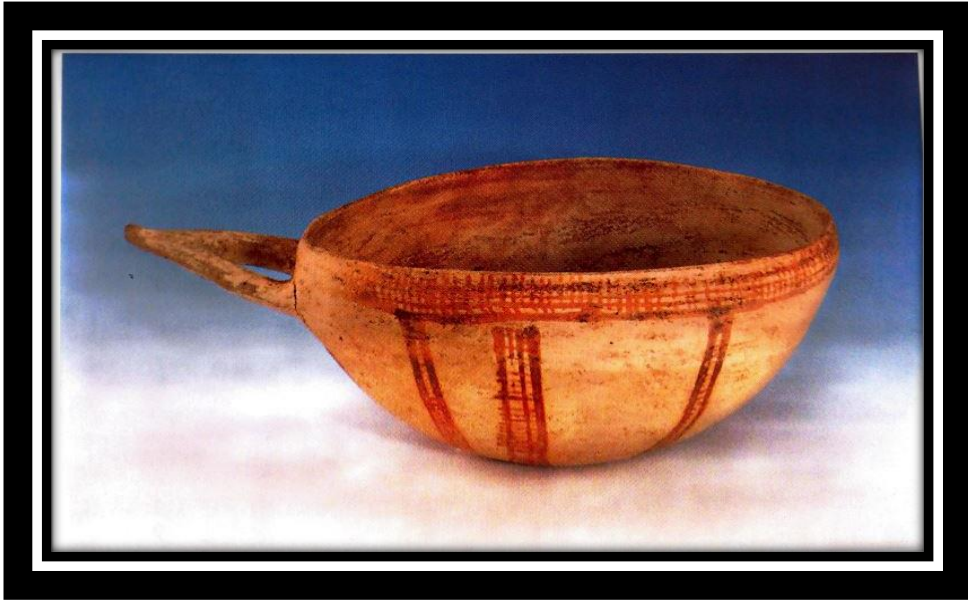
Resim 6: Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'nde bulunan mavi ve turkuaz renkli cam külçelerden oluşan seçilmiş bir grup⁴⁷³.

⁴⁷² George F.Bass, a.g.m.,s.306.

⁴⁷³ Cemal Pulak, “*Uluburun Batığı*”, s.60.

Resim 7: Kıbrıs testisi⁴⁷⁴.

Resim 8: Yarı küresel Kıbrıs kâsesi⁴⁷⁵.

⁴⁷⁴ Cemal Pulak, “*Uluburun Batığı*”, s.82.

⁴⁷⁵ Cemal Pulak, “*Uluburun Batığı*”, s.82.

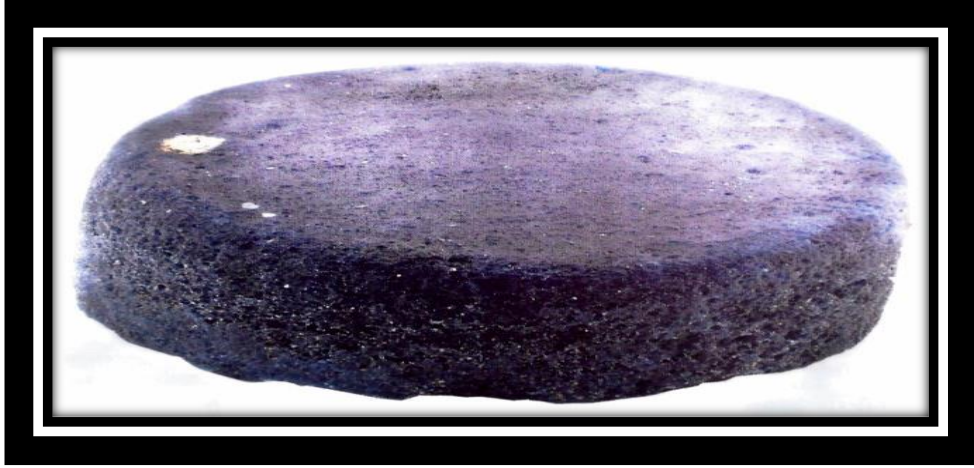
Resim 9: Kıbrıs tipi yağ kandilleri⁴⁷⁶.

Resim 10: Gelidonya Batığı'nda bulunan hurda metallere bazıları⁴⁷⁷.

⁴⁷⁶ Cemal Pulak, “*Uluburun Batığı*”, s.82.

⁴⁷⁷ George F.Bass, a.g.m.,s.307.

Resim 11: Cam külçe⁴⁷⁸.

Resim 12: Uluburun Batığı'ndan çıkarılan iki adet abanoz ağacı parçası⁴⁷⁹.

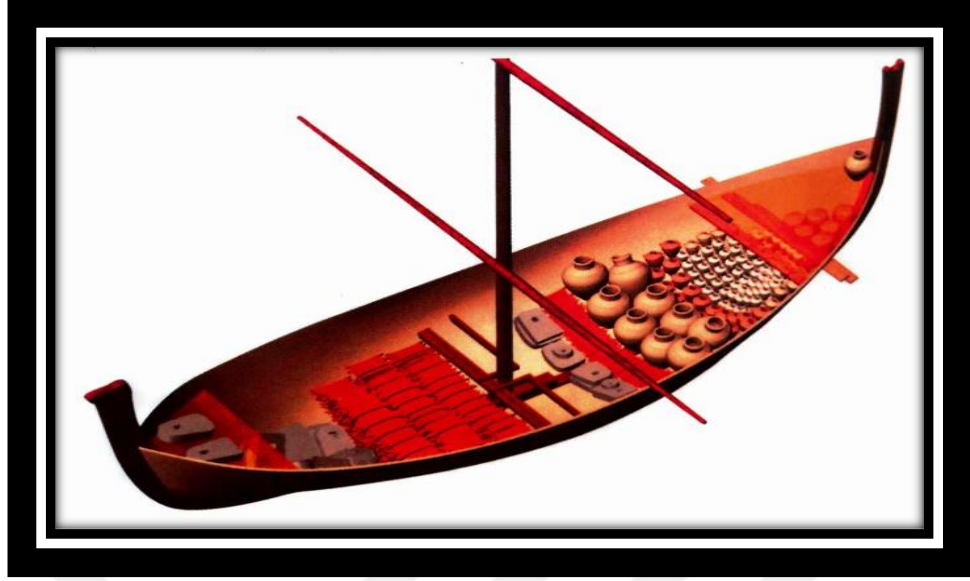

Resim 13: Uluburun Batığı'ndan çıkarılan suaygırı dişi⁴⁸⁰.

⁴⁷⁸ Cemal Pulak, “*Uluburun Batığı*”, s.71.

⁴⁷⁹ Cemal Pulak, “*Uluburun Batığı*”, s.74.

⁴⁸⁰ Cemal Pulak, “*Uluburun Batığı*”, s.80.

Resim 14: Uluburun Gemisi'ndeki yük düzenini gösterir rekonstrüksiyon⁴⁸¹.

Resim 15: Uluburun gemisinin yapılan benzeri Uluburun II⁴⁸².

⁴⁸¹ Cemal Pulak, “*Uluburun Batığı*”, s.62.

⁴⁸² Cemal Pulak, “*Uluburun Batığı*”, s.80.

Resim 16: Boynuzlu Tanrı⁴⁸³.

Resim 17: İngot Tanrısı⁴⁸⁴

⁴⁸³ Ancient Cyprus: ..., s.247.

⁴⁸⁴ Ancient Cyprus: ..., s.131.

Resim 18: Minyatür testicik⁴⁸⁵.

Resim 19: Keramik Körüğü⁴⁸⁶.

⁴⁸⁵ Ancient Cyprus: Cultres in dialogue, Exhibition organized by the Department of Antiquities, Cyprus, on the occasion of Cyprus Presidency of the Council of the European Union, 2012, s.115.

⁴⁸⁶ Ancient Cyprus: ..., s.133.

Resim 20: Disk Biçimli Boncuk⁴⁸⁷.

Resim 21: Testicik⁴⁸⁸.

⁴⁸⁷ Ancient Cyprus: ..., s.149.

⁴⁸⁸ Ancient Cyprus: ..., s.157.

Resim 22: Şişe⁴⁸⁹

Resim 23: Minyatür Çift Kulplu Bardak⁴⁹⁰.

⁴⁸⁹ Ancient Cyprus: ..., s.157.

⁴⁹⁰ Ancient Cyprus: ..., s.159.

Resim 24: Çift Kulplu Kasecik⁴⁹¹.

Resim 25: Amfora⁴⁹².

⁴⁹¹ Ancient Cyprus: ..., s.159.

⁴⁹² Ancient Cyprus: ..., s.161.

Resim 26: Minos Tipi fincan⁴⁹³.

Resim 27: Fincan⁴⁹⁴.

⁴⁹³ Ancient Cyprus: ..., s.161.

⁴⁹⁴ Ancient Cyprus: ..., s.163.

Resim 28: Alabastron⁴⁹⁵.

Resim 29: Alabastron⁴⁹⁶.

⁴⁹⁵ Ancient Cyprus: ..., s.163.

⁴⁹⁶ Ancient Cyprus: ..., s.163.

Resim 30: Kutu parçası⁴⁹⁷.

Resim 31: Amforiskos / Amforacık⁴⁹⁸.

⁴⁹⁷ Ancient Cyprus: ..., s.165.

⁴⁹⁸ Ancient Cyprus: ..., s.167.

Resim 32: Mercek biçimli kap⁴⁹⁹.

Resim 33: Şişe⁵⁰⁰.

⁴⁹⁹ Ancient Cyprus: ..., s.167.

⁵⁰⁰ Ancient Cyprus: ..., s.167.

Resim 34: Skarabe⁵⁰¹.

Resim 35: Papirüs biçimli nesne⁵⁰².

⁵⁰¹ Ancient Cyprus: ..., s.169.

⁵⁰² Ancient Cyprus: ..., s.169.

Resim 36: Silindir Mühür⁵⁰³.

Resim 37: Tell el- Amarna Mektubu EA 34⁵⁰⁴.

⁵⁰³ Ancient Cyprus: ..., s.191.

⁵⁰⁴ Ancient Cyprus: ..., s.193.

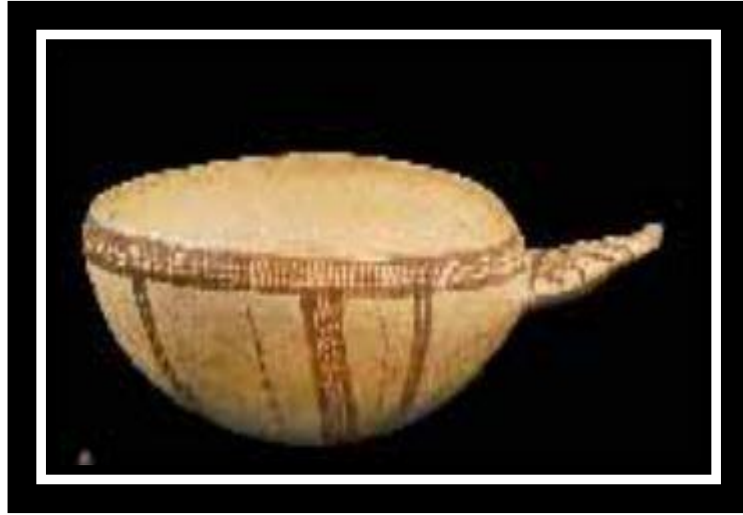
Resim 38: Üzerinde oyuklar olan taş⁵⁰⁵

Resim 39: 43 adet boncuktan oluşan kolye⁵⁰⁶.

⁵⁰⁵ Ancient Cyprus: ..., s.181.

⁵⁰⁶ Ancient Cyprus: ..., s.196.

Resim 40: Kase⁵⁰⁷.

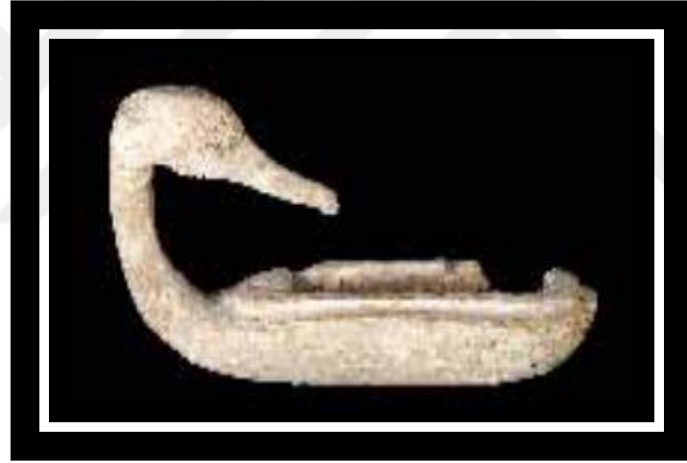
Resim 41: Boğa biçimli vazo⁵⁰⁸.

⁵⁰⁷ Ancient Cyprus: ..., s.231.

⁵⁰⁸ Ancient Cyprus: ..., s.231.

Resim 42: Piskis (Kapaklı Kap)⁵⁰⁹.

Resim 43: Ördek biçimli kap⁵¹⁰

⁵⁰⁹ Ancient Cyprus: ..., s.231.

⁵¹⁰ Ancient Cyprus: ..., s.233.